

AJÁNDÉK A MAGASSÁGBÓL.

(Tormay Cécile műveinek gyűjteményes emlékkiadása.)

Irta: Hankiss János.

«És odafent, fenn magasan, mint egykor régen, Szent Gellért talán most is felnéz könyvéből, melyet újra és újra olvas, s ismét mondja, mint legendájában mondotta hű szerzetesének: Walther, hallod-é? . . . És talán kérdi: ki az, ki kényszerít, hogy olvasásomat szüntessem? Walther pedig, mint hajdanrégen, lehet, hogy megint mondja néki: egy asszony az, ki énekel s annak a Gazdának a búzáját őrli, akinél mi szálláson vagyunk.»

Gyarló földi ember vonakodva veszi át a szót az Asszonytól, aki a Gazda búzáját oly hűségesen őrölte s akinek ajkán oly megmásíthatatlan tisztasággal buggyant ki a magyarok szimfóniája.

Aki belemélyedt ennek a tizenkét kincses kötetnek valamelyikébe, s megtelt a lelke zengéssel, annak hallgatni támad kedve, nem beszélni. A nagy énekes után ki merné elsőnek megtörni a csendet?

Itt fekszik előttünk az a karácsonyi ajándék, amelyet Tormay Cécile szánt a nemzetnek. Olyan ajándék, amelyet nagyon kevésszer kapott az akáritól is. S mégis az első pillanatban felsír a szívünk: «Ó, nem ilyen ajándékot akartam! Nem így, nem nélküle . . . nem az ő élete árán!» S aztán ő maga vigasztal meg: «Nincs emberi hit, még emberi eszmény sincs vértanuság nélkül, mert a földön csak az az eszme maradandó életű, amelyért van, aki meghalni tud». Égi magaslatokon fogant vigasztalás, — vagy talán földi mélységekből, egy vértanu-élet «De profundis»-ából fölsírt és így kétszeresen is enyhületes?

Ha körülnézünk magunk körül, fekete decemberi délután, amely első percétől kezdve már naplemente, a baljóslatú világításban olyan körülöttünk az élet, mint egy óriási múzeum csupa torzóból. Lendületes vonalak könyökben, vállban befejeződve, csonkák, bénák, akiknek már csak térdük van s úgy vonszolják, csúfos földközelpben ifjúi álmaik maradványát. Szövetségek, amelyeknek vesszei régen széthullottak a hajdan oly szoros nyalábból; egyesületek, amelyeknek porladó koponyáján gúnyosan ragyog az elnökség koronája; csillogó vérték, amelyek rég megadták magukat a rozsdának és a homálnak; nagy eszmények, amelyeknek fölfeszített testét szálldossák körül a fekete hollók, áruló frázisok. De legtöbbször tiszta lelkek, tele nemes törekvéssel, megacélozva nem közönséges tehetséggel, akiken előbb-utóbb mégis erőt vesznek a mostoha körülmények, Trianon tűrhetetlenül terhes fellege, a «senkisé proféta» alattomos légköre. Ezek a tiszta lelkek — s nin-csenek is kevesen — végig helytállnak s az eszménnyel ajkukon halnak meg; de művükön meglátszik a súlyos élet torzító hatása, terveiknek hídja csonka ívvel öleli a folyót, tornyuk rovátkos tetejéről örökre hiányozni fog az égre mutató, ragyogó sisak.

Ebben a világban (s nem csak a miénk ilyen, de minden nemzeteké!),

ahol az *eszmény* győzedelme époly ritka, mint a *teljesség* dicsősége, isteni jegyet hord homlokán az, aki egészen az eszményé volt és tökéleteset alkotott. És ez a kettő oly ritkán van együtt! Az eszmény szót elég kiejteni, hogy égre tárt karokat lássunk magunk előtt, meghúzódott inakat, sóvárgást és harcot; a tökéletesség szóra viszont az öröklétre elkészült nyugalom szobra jut az eszünkbe: ott viharzó dinamika, itt mindennel megbékélt sztatika. Egy is sok belőle földi halandónak, a kettő együtt a legnagyobbakra van bízva, hogy sáfárkodjanak vele és életüket adják érte.

Ma már el szabad mondani — s el is kell mondani —, hogy Tormay Cécile ezek közül a legszükségesebb legnagyobbak közül való volt. A torzók világában tökéletes alkotása az égi akaratsnak, erőből és harmóniából alkotva, harcra és békességre egyaránt. Ritka kincs, amelyet egy korszak és egy nemzet kapott onnan felülről, ahol minden kórságra készen áll az orvosság. A XX. század elejének egyik legkövetkezetesebb idealistája és mégis legbiztosabb szemű művésze. Életében a legnagyobb szépségek és a legkínzóbb gyötrelmek adták egymásnak a kilincset; de őt a szépség nem tette gögössé és egyedülvalóvá, a gyötrelmek nem tette keserűvé és kiábrándulttá. Óriási erők buzogtak föl benne: meleg és mégis átható szeméből a tettek egész arzenálja sugárzott a tétlen emberek felé, s hangja bárszonyos dallamoságán az erős egységiség dinamikus hangsúlya uralkodott. De nem sötét mélységekből felbuggyanó, vak természeti erők ezek, hanem a szellem és a tisztaság fényében tevékenykedők. Azok, akik szívesen egyszerűsítik a dolgokat, vállat vonhatnak s ideológiát, erkölcsanitást, aktualitást emlegethetnek. De csak addig, amíg nem mentek közelebb Tormay Cécile életművéhez. Szellemi és erkölcsi ereje, a napsugárban tisztán fénylő energiái nem járnak pórázon s nem tesznek engedményeket semmi célra szűkített szempontoknak. Nem a gyakorlatias öntudat avatkozik itt bele a lángelme természetes csodáiba, hanem a lángelmének van kettős iránya, Janus-arca: a «tudatalatti» más magyar írónál utól alig ért gazdagsága fölött mint második ihletettség, öröködik a világos tudat reflektora a felelősség fénylő apparátusával.

De hát nem maradt-e torzó az ő műve is? Nem kellett-e befejeznie másnak utolsó s éppen legterjedelmesebbre szánt regényét? Elérte-e mindazt, amire életében törekedett?

Először erre az utóbbi ellenvetésre felelünk.

A művész életének happy end-je hétfátyolos saisi titok. Boldog volt-e a művész? — ezt talán még az se tudná pontosan megmondani, aki nap-nap után vele élt s akivel mindazokat a gondolatait kicserélte, amelyeket általában ki lehet cserélni. Boldog volt-e az ember? Bizonyosan nem abban az értelemben, ahogy fiatal lányok vagy az arany középszerrel álmódó filiszterek elképzelik. De ha arra gondolunk, hogy az eszménynek vértanura van szükségére, aki feláldozza érte életét s — ami sokszor nehezebb: nyugalomát —, és hogy az érzékeny szív égő áldozat, amelynek tiszta és magas lánggal kell lobognia, nem felelhetünk nemmel arra a kérdésre, amelyet föltettünk. Ki éri el célját? És elképzelhető-e, hogy egy olyan magasán járó lélek, aki fél könyökkel már az angyalok számára készen álló bárányfelhőpárnán könyököl, ne érezze, hogy a célt más tűzi elébe s hogy az ő földi céljai közül a legmagasabb is csak útjelző oszlop az igazi cél, a ködbe és kékségbe vesző cél felé? De még ha makacsul ragaszkodunk is hozzá, hogy mi is lemérjük a magunk mulandó mérővesszejével nagyjaink földi pályájának hosszát, akkor is különös tények sora kerekedik elénk: Tormay Cécile harcos életének kétségtelen sikere, az,

hogy örök láncba fűzte asszonytársainak szívét ; hogy férfiak helyett ő szállt síkra a politikai élet százfejú hidrájával s bár maga is sok sebből vérzett, diadalt tudott aratni ott, ahol a bajnokok sora harapott a fűbe vagy hajtott szégyenszemmel fejét a soktorkú rém előtt. A *Bujdosó könyv* az emberi bátorságnak két világrészben elismert, mert egyedülálló ténye s nem ismeri ezt a két világrészt az, aki nem tudja elképzelni, micsoda lélekre volt szükség, hogy a könyveknek ezt az oroszlánját kieresse az őrjöngő cirkusz porondjára, ahol veszedelem és szenvedés vár mindenre, ami bátor és tiszta.

Nem maradt-e torzó a művész alkotása?

Lehetne valami magyaros jelképiséget látni abban, hogy a toll kihullott a nemes és erős ujjak közül, amikor a nagy álom utolsó foszlányait akarták örökkétartó balsamba büvölni. De Tormay Cécile utolsó, nagy művének torzója csak annyira az, vagy már annyira az, mint a milői Vénusz. Mintha csak azért maradt volna abba, hogy örök problémákat adjon : mi lett volna, ha másképp történt volna? —, hogy izgassa a képzeletet és ihlesse a méltó Alfanoakat, akik alázatosan közelednek a félbehagyott motívumkönyvhöz s akkor boldogok, ha minél tökéletesebben hozzáidomulhatnak a mester szelleméhez. Mintha a Gondviselés akart volna még végtelenebb perspektívát nyitni a Fehér Barát jövőbe lovagló, félig már amúgyis földöntúli küldetése előtt, — még tágabb kaput, amelyen egy egész nemzet fantáziája özönlik majd utána, egy jobb holnap felé?

Mindenki tudja s a legkisebbek is érzik, hogy a művész alkotásainak viharzó életlűktetésén kívül az a legfőbb ismertetőjele, hogy «tökéletesek», azaz a teljesség benyomását keltik. Talán Arany János óta nem volt ilyen meggyőző teljesség érzése a magyar közönségben, s mindegy e tekintetben, hogy tízlapos novellát olvas-e, vagy háromkötetes regényt, a pillanatnak szánt beszédet vagy a *Bujdosó Könyv* történelmi lapjait. Persze ez a teljesség nem a hideg kompozíció kiszámítottságából ered, hanem abból a csalhatatlan érzésből, amely kicsinyben és nagyban, a választott jelzőben vagy a fejezetek arányában, a röpke szóban és a jellemábrázolás szövívszékén egyformán jelzi az igazán nagyoknak, hogy «eddig és ne tovább», — s hasonlít a botjával tapogatózó ember érzékéhez, amely a bot végére lokalizálja a tapintás élő csodáját.

Ilyen körülmények között igazán nem volt mindegy, hogy ki és hogyan és mennyit ad a magyar közönség kezébe a — sajnos — immár befejezett oeuvre összetartozó lapjaiból. Tizenkét kötetben, amely nem szabad, hogy Prokrustes-ágy legyen. Azoknak az íróknak, akik számára anyagi kényszerűségből életükben készül gyűjteményes kiadás, vagy akik haláluk után érik el, hogy barátok, kiadók csokrot kötnek mezejük virágaiból, talán mindegy, hogy mit válogatnak belőle : a csokor így is szép, úgy is, nincs határozott alakja, terjedelme, tagozódása.

Aki nem olvasta el Tormay Cécile minden írását, ne higgye, hogy lelkes barátok elfoglaltsága mondatja velünk ezt : minden sorért kár, ami kimarad. A «filológiai» teljesség itt az emberek iránti jóakarattal volna és a magyar nemzet meg a magyar olvasóközönség elemi érdeke. De azért egyetértünk a kiadás sajtó alá rendezőjével, amiért kihagyta az első novelláskötetek ifjúi zsengeit, s nem építette össze a versailles-i palota törzsével a fák mögött elbújó, alacsony majorságot, amely a maga nemében kedves, de más életszemlélet és más művészi fejlettség szerényebb tükre. Tudjuk, nem rajta múlt, hogy a *Küzdelmek*, *Emlékezések* anyagát nem oszthatta legalább két kötetre.

De így, ahogy van, ez a tizenkét kötet nemcsak egyenkint teljes és tökéletes, hanem az egésznek is megvan a nagy művészhez méltó architektúrája. A gyűjtemény elején, közepén és végén terjedelmes, nagysúlyú művek mutatják, hangsúlyozzák az épület hármass tagozódását: balról az első két regény dupla pillére (*Emberek a kövek között*, *A régi ház*), középen a *Bujdosó könyv* kétkötetes teste, jobbról *Az ősi küldött* háromizű szárnya (1—2., 6., 10—12. kötet). A közöket finomabb tagozású, sűrűbb árnyalású mélységek töltik ki: két novelláskötet (3. kötet: *Viaszfigurák*, *Görög mesék*; 8. kötet: *Megállt az óra*, *Álmok*), egybekötve két fordítás (4. *Magyar Legendarium*, *Assisi Szent Ferenc Kis Virágai*), egy másikban az olasz föld szépségére hulló három költői fénynyaláb (5. *Virágok városa*, *Szirének hazája*, *A művészet földjén*) s a *Küzdelmek*, *Emlékezések* cím alatt egyesített beszédek és cikkek.

Csábító volna tovább gyönyörködni a nagy épület szintetikus szépségeiben, meglepő keresztmetszeteiben, az alaprajz és a homlokzat szinte misztikus összefüggéseiben. S ha hely volna, elmondani, hogyan fogja át ez a gyűjteményes kiadás a magyar sors döntő fordulatait: Szent István korának európaisodását és megszentelődését (*Legendarium*), s ugyanennek a problematikának második és döntő válságát (tatárjárás, *Ősi küldött*), a XIX. század derekának magyarosodási csodáját (*A régi ház*), a nemzeti-ségi krízist (*Emberek a kövek között*), a forradalmak és a nemzeti megújulás korát (*Bujdosó könyv*, *Küzdelmek*). S elmondani azt is, hogyan kapcsolódik a magyar szellem érdeke az emberiség nagy korszakaiba: kiemelni a szinte most fölfedezendő *Görög mesék* korjellemző és emberi szépségeit (ezen belül is kiemelve *A najád halála* c. költeményt, a magyar romanticizmusnak Vörös-martyhoz méltó kis remekét) — az olasz vonatkozású művek csodálatos «beleérzéseit» a renaissance-ba és az örök rómaiságba —, a *Megállt az óra* biedermejerjét, hogy ne beszéljünk itt a novellák és a regények mély magyarságából következő, hol őszi pókhálójához, hol maradandó aranyláncokhoz hasonló kapcsolatokról az emberi életnek korok és nemzetek szerint színeződő árnyalataihoz.

Csábító volna, de nem lehet. Ennek a pár sornak még könnyelműsködön, odavetetten sem szabad beletarolnia Tormay Cécile élet- és jellemrajzának gazdag vetésébe. Amit mondtunk, arra talán mégis jó, hogy az olvasónak mértéket kínáljon a gyűjtemény gazdagságának és változatosságának hozzátvetőleges megítélésére. Érdekes: Tormay Cécile olyan erős írói egyéniség, hogy egy sora, egy mondata elég, hogy fölismerjük. És mégis olyan sokoldalú, mintha a mély kék szemek az egész világot magukba itták volna s most szétsugároznák közénk tizenkét kötet lapjaira. Ennek a sokoldalúságnak új, meggyőző bizonyosságait adja a gyűjteményes kiadás. Hiszen Tormay Cécile remekeinek nagyrésze már alig volt kapható. Még a legismertebbeket: *A Régi Házat*, a *Bujdosó Könyvet* is úgy olvassuk, mint új ismerőst. A novellák közt nagyon sok van, amelyek most mutatkoznak be igazában. A *Görög mesék* a művész esztéta-korszakából valók, csaknem mindnek hetaira a hősnője vagy szereplője s mégis milyen magas, tiszta léggört terem köréjük az igazi író! Míg kortársai a legnagyobbak életét is gyakran megfürdetik a sárban (szegények, alig tudnak még egyszer talpraállni előttünk az ilyen kényszerű fürdő után!), addig Tormay Cécile a görög fuvolásleányok elvetélt életének is fölfelé ívelő, jelképes vagy tragikus értelmet tud adni. Alakok és szenvedélyek, poézis és korjellemzés tökéletes elképzeltést tesz lehetővé. Stílusa ezekben a novellákban szinte mágikus erjű.

A látomás úgy engedelmeskedik neki, mint másnak a verejtékszagú megfigyelés sem. Az ilyen mozgóképek, mint amely a feledhetetlen *Szerelmem* hősnőjét, Chrisariont jellemzi, amint az utca árnyékából a verőfényre lép ki :

«Indult a férjiai felé, mikor egyszerre idegenszerűen megingott a teste. Lába előtt az árnyéka is megingott a kövezeten. Keze a melléhez kapott és sárga peplosában mint egy tántorgó láng ágaskodott fel a tér közepén»

— a művészet és az élet teljességében fogantak, életet adnak, amikor életet ábrázolnak.

S a Görög Mesék nem kivétel. Az élet nyüzsgése mindenben és mégis minden szépségre mérten : ez Tormay Cécile varázserejének legjava — ha ugyan szabad boncolni a varázslók erejét . . . Ugyanez az élet, ugyanezzel a költői lendülettel, amely mégsem árt meg a realitás biztos érzésének, lüktet előttünk, aztán át rajtunk abban a kötetben, amely a nemzeti munka keresztmetszetét adja. A legnagyobb meglepetés itt fogja várni azokat, akik Mátraháza varázslóját még nem ismerik egészen. A Magyar Asszonyok bálványozott elnöke nem tudott közönséges és kicsinyes lenni a közönség előtt és kicsiben sem. Minden beszéde, még ha ugyanarról a témáról szól is s ugyanaz az alkalom szülte, esemény volt és remek maradt. A «Nemzeti munka» c. kötetrészt azt az asszonyt mutatja be egész nagyságában, aki sohasem feledkezett meg arról, hogy a művész mindig művész kell, hogy maradjon, ha nincs könnyen lejáró álarca, hanem a maga arcát viseli. Mennyi gondolat és fordulat, mennyi kép és mennyi lélek (sokra volt szükség, hogy hétköznapokon is meg tudja szállni a tanítványokat !), s mennyire kíváncsítják, hogy ez a szemelvényes kötet mielőbb kiegészüljön ! Az egész magyar nemzet, úgy, ahogy a nagyvilághoz szól, amelyhez beszélnie kell nagy fájdalomában, hálás lehet annak, akinek «Első kiáltványát a világ asszonyaihoz» vagy «Mussolinihez intézett beszéd»-ét könnyes szemmel olvassa. Jókairól, Beethovenről írt cikke, Anatole France-szal folytatott beszélgetése, az «Egészen az enyém» revelációi A Régi Ház keletkezéséről . . . csak azért is megszakítom a sort, hogy minden társam a művész szeretetében közbevégyon s megmondja a maga kedvencét e gyöngyök között — azt hiszem, mindre sor kerülne így !

Nem az én feladatom, hogy az Ősi Küldött utolsó kötetéről beszéljek s benne a folytatás és befejezés súlyos érdemét vállalókról. De ha csak ez az egyetlen kötet volna, abban is összefoglalódnék Tormay Cécile lángoló és mégis harmónikus lelkének minden törvénye és minden szépsége. Benne van a megpróbáltatások legfájdalmasabb rezonanciája, egy darab vonagló élet ; de benne van az eszmény és a nemzet — a kettő nála sajátosan egy tudott lenni ! — végső diadala, amely úgy borítja be ércével a sóhajtás hördülő hangját, mint a katedrálisban fölhangzó Te Deum harangorkánja a kis templomokban, eldugott temetőken felsíró lélekharangok mulandó dalát. A hősök szenvednek és boldogulnak — egyszerre, s a lélekharang nem mond ellen a Rákóczi-harangnak. Eposz és regény is az Ősi Küldött, talán az a regényből kisarjadzó modern hősköltemény, amelyre époly régen s époly sóvárogva várunk, mint az akarat új bevonulására puha életünkbe . . .¹

¹ Az Ősi Küldöttről a debreceni Nyári Egyetem Tormay Cécile-emlék-ünnepén mondott beszédet más alkalommal közöljük.

Tormay Cécile nem érthette meg a gyűjteményes kiadás megjelenését. De az a munka, amelyre még néhány hónappal ezelőtt annyi szeretettel készült, nem maradt gazdátlan. Iródeákja és életének hű osztályostársa, Ambrózy-Migazzi Lajosné grófné a megértés, az együttérzés és a kegyelet erejével oldotta meg a sajtó alá rendezés felelősségével és gyönyörűséggel teljes feladatát. Amint az Ősi Küldött utolsó fejezeteinek «vázlatát» emlékei és jegyzetei alapján kidolgozta, a kongenialitás ritka adományát árulja el. Nagyon sokkal tartozik neki a magyar olvasóközönség. Szervező és rendező erejét, ízlését és tapintatát dicséri a tizenkét kötet anyagának szerves és művészi tagolódása, páratlan munkabírását a megjelenés pusztá ténye is. Híven állt mellette a nagy mű gyászoló múzsája, Tormay Gézané, az ihletet termő nádudvari hangulat és a szív művésznének oly szükséges hű szeretet kútforrása, a «lectrix fidelissima». Helye ott van az irodalomtörténetben a Mlle Gournay-k sorában.

A Genius-kiadóvállalat komoly ízléssel állt a hálás feladat szolgálatába. Talán csak a belső címlap keretének ötlettelenségét lehetne kifogásolni.

S most menjünk vissza utolsó szavakért ahhoz, akinek ezt a minden magyar karácsonyfája alá kívánczó ajándékot köszönhetjük. S fűzzük tovább azokat a sorokat, amelyekkel mint kölcsönzött szárnyakkal fel próbáltunk emelkedni az Ő emlékéhez. A Legendarium élén a fordító úgy érzi, *«hogy talán mégis örölt egy maroknyit annak a búzájából, akinél ők Hárman — István, Imre és Gellért — örök szálláson vannak odafenn . . .»*

Most már ő is odaköltözött negyediknek, ahol a magyarok búzáját őrlik és angyalok énekelik hozzá a magyarok szimfóniáját. Tormay Cecilia őrliköve idelenn tovább forog. Már elvesztette az ősi dolgok kezdetlegességét, lecsiszolódott róla minden földi hiányosság (mi sohasem is láttunk rajta sem repedést, sem karcoló élet) s a búza, amelyet őröl, a legtisztább élet. Isten magyar szolgálója elköltözött mellőle, de láthatatlan keze tovább forgatja a tündöklőre csiszolt követ, láthatatlan ajkai tovább formálják a magyar szót és azt a különös dallamot, amely a mi sorsunk mélységeiből zeng föl. Karácsony estéjén hálatelt szívvel álljuk körül a zengő követ, amely kenyeret és dalt oszt nekünk.

TÉLI NAGYERDŐ.

*Ez most egész más táj. Vagy láttad itt
valaha ezt a gyöngyszürke eget?
Selymén a hold fényűzőre rést szakít,
s idegenül ismerős peremeteg
szítál a résén, gyöngyeső szítál.
Az elferdült fenyők ritkás setét
körvonalával ez az esti kép
kínai műredek: megéledt régi táj.*

*Ősrégi táj. Ne kérdezd, hogy lehet.
Bennünk aludt évezredek során,
s most tudatunk mélyéből föllebeg,
előmerül az elsüllyedt Turán:
a fenséges ázsiai mező,
az ünnepélyes napkeleti csend.
Gyöngyszürke égbolton hallgatva leng
magas sudarán pár ritkás fenyő.*

Juhász Géza.

LÁBBADOZÁS.

1.

Im üdvözöllek:
Két kezem kinyujtom —
És üdvözölnek
messze ott, a tölgyek,
mik áttükröznek tisztán ablakunkon.

Nézd, itt a só és ott a lágy kenyér.
Ülj mellém és beszéljess el velem,
mint két barát, ha csendesen
beszél
ezt-azt, esőt
és aztán vén telet.
Egyél, igyál és hadd, hogy szertelen
elnézzelek.

A szem, a száj,
a tincsek is nyakadnál,
oly ismerősök s mégsem ismerem.
Hány úton és hány ösvényen haladtál
és anda kézzel mennyiszert mutatál
kilincseken,
hogy elváltunk és kétfelé futottunk.
Most ősz van és mind hűvösebb az éj.
Mondd mégis, mondd: valóban? ez te volnál?
Fejedd el ints, s jó volna, hogyha szólnál:
Én, én vagyok, ki most veled beszél.

2.

Csend van, — Fejem
lefejtetem
karomra, mint ki szörnyű fáradt,
vagy hirtelen sebet kapott.
Lámpásai az éjszakának,
nem villóznak a csillagok.
Tíz óra van és mitse látni.
Ki tétovázik, elveszett.
Ülj asztalomhoz, légy ma bárki
és ments, ó, ments meg engemet.

Az asztalom
 itt áll és ott az ágyam.
 Nézd, ott egy kép és rajta szélmalom.
 Mögötte ják —
 Jó tudni, erre jártam.
 S ha nem vagy itt, hát véle allatom,
 mindazt, mi fáj,
 hogy rosszabb és sötétebb,
 mint elgondoltam volna, — és sivár,
 az élet,
 a hegy-völgyek és vetések,
 a táj.

Most itt az ősz,
 a hosszú, hosszú esték
 hideglelős
 magánya, mély magány.
 Hajóra szállni, bárhogy is szeretnék
 egy álmos víz, egy víz, egy zölddel-egy-kék
 és hosszú tónak mélyebb oldalán, —
 letűnt a nyár,
 letűnt s tusázni kell
 e tájon, mely halálosan kopár,
 az ősz sötét, sötét felhőivel.

Toldalaghy Pál.

VALÉRY LARBAUD:

LA RUE SOUFFLOT.

Rövid napunknak mihamar vége: utolsó éveink
 úgy nyílnak elénk, mint ezek az utcák. A régi
 kollégium ott áll híven, s ez a négyszögű tér is,
 s az öreg templom, ahová láttuk belépni
 a halott Verlainet. Valójában — hiába mind
 a tenger és sok bolyongásunk — innen soha
 nem szakadtunk el. És egész életünk mi más:
 rövid utazás Párisban, körben, ide s tova.
 És azután is: itt maradunk, noha
 láthatatlanul, elfelejtve, de halhatatlan
 a gyermekkor s az első szerelem városában,
 tizenkét esztendőnk s a furcsa találkozás
 ámulatával, mely mormolni készlet a forgatagban:
 «Porque sabes que siempre te he querido . . .»
 s egy járókelő, aki meghal, megfordul utánam.

Rónay György fordítása

A BOLSEVIZMUS TÖRTÉNELMI ÉS SZELLEMI GYÖKEREI

Irta: *Dr. Szakáts László.*

1.

NEMRÉG volt pontosan húsz esztendeje annak, hogy Uljanov-Lenin maximálista kisebbsége legyűrte az ingatag és vérszegény orosz demokráciát. Ez a győzelem azonban még nem volt teljes. Alig vette át a bolsevista párt az államügyek vezetését, mikor a hatalmas birodalom széleiről szinte egyszerre indult meg az új kormányzat ellen a koncentrikus támadás. A világháború vihara akkor még javában dühöngött s a német hadsereg mérföldes léptekkel közeledett a könnyű zsákmánynak látszó ország fővárosa felé. A birodalom északi, nyugati és déli periferiáin fekvő országrészek csak az alkalmat lesték, hogy a faji, vallási és kulturális különbözőség alapján a százados közösség testéből kiszakadjanak. Ebben a rendkívül válságos helyzetben Lenin kormánya haladéktalanul fegyverszünetet kötött a német és osztrák-magyar hadvezetőséggel s egyben béketárgyalásokat kezdett Brest-Litovszkban; mindezt azért, hogy demoralizált hadseregét újjászervezve eredményesen vehesse fel a harcot a forradalomellenes felkelőkkel. A vörös csapatok és a különböző pártállású fehér hadseregek között ez a polgárháború aztán még közel négy esztendőn át dült, hogy végül is Lenin fegyverei győzedelmeskedjenek s a bolsevista forradalmat hosszú időre stabilizálják Oroszországban. A látszat tehát arra vall, hogy a forradalomellenes tényezők minden erőfeszítése hiábavaló volt: a vörös parancsuralmat a legnagyobb véráldozatok árán sem tudta megdönteni. Lenin második és «végleges» győzelme nemcsak a forradalmat konzerválta, hanem ingathatatlan alapot teremtett a világforradalom számára is.

A helyzet azonban a valóságban mégsem egészen ez.

Mai, már történelmi beállítottságú szemmel tekintve, bizvást megállapíthatjuk, hogy a «fehér» oroszok hősi erő kifejtése a vörös Moszkva ellen korántsem volt jelentéktelen és eredménytelen epizód. Leninék messzetelektől célja a világ összes proletárjainak forradalmasítása volt, egy bolsevista világpestitis, amelynek kísérleti táptalaja Oroszország. Ennek az egyetemes epidémiának a fellobbantására legkedvezőbb időpontul a világháború kínálkozott, mely hallatlan erőfogyasztásával kimerítette a harcban álló nemzeteket, mindenütt meggyengítette a központi államhatalmat s a mérhetetlen vérveszteségtől támo­lygó szervezeteket alkalmassá tette a legveszedelmesebb fertőző csírák befogadására. Mindazonáltal Leninék számoltak azzal a körülménnyel, hogy a mozgalom tovaterjedése és tartós megszilárdulása csak úgy lehetséges, ha fegyveres erőre, «felfegyverezett proletáriátusra» támaszkodhatik. Ez a militárista gondolat azután úgy módosult, hogy adandó esetben a forradalmi eszmét a vörös hadsereg szuronyai vigyék előre, mint ahogyan a köztársasági seregek élén Bonaparte tábornok valóban a forradalom imperialistája lett. A bolsevista forradalom ekszpanzivitását azonban még sokáig nem valósíthatta meg a fiatal vörös hadsereg; sőt egyelőre arra is képtelen volt, hogy a németek halálosan fenyegető táma-

dásait kivédje. A forradalmi kormány kénytelen-kelletlen tárgyalásokba bocsátkozott s ezzel hosszú időre lezárta maga előtt a nyugat felé való terjeszkedés útját. A világháború válságában vergődő Európa ezt annak a fehér arcvonalnak köszönheti, mely éveken keresztül szívósan támadta a hatalom új birtokosait s ezek egész hadierejét lekötötte. Lekötötte pedig a történelem egy olyan időszakában, mikor Európán a zürzavar lett úrrá s a központi hatalmak régi államszervezete és fegyveres ereje forradalmi úton máról-holnapra összeomlott. Oroszországot annyira igénybevette a keleti, polgárháborús arcvonal, hogy a világforradalom nyugati frontjára nem is gondolhatott s a mozgalom bajor és magyar élharcosait sorsukra kellett hagynia. Mikor azután az ellenforradalom leverésével Budjonnij megint nyugat felé, a lengyel határokra vethette dzsingiszkáni lovasseregét, Európa már feleszmélt első forradalmi ájulásából, a zürzavar tisztulni kezdett s a bolsevista imperializmus fiatal államok «Maginot-vonalával» találta magát szemben. Polonia restituta véresen verte vissza az orosz rohamot; de az igazi vereséget nem Varsó alatt szenvedte el a szovjet, hanem korábban, Breszt-Litovszknál. Breszt-Litovszk a világforradalom imperializmusának marne-i csatája volt.

Ezek az események ma már tizenöt-húsz év távlatában vannak. Ez idő alatt Nyugateurópa országai nem egyszer viharos változásokat éltek át, de nem maradt változatlanul a szovjetbirodalom sem. A bolsevista forradalmárok u. n. «első garnitúrája» csaknem teljesen eltűnt. Lenin meghalt, Trockijt száműzték, Joffe, a béketárgyalások orosz delegátusa öngyilkos lett. Zinovjevét és társait a mindenható diktátor, Sztalin-Robespierre kivégeztette. Akik még élnek, száműzetésben és börtönökben sínylődnek s egészen elvesztették befolyásukat és jelentőségüket. Végeredményben azt mondhatjuk: a bolsevizmus számos gazdasági és politikai kísérlet után Oroszország határain belül izolálódott. Igaz, mint ilyen, el nem hanyagolható nagy hatalom s veszedelmes ellenfél, de a szemlélődőnek feltűnik, hogy e húsz év folyamán a soha nem szűnő propaganda, az állandó gazdasági és társadalmi válságok és forradalmi nyugtalanságok ellenére sehol sem alakult az oroszhoz hasonló állami és szociális rendszer. Nem lehet véletlen, hogy sem a kedvező talajviszonyok (Spanyolország, Közép-Amerika), sem a különböző fajú és vérmérsékletű népek mozgalmi nem termeltek a bolsevizmussal rokon életformát, hanem annak mintegy ellenkezőjét: valami természetes immunitáson alapuló, védekező rendszert (fascismus, nemzeti szociálizmus). Túlzás nélkül állíthatjuk: a bolsevizmus orosz produktum és pedig fajlagosan orosz; nem európai és nem ázsiai, hanem mint maga az orosz nép, a kettő együtt: eurázsiai. Európai tényezője a marxizmus, de a gyakorlat, a megvalósítás formája, a módszer ázsiai.

Hogy ez mennyiben igaz, azt az orosz nép történelmi életével, ennek az életnek sajátos jelenségeivel, az orosz lelkiséggel, az orosz szellem fejlődésével és erupcióival kell bizonyítanunk. Vannak-e ennek a fajnak lelki és történelmi képletében olyan elemek, amelyek érthetővé és megmagyarázhatóvá teszik a bolsevizmus társadalmi és históriai szükségszerűségét?

2.

Carlyle a francia forradalomról írt klasszikus művében *transzcendentálisnak* nevezi a francia nép lelkének azt a paroxizmosos állapotát, azt a szertelenül lázas izgatottságot, melynek külső vetülete maga a Forra-

dalom. Ezzel a jelzővel már sejtetni akarja, hogy ez az egyetemes lelki nyugtalanság voltaképp, a maga belső valóságában elemezhetetlen és megmagyarázhatatlan s legfeljebb külső megnyilvánulásaiban követhető. Titokzatos és démoni jelenség. De amit Carlyle a franciákról állít, fokozottabb mértékben alkalmazható az oroszokra. A szanszkrit «nihil» e misztikus népére, mely roppant tömegével is idegenül tántorog Európa földjén. Az orosz idegen itt, de lelke valami homályos nosztalgiájával európai szeretne, lenni. Európaibb az európainál. E tragikus kettősségből rengeteg szenvedés fakadt, de innen ered fájdalmas vigyora, dacos tehetetlensége és mérhetetlen barbarizmusa is. Az orosz passzív és álmodozó, ám olykor felriad s akkor «transzcendentális» lobogással ég. *Hercen* szerint nincs is történelme. «A Lengyelek kivételével a szlávok inkább a földrajzra, semmint a történelemre tartoznak.» Valóban, a Kozma Mininek, a Sztjyenka Razinok és Pugacsevek népe soká bukkan fel az orosz történelemben, mint históriaalakító tényező; talán először Borisz Godunovnál találkozunk vele, mikor a trónbitorló elveszi szabad költözködési jogát s századokra rabszolgasorsba süllyeszti. Addig, mint a mélytenger, roppant erővel és titokzatos vágyaival a felszín alatt, a homályban kavargó.

Az orosz múlt mondavilága s történelmének első századai szolgaságban (avar-kazár) s egy idegen eredetű uralkodóház fejedelmeinek testvérháborúiban telnek el. A Rjurik-varjég knyázok kezén darabokra tördelődik az ország s ha *Vladimir* nagyfejedelem, a mi Szent Istvánunkkal körülbelül egyidőben, keresztvíz alá is kényszeríti a barbár szláv törzseket, nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a kereszténység nem a Nyugat, nem Róma kereszténysége, hanem a hanyatló, a romlott Bizáncé. Ez a végzetes körülmény azután örökre determinálja nemcsak az orosz vallási életet, hanem az egyetemes lelkiséget, a történelmet és a cárok uralkodó politikáját is. Oroszország eljegyezte magát kelettel. S ez annyit jelent, hogy ugyanaz a homályos «Drang nach Süden», ami a kalandszomjas első orosz nagyfejedelmeket Bizánc és a Balkán felé űzi, irányítja voltaképpen egy Izvolszkij és egy Szaszonov külpolitikáját — 1912-ben. Ha a keleti kereszténység helyett a katolicizmus hatol be idején a muszka földre, akkor «Oroszországból egy második Horvát- vagy Csehország válhatott volna», elmélkedik máshelyt ugyancsak *Hercen*. De az orthodoxia rámerévíti az orosz életre a maga hűvös formalizmusát és dermedt dogmarendszerét, anélkül hogy átalakítóan mélyebb gyökereket eresztene a nép babonás-pogány lelkébe. A hajlékonyságnak és fejlődőképességnek ez a teljes hiánya vezet el századok multán a *raszkol*hoz, a nagy szakadáshoz, amely nemcsak lelki forradalom, hanem felhasadt és soha be nem hegedő sebe az orosz nemzetnek.

A második hatalmas történelem- és lélekalakító tényezője az orosz életnek a kétszázados mongol szolgaság. Hogy ez a roppant nép nem állhatott ellen a zatár áradatnak, annak oka a Rjurik-ház szerencsétlen örökösödési rendszerében lelhető fel. Amint ez a végzetes dinasztia a sejték oszlásához hasonlóan mind több utóddá hasad, azonképpen bomlik az ország kisebb-nagyobb fejedelemségekre, hogy végül is már félszáz Rjurik-uralkodó önálló országocskáinak tarkabarka térképe legyen. E fiók-fejedelemségek külön közigazgatást és háborúsdít játszanak (többnyire egymással) s az udvarok bizonyos hűbéri keretben hasznos és haszonleső főrendeket termelnek, a *bojárokat*, akik a több konc reményében egyik államocskából a másikba vándorolgatnak. A kievi, novgoródi s később moszkvai nagy-

fejedelem, aki mindig a ház legidősebb tagja, természetesen csak képletes «primus inter pares», mert hatalma a semmivel egyenlő s még arra is képtelen, hogy a közös (mongol) veszéllyel szemben egyesítse a birodalom erőit.

A kétszáz esztendőös tatár hódítás nemcsak a fejlődés anyagi és erkölcsi lehetőségeitől fosztotta meg az orosz népet egy olyan korban, midőn Nyugateurópában már a reneszánsz virul, hanem adói és akarata végrehajtásában olyan *módszerekre* is megtanította, melyek merőben idegenek: ázsiaiak. E szörnyű és megalázó ázsiai módszereket teszik magukévá a későbbiek folyamán a koronás cári forradalmárok, az Ivánok és a Péterek s ugyanezeket a jólbevált módszereket alkalmazzák ma is a forradalom koronázatlan cárjai, a Leninek és Sztalinok.

A mongol mestereket Mátyás király kortársa és szövetségese, III. Iván kergeti el. Ez időben omlik össze a keletrómai birodalom s Iván, aki egy Paleolog-leányt vezet oltárhoz, joggal és jelképiesen a görög trón «legitim» örökösévé lesz. Átveszi címerébe a halott császárság kétféjú sasmadarát s udvarában, mely mindezeideig a régi nagyfejedelmek patriarkális hagyományait őrizte, meghonosodik a bizantinus fényűzés és erkölcs. A moszkvai nagyfejedelem már cári címet visel, trónját nem a legidősebb testvér, hanem a legidősebb fiú-utód öröklí s a knyázok hatalma egyre halványodik. A birodalom egységesítését a fejedelmek és bojárok tökéletes megtörésével azután IV. vagy «rettenetes» Iván forradalma viszi teljesezésbe. Az ő forradalmában lesz először rezón az alkalmatlan és időszerűtlen társadalmi rétegek kiirtása. Ebben a «munkájában» Ivánt a maga-alapította zsoldos lövészyalogság támogatja, a *strjelicek*, akiket viszont egy későbbi koronás forradalmár, Nagy Péter fog irtóztatós kegyetlenséggel megsemmisíteni. IV. Iván korszerűsítő reformtörekvéseit csak magában Moszkvában nyolcvan állandóan működő akasztófa segíti, de jelentékeny szerephez jut a karó, a kerék, a forró víz, a tüzes vas és a korbács is. A szakadatlan terrornak és a sorozatos megaláztatásoknak ez a módszeres keresztülvitele azután egészen sajátos és érthetetlen idegállapotot teremt az orosz pszichében. Eduard *Pelz* beszéli el Nagy Péterről írott munkájában, hogy egy főur, akit a cár karóba huzatott s aki a karón még másnap is élt, így kiáltozott: «Isten, segítsd a cárt! Isten, adj üdvőt és boldogságot a cárnak!» (S itt lehetetlen nem gondolnunk Sztalin halálraitéltjeire, akik kivégeztetésük előtt megfoghatatlan önálázással hűségnyilatkozatokat tesznek a «nagy», a «bölcs» és «tisztetletreméltó» diktátornak.)

IV. Ivántól I. Péterig az orosz történelem kilencven esztendejébe olyan események zsúfolódnak, melyek már kihallható motívumai a későbbi tragikus finálnak. Borisz Godunov, ez a zsarnok és szerencsétlen kezű trónbitoló nemcsak a parasztságot süllyeszti rabszolgasorba, a hatalom féltésének pszichózisában nemcsak kémrendszert szervez, de törrel és méreggel mindenkít eltesz láb alól, aki útjába áll. Így megöleti Dimitrijt is, Iván egyik fiát s ezzel szinte beláthatatlan lehetőséget tár a lázadóknak és kalandoroknak, hogy a meggyilkolt herceg képeben kinyujtsák kezüket a cári korona felé. Az orosz történelemnek e vad és romantikus korszakában minden bizonytalanlanná és ingataggá válik, ami eddig viszonylagosan bizonyos és stabil volt és bekövetkezik a lelki túlfeszítettségnek az a különös állapota, mikor az orosz nép — Carlyle említett klasszikus meghatározása szerint — eljut a transzcendentálizmus sokszor szent, sokszor őrzőngő izzásáig. S itt nemcsak Kozma Minint kell megemlítenünk, ezt az eksztatikus népvezért, aki

pontosan kétszáz évvel Napoleon inváziója előtt szinte kísértetiesen hasonló körülmények között kiúzi Oroszország földjéről a hódító lengyeleket, de meg kell emlékeznünk a mindgyakrabban fellobbanó parasztlázadásokról is, Bolotnyikovról, Zaruckijról s a népdalok hősről, Sztyenka Razinról is, akik a későbbi félelmetes orosz Dózsa György, Pugacsev előfutárjai. 1662-ben I. Alexej példátlan kegyetlenséggel fojtja el a moszkvaiak felkelését. A kínpadnak, halálrakovácsolásnak és a csonkításoknak kb. 22.000 szerencsétlen esik áldozatul. Mire Péter, az új Romanov-ház első nagy uralkodója trónra lép, a raszkól már lelkileg kettéhasította Oroszországot s a bojárok származási táblájának megsemmisítésével szinte korlátlan a cári hatalom.

Nagy Péter, akiben legkifejezettebb az orosz lélek tragikus európai-ázsiai kettőssége, kíméletlen átalakító törekvéseiben s a végrehajtás irgalmatlan eszközeiben alig különbözik Lenintől vagy Sztalintól. Valóban: ez a roppant barbár, aki rajong a nyugati civilizációért, igazi forradalmár: diktátor a szónak szinte modern, bolsevista elgondolásában. Máról-holnapra egészen új Oroszországot akar teremteni s az ellenszegülők, az «ellenforradalmárok» megbüntetésében példát ad a késői epigónoknak. «Először — írja egy Moszkvában tartózkodó holland tiszt — minden résztvevőt bitófához kötöttek és addig kancsukáztak, míg egész darabokban lógott le a húsa. Midőn félig behegedtek a sebek, ismételték a korbácsolást . . . Ezután következett a halálos ítélet». A keleti egyház lebontását, melyet azután a bolsevikiek fejeznek be, voltaképp ő kezdi meg. Ugyancsak ő az, aki az idegenek behívásával és a nekik nyújtott hallatlan kedvezményekkel fokozza az általános elégtelenséget, az orosz társadalom feltarthatatlan bomlását és meghasonlását. Ez az idegenimádás II. Katalin uralkodása idején már ijesztő mérveket ölt. Katalin is forradalmár-diktátor és reformer s magasan felette áll cárnő-elődeinek, akik az uralkodói hatalmat valami személyes és öncélú tulajdonként fogták fel. S nem szabad elfelejtenünk, hogy a «digitimitás» elvén elsősorban maguk az uralkodók ütik a legszélesebb sebet, mikor a cárok a trónörökösök, cárevicsek a cárok s császárnék a férjük legyilkolása árán akarják a hatalmat megtartani vagy a koronán megkaparintani. A felülről jött forradalmi megnyilatkozások a leginkább destrualók. S a cári intézmény, az uralkodó-ház érdeke mindinkább elkülönül a nemzet egyetemének életfeltételeitől. Hatalmuk gyakorlásában megbízható külföldiekre s hűséges livlandi-kurlandi nemesi pretóriánusokra támaszkodnak. S ahogyan az ország gyarapszik s ahogyan a 19. században már a nemzetközi politikában is egy mammutbirodalom nagyhatalmi tekintélyével tör elő, a szakadék uralkodó-ház és nép között annál mélyebb és áthidalhatatlanabb. Közéjük egy rendőri-katonai acélfal (szoldáteszka) s egy nem túlmorális polgári bürokrácia (a csinovnyik) szövevénye ékelődik. S míg egyfelől a modern állam külsőségeivel kendőzött cári önkényuralom az örök rettegés tébolyában elfojt minden szervezkedést és elnémit minden szabadabb és ellenzéki gondolatot, másfelől a polgár, a munkás és a paraszt rendjében az állandó elnyomatás társadalmi neuroziszokat fejleszt. Így válnak azután ezeknek az epileptikus lelkeknek a menedékévé a furcsa és vad szekták s a szélsőséges (terrorista-kommunista) politikai csoportok. A feszültség helyenként forradalmi-lázadó mozgalmakban (dekábristák; 1905. forradalom) robban ki, leginkább azonban egyéni (terrorista) akciókban vezetődik le. Oroszország a katonai büntető ekspedíciók, a politikai elítéltek és az összeesküvők földje lesz.

Igy éri ebben a lázas, zilált-izgatott állapotban a vesztes távolkeleti

mérkőzés után a világháború kitörése. Ezt a roppant erőpróbát azonban az ingatag építmény nem bírja el s a « régi » Oroszország úgyszólván máról-holnapra összeomlik.

3.

Puskin a *Holt lelkek* olvasása közben így sóhajtott fel: « Istenem! be végtelenül szomorú is a mi Oroszországunk! » S valóban: nincs nyomasztóbb és fájdalmasabb élmény, mint Gogoly hőisével, Csicsikovval utazgatni az orosz pusztán, amelynek nincs kezdete és nincs vége. Az európai olvasó döbbsen várakozással mered az utazás célja elé, mert a ravasz Csicsikov lelkeket akar vásárolni, még pedig halott lelkeket s ezen a furcsa üzleten még vagyont is kíván szerezni. Ezek az eladható és vásárolható lelkek az orosz jobbágyok, akiket Borisz Godunov törvénye alacsonyított közönséges tulajdonná. A nyomorult orosz paraszt, aki úgy áll a végtelen, ködökbe omló síkságon, tengernyi folyamok és tavak között, mintha lélekvesztőn bolyongana az óceánon. Homályos és jámbor lelkének mélyén ősi pogány babonák, pantheista félelem az apró istenkék iránt, akik a fák, a vizek, a szelek, a viharok és a rettenetes föld démonai. Előtte a végtelenség és a céltalanság: az örök semmi, a *Nicsevő*. *De Vogüé* szerint az oroszok nihilizmusa a hindu-buddhista nirvána-betegséggel rokon, mint ahogyan a muszka-szláv nép legősibb hajtása a nagy indóárja törzsnek. De a sötétlátás, a belenyugvás, a semmi-kultusz mégis egy « történelmi szenvedés » eredménye.

Talán misem jellemzőbb erre a sajátos lélek-alkatra, mint a némaságnak az a passzivitása, mely hosszú századokon keresztül elakasztja minden megnyilatkozását. Ez a szellem azután úgy fúrja át az évszázados csend szinte geológikus kérgét, olyan forrón és akkora feszültséggel, akár a gejzír. Ha igazat adunk az orosz írónak abban, hogy « az orosz történelem a 19. századdal kezdődik; a többi csak bevezetés », mennyivel inkább elmondható ez az orosz szellem fejlődéséről. Az orosz « irodalmi középkorból », mely Nagy Péterig tart, a népi hősmondákon, a krónikákon, legendákon s bizonyos egyházi írásokon kívül csak a csodálatos költészettel teli *Igor-ének* maradt fenn. De a *bijlinek*, a mondák hősein már rajta van az orosz lélek bélyege. Kik ezek a hősök? Mikula Szeljaninovics, a *parasztfiú*, aki a felhők fölé röpíti ekéjét; Ilja Murom, aki ugyancsak parasztfiú, az árvák és özvegyek felkent védelmezője s aki Vladimir nagyfejedelem, a « Szép Nap » asztalánál ül; Dobrynja, a sárkányölő boszorkánymester s Popovics Aljosa, a furfangos papivadék. Hősök, akik a nagyoknál, a hatalmasoknál a nép, a parasztság, az elnyomottak esztét, erejét és érdekeit képviselik. S itt nem felejtkezhetünk meg az utolsó cár asztalánál ülő parasztfiúról, Raszputinról, aki ezeknek a Mikuláknak, Iljáknak és Aljosáknak késői reinkarnációja, a « szent Oroszország » misztikus lelke, eljövendő mondák hőse s egy érdeksoport méltatlan rágalmozottja és áldozata. Mert az elnyomottak szomorúsága adja meg az egész orosz irodalomnak alaphangulatát és örök motívumait. Egy 15. századbeli verses elbeszélésben a mennybekészülő Krisztus aranyhegyeket s mézzel folyó patakokat ígér a kétségbeesett szegény embereknek. János apostol azonban így szól: « Ne adj nekik aranyhegyet, mert a bojárak el fogják venni, felosztják maguk között s kis testvéreinket a közelükbe sem engedik. Ha azt akarod, hogy legyen táplálékuk, ruházatuk és hajlékuk, hagyd nekik örökségül a te szent nevedet . . . »

Az *Igor-ének*, mely Igor Szerjatoszlávovics viking fejedelemnek a pogány

polovcok elleni hadjáratáról dalol, a titokzatos, babonás és pantheista orosz lélek kitárulása: a «fantasztikus iszony tragikus költeménye». Bestiák ijesztő lármája kíséri Igor seregét, farkasüvöltés, hollókárogás. A füvek és bozótok borzonganak a mondhatatlan félelemben s a pusztán kísérteties ködfátylak libegnek a lovasok körül. Igor elesik a harcban, «a lovak lábai alatt holttestekkel vettetik be a föld s ebből a vetésből átok fog teremni az oroszok hazájának».

Puskin az első igazi orosz költő. Elődei a 18. században jelentéktelen utánzók, akik klasszikus és francia hatás alatt írnak s irodalmi nyelvet és formákat akarnak teremteni. De már a század végén felbukkan egy irány, a *moszkovitizmus*, mely a következő század közepén *szlavofilizmussá* érik, hogy később Dosztojevskij eksztatikus lelkében a *messzianizmus* izzásáig hevüljön. Közben Puskin követőjénél, Lermontovnál felszínre kerül az első orosz típus, a «főlöleges ember», ám ez még romantikus arc: az író tetszeleg benne. Gogoly, az első naturalista író már epébe mártogatja tollát, mikor *Revizorá*-ban az orosz bürokrácia karikatúráját rajzolja, míg az orosz vidék, a falusi-tanyai emberek élete melankóliás lelkén át szűrődve kerül elének. Gogoly írói egyénisége már kétfelé ágazik s ez a kétféle irány adja a későbbiekben az orosz irodalom kettős arculatát. Az első a titokzatosságra hajló, borongó, homályos-ködös, meditatív lélek megnyilatkozása, a másik a naturalista-realista irány, mely a társadalmi és politikai élet kíméletlen, sokszor szélsőséges bírálata. Ez utóbbi Hercenen keresztül Tolsztojban és Gorkijban éri el a csúcspontját. Hercen mintegy elméleti megalapozója-bevezetője a másik kettőnek. Tolsztoj több, mint csak író: próféta és apostol. Igazságkeresése azonos a muzsik ősi *pravda*-keresésével. Kereszténységből, ember szeretetből s valami egyéni szocializmusból kevert világszemlélete a parasztban, a paraszt egyszerű létében találja meg az élet célját és értelmét. Gazdasági elgondolása teljesen *kommunistikus* s elméletben megvetője és kérlelhetetlen támadója a magántulajdonnak. Hallatlan művészi tökéletessége és elhithető ereje fel nem becsülhető agitatív energiát képvisel a bolsevista gondolat számára. Gorkij már tipikus proletáriró: a társadalmi forradalom «viharmadára». Maga is munkássorból emelkedik fel s eszménye Tolsztojjal ellentétben nem a muzsik, hanem az ipari proletár. Ő már nem keresgél, mit Tolsztoj, programja határozott: *marxizmus*.

A «misztikus irány» legkiválóbb képviselője Dosztojevskij. Epileptikus zseni: a szegények, nyomorultak, megszállottak és bűnözők, a «megaláztottak és megszomorítottak» világának felülmúlhatatlan ábrázolója. Nem forradalmár, mint Tolsztoj vagy Gorkij: konzervatív, hithű keresztény és nacionalista orosz. Ez a lelki alkat vezeti a túlzó orosz nemzetiek táborába, a *szlavofilek*-kez, akik Nyugateurópával minden közösséget megtagadnak. Dosztojevskij továbbfejleszti ezt az eszmét. Oroszország sorsában *messiási küldetést* érez: az orosz nép hivatott arra, hogy *hitével, szenvedésével és kálváriajárásával megváltsa a mai erkölcsi és anyagi válságban vergődő világot*.

Az ideák és irányok e főbb harcokban kívül még számosan vannak nagyok és kisebbek, akik egy színnel, egy típus, egy sajátos orosz lelki betegség ábrázolásával, az orosz élet részletrajzával teljessé segíti tenni az egyetemes képet. Goncsárov, aki Oblomovjában a tunyaságba fulladó orosz lelket, Turgenyev, aki Bazarovban a fiatal nemzedék nihilizmúját, Csehov, aki az orosz élet sivárságát, céltalanságát és reménytelenségét mutatja meg. Költők, akik évezredes szomorúságról dalolnak s az örök orosz nyomorra

világítanak egy paraszti szoba mécsese vagy egy kisvárosi pislákoló utcalámpája körül. Mindez valami réveteg, ködösen bizonytalan s valószínűtlenül látomászerű világot tár elénk, ahol nemcsak a dolgok körvonalai, hanem az emberek élete is imbolygón elmosódott. Talán ahogyan Turgenyev hőse elmélkedik: «Minden csak füst: a maga élete, az orosz élet, az egész emberiség . . . Minden gőz és füst. Minden haszontalanul és nyom nélkül múlik el: egy új szél . . . és előlről kezdődhetik a játék». Vagy, amint Bjelinszkij sóhajtott fel: «A mi országunk egy délibáb».

4.

Vázlatosan végigfutottunk az orosz politikai és szellemi fejlődés két párhuzamos vonalán s kerestük és összefoglaltuk azokat a jelenségeket, melyek véleményünk szerint a mai kollektív és parancsuralmi rendszernek mintegy a gyökerei lehetnek. Azonban hozzá kell fűznünk, hogy a «régí» orosz társadalmi rend teljes széthullásának oka bizonyos strukturális hibákra is visszavezethető. E szervi betegségek közé kell sorolnunk elsősorban is a stabil, egészséges polgári réteg, a középosztály hiányát. Hadsereg s a jórészt idegen összetételű hivatalnoki kar zárt kaszt s mindkettő úgyszólván vak eszüköze az uralkodói hatalomnak. Lüktetően eleven politikai élet az autokrácia talajában nem fejlődhetik s így az orosz intelligencia nem nyer semmiféle lehetőséget bizonyos lelki feszültségek rendes úton való kiélésére, sem politikai iskolázásban nem részesül. Ennek az a súlyos következménye, hogy hamarosan mindennemű zavaros és szélsőséges áramlat fertőzésének esik áldozatul s ebben a lázas állapotban elveszti józan szemmértékét és ítélőképességét. Könnyű zsákmánya annak a forradalomnak, melyet évtizedes tevékenységével maga is előkészít.

A másik nagy társadalmi szerencsétlenség az, hogy Oroszországban csak Sztolypin agrárreformja után alakulhatott önálló, földtulajdonnal rendelkező parasztréteg. Ez a réteg azonban hártavékonyságú a földtelen muzsikos roppant tömege felett. Az orosz paraszt valami ősi, sajátosan muzsika- és kommunisztikus jellegű szövetkezetté, az ú. n. *mir* keretében műveli a földet, mely sohasem lehet az övé. Éppen ezért nem nemesedhetik nemzetfenntartó erővé, hanem marad, ami volt századokon át: komor vulkánikus energiák káosza, lelkében lefojtott gyűlölségekkel és földéhséggel s mikor vágyainak a forradalom utat enged, vad és páratlan arányú áradással veti magát a földbirtokokra.

1917 a muzsik szemében évezredes álmok beteljesedésének látszott.

PARASZT BALLADA.

— Rudolf List. —

Az ablak árnya vak, kerek sír.
Omló rácsok mögött gyerek sír.

A dült palánk a földbe túr,
ferdén mered fölé az Úr.

A zszindelyen moha virul buján,
alattuk ül sárgán szent Flórián.

A pók az ajtót átkötötte.
Iszap mászik a kútödörbe.

Az ember: eldőlt részezen.

Az asszony: bent lóg egy szegen.

Németből: ifj. Gyökössy Endre.

A SOPRONI HANGVERSENY.

Irta: *Jeszenszky Sándor.*

EGY STRÁZSA járt fel-alá a kaszárnya előtt és ahányszor a fekete-sárga faköpönyeghez ért, mindig felírt valamit, annak világos csíkjára, majd megfordulva kemény léptekkel mérte végig az őrség útját. Vajjon mit írkal?

Margit kíváncsi természetű volt és az útja épp a faköpönyeg mellett vitt el, nem állta meg tehát, hogy meg ne nézze. Kiszámítva, éppen akkor ért oda, mikor a strázsa megfordult és ellépett. Hirtelen odanéz, de nem volt elég egy pillantás, mert egy vers volt odaírva, azt pedig el kellett olvasni:

«Katonának száműzött balvégzetem
S kétszer élt a szép tavasz a ligeten
A ligeten, ó de nem a szív fölött,
Míg sorsomnak rabbilincse megtörött.

S él az Isten s tudni fogja, hogyha él,
Mit szenvedtem s te bajtárs, mit szenvedél.
Él az Isten, aki annyi bánatért...

Amint ideért az olvasásban, mögüle egy kéz nyúlt elő és aláírta az utolsó sort:

Tán megadja akkor a várt pályabért».

Margit visszanezett, ott állt a strázsa. F fiatal közkatona volt; Margit hirtelen nem látott belőle mást, csak egy bő, zöld hajtókás, sárga pitykés, fehér mondurt, ádámcutkás hosszú nyakat és egy fekete szempárt, mely kiragyogott a beesett, sápadt arcból.

— Mit ír? — kérdezte, feltalálva magát.

— Verset — mosolyodott el a strázsa és megcsillant két, vadul előreálló szemfoga.

— De kinek a versét?

— A magamét.

— Maga költő? — csodálkozott a leány.

— Az volnék.

— Hát akkor miért katona?

— Ne is kérdezze, kisasszony — borult el az arca —, szomorú az én sorsom.

— Hogy hívják? — kíváncsiskodott Margit, ki azt hitte, hogy a honhaza minden versíróját ismeri.

— Petrovics Sándor.

Ezt a nevet még nem hallotta, állapította meg magában, majd megkérdezte, hogy van-e még több verse.

— Hogyne volna.

— Szeretném olvasni.

— Örömmel odaadom, itt úgysem kíváncsi reájuk senki — és hátra, a kaszárnyára mutatott.

— Nézzen oda, abban a zöld zsalus házban lakom. Ha egyszer ideje lesz a vitéz úrnak, hozza el hozzám a verseit.

* * *

Margit éppen kint olvasgatott a kertben, egy fa alatt, mikor valaki erősen megrázta a kapu csengőjét. Nemsokára az öreg szakácsné hangja hallatszott a ház felől: «Kisasszony kérem, egy katona keresi!»

Margit felnézett, hát az ő verses katonája jött feléje. Féltség, vékony legényke volt; lábán ormótlan bakkancsok, oldalán hosszú panganét és fehér frakkos mondurját zavartan ráncigálta, hogy jobban álljon. Jó szívvel, de szánalommal nézett reá, az pedig ügyetlen hajlongások között nyujtogatta feléje a kért kéziratot. Margit mohó kíváncsisággal olvasni kezdte az első verset, melyre rányitott:

«Arany kalással ékes rónaság,
Melynek fölötte lenge délibáb
Enyelgve úz tündérvjátékokat,
Ismersz-e még? Ó, ismerd meg fiad.

Rég volt igaz, midőn e jegenyék
Árnyékain utolszor pihenék,
Fejem fölött, míg őszi légen át
Vándor daruid V betűje szállt».

— Ah, vitéz úr, ez gyönyörű — tört ki Margitból az elragadtatás. Már nem is volt olyan szánalmas legény ez a verses katona — és milyen szép az, hogy költő és katona — tette hozzá.

— Én nem jó szívvel vagyok katona!

— Nem szereti a katonaságot, a harcot, a hősiességet?

— Dehogy nem, de én nem a császár, hanem a szabadság... Rákóczi katonája szeretnék lenni — és mellén összefogva zubbonyát, úgy megrázta, mintha le akarná tépni magáról. Margit már érdeklődéssel nézte ezt a katona ruhában bujdosó költőt. Fel kell fedezni, rohanta meg a gondolat és olyan hit, meg bizalom fogta el, amilyen csak fiatal lelkekben tud ilyen hirtelen támadni.

— Én ismerem Frankenburgot! Tudja ki az? Folyóírata van —

mondta lelkesen — megmutatom neki; bizonyosan ki fogja adni Petrovics Sándor verseit!

— Köszönöm. Jó lenne, azonban úgy gondolom, ha már megjelennek, ne Petrovics Sándor legyen alatta — válaszolt a katona.

— Hanem? — kérdezte a leány.

— Petőfi Sándor.

— Petőfi Sándor — ismételte Margit —, be gyönyörű név!

És felnéztek a kék égre, ahol a magasban egy pacsirta csattogott.

* * *

Fent a kék égen valóban egy pacsirta csattogott és mélyen lent a röpdőső madár alatt, a napfényben szikrázva csillogtak Sopron tornyai. Az enyhe szélben hatalmas nemzetiszínű lobogó hullámszik, mintha letről feltörő moraj emelgetné. A Városház-tér, az odavezető utca, meg az ablakok tele emberrel, lobogó zászlókkal. A vármegyeház előtt díszes társaság, az alispán, meg a polgármester és katonatisztek élükön Auersperg herceg tábornokkal. Bezerédj István épp kihúz a tömegből egy szerény öltözetű, őszes férfit: «Barta uram, magának itt a helye! Hiszen a tanítója volt».

Arrébb a Stornó-ház előtt a tömegben egy szürös paraszt ember a feleségével.

— Jancsikám, most látni fogod — biztatja az anya kis magzatját — az apád majd felemel.

— Édes apám, emeljen fel — türelmetlenkedik a kis fiú.

— Várj, no! Majd ha itt lesznek.

— Istenem, de nagy úr lett — mondja, körülnézve az asszony.

— Pedig milyen gyenge gyerek volt — teszi hozzá a férfi.

Mögöttük a ház falán öles hirdetmény, mely szerint ma este nyolc órakor a redout termében jeles hazánkfia, Liszt Ferenc úr, a világhíres hangművész és zenehős tartja klavir akadémiáját.

Fent a várostoronyban távcsővel lesik, hogy jön-e már. Mikor a város szélén megpillantják a kocsisort, kis fehér zászlóval leintenek.

— Intenek már! intenek! — szalad egy mezítlábas gyerkőc a temető melletti réten az öreg, féllábú ezermester felé, aki elkerített helyen a mozsarakat őrzí. Erre az öreg is felnéz a toronyra és meggyújtja a kanócot.

Az első mozsárdurranásra óriási izgalom támad a tömegben, áttörik a fehérruhás leányok sorfalát. A pandúrok, hajduk, meg a tűzoltók alig tudnak utat nyitni a doborjáni cifraszürös, árvaleány-hajas paraszt bandériumnak. Utánuk a vármegye zászlója alatt a jurátusok, csupa deli legény, a sok viváttól vadul táncoló paripákon. Egymásután durrognak a mozsarak és valahol a tér sarkában egy cigánybanda rákezd a Rákóczi-indulóra. Rövid szünet, csak az utcából hallatszik ki egetverő vivátozás. Végre berobog a négy fehér, arabs ló által vont díszhintó, benne gróf Eszterházy Károly, Alberti gróf,

Schóber Ferenc és egy fekete, szinte ördögien szép, karcsú fiatalember : Liszt Ferenc.

Visong, bömböl a sok vivát, lobognak a kendők, hullanak a virágok. A kis Jancsi az apja vállán lobogtatja a kalapját. Mellette az anyja mosolygó arcán végig patakanak a könnyek ; felemeli a kezét : «Áldja meg az Isten !»

A négy fehér ló odakanyarodik a vármegyeház elé és egy rántásra megáll. A huszár leugrik, kinyitja a hintó ajtaját, lebocsátja a lépcsőt. Liszt feláll. Ebben a pillanatban egy piros rózsza repül a magashól. Liszt elkapja és felnéz, honnan jött? A vármegyeház egyik emeleti ablakában Margit és az anyja. Liszt meglátja, felmosolyog, Margit vissza. Édesanyja megbotránkozva veszi észre ezt a tüzes kacérságot : «Margit, mit csinálsz !»

— Mama, ne zavarj ! — feleli és tovább állja a tüzet, míg azután Liszt leugrik a hintóból és az első, akit felismer és összeölel Barta uram, a tanítója.

* * *

Amilyen örvendező, napsütött a Városház-tér, olyan árnyékos és komor az a sikátor, hol gondterhelt léptekkel, görnyedt vállal bandukolt Petrovics Sándor. Minden olyan szomorú és reménytelen. Egyszer csak a nevét hallja, visszafordul és mintha többé nem lenne árnyék, csak napsütés, nem lenne szomorúság, csak mosoly, Margit áll előtte szép, fehér ruhában.

— Ma este Liszt Ferenc hangversenyt ad és a maga indulóját, a Rákóczi-indulót fogja játszani, amelyet most mutatott be először Pesten.

— Azt nekem hallanom kell !

— Itt egy biléta, jöjjön el.

— Köszönöm, kisasszony ! Fehér tündérem ! — és meghatottan kereste a hála szavait, mikor felhangzik messziről a trombita. Hirtelen megcsókolta Margit kezét — fújják már, mennem kell, de este ott leszek.

Mind erősebb lesz a trombitaszó, egészen a kíméletlenségig fokozódik a hangja. Már négyen fújják a gyülekezőt a kaszánya udvarán. Zuhog a sok katona le a lépcsőn, visszhangos a kapualj a sok szeges bakkancstól. Végre az udvaron rendben áll a zászlóalj. Az őrnagy úr végig nézi, azután megfordul és kimegy a kapun. A százados úr legalább ellép előtte, de egyszerre ő sincs sehol. A parancskiadásra nem marad más, csak Berkó főhadnagy úr. Az őrséget az első század adja és az kikanyarodva a vártára vonul. Berkó főhadnagy nem látta Petrovics Sándor arcát, azt az elkeseredést, mikor a balszáron ellépett előtte, a vártára indulóban.

* * *

Estefelé Petrovics vendéget kapott, ott fogadta az őrszoba előtti

kaszárnyafolyosón, egy ablakmélyedésben. Frakkos, cilinderes úr volt az illető, barátja: Orlai Petrich Soma. Petrovics üzent még délután utána. Heves vitában voltak, de csak úgy félhangon, hogy ne hallja más.

— Kitől kaptad a bilétát?

— A fehér tündértől! Egyetlen olvasómtól.

— De őrségen vagy, nem mehetsz el.

— Elmegyek!

— Hogyan?

— Megszököm!

— A fejeddel játszol!

— Nem bánom!

— Sándor, ne bolondulj!

— Segíteni akarsz rajtam?

— Hogyan?

— Itt csak hajnalban kerül rám a sor. Addig feküdj az ágyamba és add ide a ruhádat.

— Sándor!

— Add ide a ruhádat!

És valóban, mikor a rosszulvilágított őrszobában a priccseken horkoló katonák között Orlai a fejére húzta a pokrócot, kék frakkban, szürke pantalóban, fején cilinderrel, a kaszárnya kapun kisomfordált Petrovics Sándor.

* * *

A redout teremben forró és lelkes a hangulat. A jó soproniak már sok szépet hallottak, de ilyet még soha. Az utolsó helyig tele volt a terem, azaz egy sarokülés a terem közepe táján, még mindig a gazdájára várt. Margit nyugtalanul tekintgetett hátra, erre a helyre, mi történt, miért üres? Olyan sokszor nézett vissza, hogy ez feltűnt Berkó főhadnagynak is, aki szerette halmozni a szépet és a muzsika gyönyörűségei között, rézsutt mindig Margitra kacsintgatott, hogy még a szeme is élvezetet találjon. A Campanella boszorkányos csilingelései között visszafojtott lélekzettel, lábujjhegyen besomfordált Petrovics és elfoglalta a helyét. Margit megnyugodott, de Berkó nem hisz a szemének, hogy kerül ide Petrovics? A darabnak vége, de a tapsnak nem akar vége lenni. Margit felhasználja ezt a szünetet, felugrik és odalép Petrovichoz, megkérdeni, hogy miért késett.

— Úgy kellett szöknöm.

— Szökni?

— Őrségre osztottak be. Nem jöhettek volna, tehát megszöktem.

— Az Istenért, a fejével játszik!

— Ugyan az én fejem — intett lemondóan Petrovics.

— És hogyan jött el?

— Barátom Orlai alszik most helyettem a priccsen. Éjjélre váltom.

— Miért csinál ilyet? — esett kétségbe Margit.

— Először magáért kisasszony, azután Lisztért. — Ebben a pilanatban Petrovics meglátja Berkó főhadnagyot, aki felkel és kéri szomszédait, hogy engedjék ki a sorból. Ijedten megragadja Margit kezét:

— A főhadnagynom! Meglátott. Erre jön!

— Ne nézzen oda!

— Végem van!

— Petrovics! — hallatszik Berkó hangja. Petrovics haptákba akarja vágni magát, de Margit gyorsan reászól:

— Maradjon nyugodtan, maga most nem Petrovics!

— Hát kicsoda?

— Majd én megmondom — és nyugodt mosollyal a közeledő Berkó felé fordult — jó estét főhadnagy úr; mit akar?

— Kezét csókolom! Bocsánat, de én Petrovics közlegénnyel...

— Micsoda közlegénnyel? Ez az úr Petőfi Sándor költő, Liszt Ferenc barátja, vele jött, hozzá tartozik.

— Petőfi!? — csodálkozott Berkó.

— Igen, Petőfi! — erősködik Margit.

— Bocsásson meg, uram — szabadkozik a főhadnagy — Berkó vagyok. De ön annyira hasonlít egy közlegényemre... bámulatos...

— Örvendek — felelte Petrovics, leküzdve zavarát és kezét adott — Petőfi vagyok.

— Végtelen örülök, hogy Liszt Ferenc barátját megösmerhettem — kedveskedett Berkó — és kérem Margit kisasszonyt, protezsáljon Petőfi úrnál, hogy a hangverseny utáni estélyen mutasson be engem a mesternek.

— A mesternek!? — hördült fel ijedten Petrovics.

— Végtelen boldog lennék, ha velem kezét szoritana Liszt Ferenc.

— Hogyne — nyugtatta meg Margit ijedt pártfogoltját — úgy-e, kedves Petőfi, megteszi?

— Igen. Ó, hogyne — hebegte Petrovics.

Szerencse, hogy Liszt bejött és vége volt a beszélgetésnek, mert még elárulta volna magát. Mindenki a helyére ment. Liszt a zongoránál ült és nyugodtan megvárta, míg elcsendesedik a terem. Meggyászínú bársony dolmány, fehér selyem mellény, fekete, aranypaszományos nadrág volt az öltözéke. Hintett aranyporú csizmái a pedált próbálgatták. Fényes, csillogó volt ez az öltözet, de mindezt felülmúlták fekete hajának kékes fényei és szemének villogó csillanásai. Mikor teljes csönd lett, Liszt belekezdett a Rákóczi-indulóba. Az első ütem után, mintha felhördült volna a terem. A kezek megkapaszkodtak, a szemek megmerevedtek, a szájak izgatott lihegésre nyitk. Eggyé lett mindenki, aki ott volt azzal az egyetlennel, aki a zongora

előtt ült. Petrovics szeme előtt elhalványodott a világ; egy kuruc lovast lát kiugratni a zongora húrjai közül, azután két lovas, tíz, száz, ezer! Vágtatnak végtelen síkon, bércek fölött, felhők között. Nyomukban zászlók, csillogó fegyverek erdeje, alatta óriási tömeg vonul, oly sodró erejű, mint mikor egy nemzet megindul. Vele megy ő is, sodorja az ár. Most jön a roham, ő az élre áll, összeszorított fogak és öklök, itt győzni kell! Valamiben megbotlik, elesik, érzi, hogy vége, de fel-emeli a fejét, még látja a diadal hajnalát!

A Rákóczi-indulónak vége, bár ennek az indulónak sohasincs vége, mindig újra kezdődik. A közönség még pár pillanatig eszméletlen, azután kitör, nem a siker, nem a taps, ez más volt, itt szíven találtak egy nemzetet. Sírtak, ordítottak, bömböltek az emberek. Petrovics félájultan hevert a székében, csak lassan tért magához. Mikor feleszmélt, elsőnek a tapsoló Berkót látta meg. Úgy érezte, hogy a nagyszerű szabadságból a rabszolgaságba zuhant, a bátorságból a gyávaságba. Szaladt az ajtó felé, ott Margit elkapta a frakkját.

— Én most szököm.

— Már megint? Elárulná magát. Maradnia kell!

— De hogy mutassam be? ... Nézze már jön!

— Én majd elintézem — nyugtatta Margit.

— Uram, itt vagyok — törte át magát Berkó a kiáramló emberekben — ugy-e, bemutat a mesternek?

— Ó, hogyne, hogyne — dadogta Petrovics és bátorságot lopott Margit szeméből.

* * *

Lent keringő párok, fent az emelvényen Liszt beszélget az előkelőségekkel. A terem túlsó sarkában az ajtó előtt Petrovics igyekezik megmagyarázni Berkónak, hogy most még sem illendő zavarni a mestert. Egyszer csak mindenünnen leányok rohannak elő; Liszt észreveszi, hogy már ütött az aláírások órája. Elibük megy, az emelvény lépcsőjén körülfogják. Viruló szép fejek, hamvas arcok szoronganak egymásmellett. Olyanok, mint egy óriási, nyíló rózsaszirm, melyek körülzárják, beborítják Liszt Ferencet. Margit is közéjük állt, de akarattal utolsónak maradt. Mikor a mester már mindenkinek aláírta az emlékkönyvet, kezében az írónnal odafordult Margithoz.

— Parancsol egy aláírást?

— Nem. Fontosabb.

— Ah, fontosabb — csodálkozott Liszt, majd felismerve Margitot udvariasan hozzátette — hiszen öntől kaptam ma a legszebb üdvözlét, azt a rózsát.

— Igen.

— Mit parancsol? Mi az a fontos?

— Egy titok.

— Titok? — lepődött meg Liszt.

- Egy katona megszökött az őrhelyéről! . . . De magáért.
 — Már a katonák is! ?
 — Hogy hallhassa magát.
 — Büszke vagyok rá.
 — De ezért főbelövés jár — és Margit majdnem elsírta magát.
 — Hát szökjön vissza. Már vége a hangversenynek.
 — De nem tud . . . Mentse meg!
 — Én?
 — Csak maga mentheti meg . . . egy költő.
 — Gondoltam, hogy nem közönséges ember. De hogyan mentsem

meg?

— Nézze, ott áll! A főhadnagyával elhitettük, hogy ő nem a közlegény, hanem Petőfi Sándor, a mester barátja — és nem sokat kellett Lisztnek magyarázni, hogy megértse a helyzetet. Egyszer csak ott hagyta a terem közepén Margitot és gyors léptekkel megindult az ajtó felé. A táncolók udvariasan félreálltak és mindenki kíváncsian nézett utána, hogy kit keres Liszt. Petrovics ereiben megfagyott a vér, hiszen egyenesen feléje jön. Mi lesz most? Berkó ujjongott, hogy itt az alkalom. Petrovics lehajtotta a fejét, mint aki a halálos csapást várja.

— Ah mon cher ami Petőfi! — örvendezik Liszt, Petrovicsba karolva és az emelvény felé vonja. Berkó velük megy várva a bemutatást. Petrovicsal forog a világ és Margit parancsoló tekintetétől tér csak magához, mire engedelmet kérve, bemutatja Berkót. Végre túl voltak ezen. Ekkor Auersperg herceg kerül elébük, akinek viszont Liszt mutatja Petrovicsot: «Barátom Petőfi Sándor!»

* * *

Berkó nem győzött hálálkodni, egymásután hozatta a pezsgős butéliákat és koccintgatott új barátjával, ki idegesen fürkészte a szabaddulás útját.

— Ünneplem új barátomat — szavalta az elázó Berkó akadozva — engedd meg, hogy felajánljam a pertut! . . . Sándorkám, szervusz! . . . Csókolj meg!

Szépen összelelkeztek, összecsókolódtak, csak Petrovics homlokát verte ki a hideg verejtek. Elfordult, hogy letörölje, de amint arcélét meglátta Berkó, megkapta az állát és hosszan nézte.

— Pajtikám, ilyen csodálatos hasonlóságot még nem láttam! Ha nem tudnám, hogy Petőfi Sándor vagy, biz' Isten azt hinném, hogy te vagy Petrovics közlegény az első századból! . . . Sándorkám, neked látnod kell azt a Petrovicsot!

— Nem, nem! — tiltakozott és vigyázott, hogy profilba ne kerüljön többé — én hajnalban elutazom.

— Akkor most, ha haza megyünk. Épp most áll őrségen a kaszárnya előtt.

Petrovics majdnem leszédült a székről. Végre megjelent mögöttük Margit és Liszt. Már a legfőbb ideje volt, hogy történjen valami.

— Bocsásson meg — fordult Berkóhoz Liszt —, de egyidőre meg kell fosztanom Petőfitől. Barátommal fontos beszédem van.

Ezzel karonfogta Petőfit és elvitte. Margit pedig Berkót foglalta el, leült hozzá, kacérkodott vele.

A lépcsőház csöndes és néptelen volt, csak a tánczene szűrődött ki. Liszt egészen a lépcsőig vezette Petrovicsot, ki szótlanul hagyta magát vinni.

— Ifjú barátom, szabad az út — szólalt meg Liszt.

— Kettőt köszönök önnek, mester — válaszolt Petrovics remegő hangon — az életemet és életem legnagyobb művészi élményét. Hogyan háláljam meg?

— Majd egyszer viszonzni fogja.

— Hogyan?

— Egy művészi élménnyel. Hiszen költő! . . . Az Isten áldja meg!

Petrovics leszaladt a lépcsőn és érezte a kezén az acélos szorítást, melyen át valami felemelő megbecsülés áradt át tagjaiba.

Fent a teremben Margit anyja haragosan kereste a leányát. Berkó asztalánál találta meg.

— Menjünk haza! Botrány, ahogy viselkedsz! — súgta neki.

— Ugyan mama, ne légy olyan régimódi — válaszolt Margit, ki szemével Lisztet leste s mikor egyedül, mosolyogva látta bejönni, megkönnyebbült.

* * *

Hasadó hajnalban indultak Margiték hazafelé; Berkó nem maradt el és Liszt is kedvet kapott kis hajnali sétára. Kelőben volt a nap, mikor a kaszárnya elé értek. A strázsa összevágta a bokáját és tisztelgett. Ekkor kapott észbe az elázott Berkó.

— Itt az a Petrovics, de hol van Petőfi!?

— Tényleg, hova lett Petőfi? — csodálkozott mosolyogva Liszt.

— Nincs, nincs! — ismételte Berkó, az italos ember bizonytalanságával és körülnézett. — Petőfi eltűnt!

— Eltűnt? Dehogy, csak ezután fog feltűnni! — kiáltotta huncut nevetéssel Margit.

A mama türelmetlenül előre sietett, Berkó udvariasan utána. Ők hárman visszamaradtak, összemosolyogtak. Közben felkelt a nap és arany dicsfényvel borította be Lisztet is, a strázsát is, meg azt a lelkes, szép magyar lányt is.

ÁSGÚTHY ERZSÉBET:

PILLANATFELVÉTELEK.

A z a j t ó n y í l i k :

Belépsz. S egyszerre nincs szavam.

Hogyan köszöntselek?

S míg a fejem töröm:

*— Mint burkából az érett gesztenye — kifeslik
Szívemből az öröm.*

H a s a d t t ü k ö r e l ő t t

*állok. S nézem, ki velem szemben
áll ott:*

a másik asszonyt

a foncsorok mögött.

Száján vad fejsze szakított sebet

a torz gyönyörnek,

s szeméből ostorcsapás szánt utat

a pergő könnyeknek.

K ö z ö t t e t e k,

*Úgy állok itt e mámor karneválban
— fohászkodva, hogy tudjak hinni —
mint csorba pohár asztal peremén,
amelyből nem mer senki inni.*

T a v a s z v o l t.

Meghaltál. — Jajongva kísért ki a gyászmenet.

Ó, éreztem, hogy igaz nem lehet,

hiába mondták: por vagy s porrá lettél,

A nap sütött. Nem tudtam sírni:

a koporsóból — rámnevettél.

B ü s z k e s é g.

Csak egyszer fordulj vissza és

ledölnék a falak.

*S mint kemény kötelen a makacs görcsöt,
puha ujjal enyhén feloldalak.*

ERDÉLY MÁSODIK MAGYAR IRÓNEMZEDÉKE.

Irta: *Pusztai-Popovits József.*

AZ ERDÉLYI magyar nemzetkisebbség életében a «Vásárhelyi Találkozó» nemcsak az eddigi politikai, gazdasági, valamint szociális külső és belső vonalvezetés szellemében jelentett változást, hanem változást jelentett az eddigi kultúraktivitás szellemében is, elsősorban pedig irodalmi koncepcióban. Ugyanis nyomban a «Vásárhelyi Találkozó» lezajlása után, miként a politikai, illetve erdélyi magyar közéletben, úgy az erdélyi magyar irodalomban is egy teljesen új szellemű, más lelki beállítottságú fiatal korosztály jelentkezett.

Ez a fiatal erdélyi korosztály búcsút intett az idős erdélyi magyar írónemzedéknek — amelytől irodalmi műveltségét és nemzetkisebbségi magyar kultúráját nyerte — s irodalmi értelemben nagykorúsította önmagát. Sőt mi több, ugyanakkor önállósította is önmagát. Irodalomtörténeti szempontból ez jelentőséggel bír, mert ettől a pillanattól kezdve az erdélyi magyar irodalomban befejeződött egy nem is olyan régi korszak és megkezdődött egy új korszak, amelyben az eddig csak egyedenként mutatkozó nemzetkisebbségi erdélyi magyar fiatal regényírók, elbeszélők, költők, drámaírók és tanulmányírók már nemzedéki csoportként jelentkeztek.

Az irodalomban, a politikától eltérően — ahol rendszerint egy kimagasló történelmi esemény, vagy új ideológia felbukkanásától kezdve számítják a nemzedéki jelleget — mindig egy írói korosztály, esetleg több írói korosztály bizonyos jellegzetes közös vonása határozza meg a nemzedéki jelleget. Ezt a közös vonást rendszerint nem az író, hanem a műbíráló fedezi fel és ugyancsak ő az, aki ennek alapján egy írói korosztályt nemzedékként nyilatkoztat ki.

Ezt az évszázados irodalmi tradíciót a most jelentkezett fiatal erdélyi írói korosztály figyelmen kívül hagyta és anélkül, hogy valaki is közös és jellegzetes nemzedéki vonásokat fedezett volna fel eddig megjelent műveikben, az azonos születési évszámokat egymásután felsorakoztatta és nemzedékké, Erdély második magyar írónemzedékévé proklamálta önmagát.

Ezt a második erdélyi magyar írónemzedéket — amelynek tagjai még nem harminc évesek, de már nem húsz évesek — az első erdélyi magyar írónemzedéktől szeparatiztikus csoportosulás és teljesen új irodalmi koncepció különbözteti meg.

Az erdélyi magyar irodalomban tehát ma már két nemzedék létezik. Nem egymás mellett, hanem egymástól különváltan, sőt már egymással szemben. Az egyik az idős írói nemzedék: a transzilvánisták. A másik a fiatal írói nemzedék: az antitranszilvánisták.

A transzilvánisták azok, akik két évtizeden keresztül csodálatos fanatizmussal hirdették, hogy létezik külön erdélyi gondolat, amelynek alapja az erdélyi liberális szellem. Ez valami haladó jelleget adott az Erdélyben lejátszódtott szellemi eseményeknek, világosabbá tette az erdélyi írók látását, a Nyugattal szorosabb kapcsolatba hozta az Erdélyben kifejlődött irodalmat, Ennek az erdélyi szellemnek a kialakulására Erdély természetileg zárt és

egységes földterülete volt nagy hatással és részben ennek is köszönhető, hogy Transzilvániában egy új, eredeti, etikailag nívósabb, tartalomban, formában és nyelvben különálló erdélyi magyar irodalom fejlődött.

Az antitranszilvánisták ezzel szemben mindezt kétségbevonják és azt hirdetik, hogy a transzilvánizmus valóban lényegi és tartalmi újítás szeretett volna lenni, de jellemvonása csak külsőségekben mutatkozott meg. A transzilvánizmus sodrában kialakult művek belső különbsége túlságosan elmosódott ahhoz, hogy belőle bárki is elvezethesse a transzilvánizmus valódi létezését. Ezért szerintük a transzilvánizmus csak üres, tartalmatlan jelszó, hamis mithosz, amely csupán az első erdélyi magyar írónemzedék agyréme, vagy legalábbis vágyálma volt. Annál is inkább, mivel a transzilvánizmus alapját képező erdélyi liberális szellem szellemtörténeti szempontból egyidős más népek liberális szellemével. Amit eddig erdélyi gondolatnak és szellemnek hittek, tulajdonképpen nem más, mint humanista szellem, vagy európai szellem. Az erdélyi második magyar írónemzedék ezért az «erdélyi» jelzót az irodalomban legfeljebb csak helyhatározói értelemben hajlandó használni. Annál is inkább, mivel meggyőződése az, hogy az «erdélyi» megkülönböztetéssel a magyarországi úgynevezett «konzervatív» irodalmi körök az erdélyi irodalmat a «nyugatos» irodalom ellen igyekeztek kijátszani.

Szerintük az erdélyi tájnak nincs meg a minden mástól különböző szellemi jellegzetességet kialakító vonzereje és hatása, a transzilvánizmus pedig nem jelentett epochális fordulatot, mert akkor maradandó hatást gyakorolt volna a magyar irodalom egészére is. Ez azonban nem következett be, mert a mai magyarországi irodalom kifejlődését el lehet képzelni a transzilvánizmus nélkül is. De fordítva nem áll a tétel. Sőt mi több, a transzilvánizmus nélküli az eredetiséget is, mert az első erdélyi magyar írónemzedék a közel két évtized alatt a magyarországi irodalom vezetőeszméi és formái szerint tájékozódott.

Ezekután önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogyha az első erdélyi magyar írónemzedék irodalomszemléletét, a transzilván szemléletet ez a fiatal korosztály nem vallja a magáénak és helyteleníti, vajjon melyik az az irodalomszemlélet, amelyet helyesnek és a magáénak vall; hogyha a transzilván gondolat zászlóvivőit irodalmi törvényszék elé állítja, vajjon melyik az a gondolat, amelynek zászlóvivője lesz; hogyha az erdélyi programot elveti, vajjon melyik az az irodalmi program, amelynek az erdélyi magyar közéletben való tudatosításáért és megvalósulásáért küzd?

Olyan kérdések ezek, amelyekre az erdélyi második magyar írónemzedék maga sem tud még határozott, pozitív választ adni, mert irodalmi programja tulajdonképpen még nincs is.

Hirdeti ugyan, hogy a második erdélyi magyar nemzedéknek az első erdélyi magyar írónemzedék romantikus életszemléletével szakítania kell és helyette nemzetkisebbségi valóságábrázolásra kell törekednie, mert az új életviszonyok között felnőtt nemzedék számára maga a kisebbségi élet az élet és csak a kisebbségi valóság a valóság, de tagadja, mintha ezen irodalmi világnézete az új tárgyilagosság, az új realizmus, vagy az új naturalizmus programjának szolgálatában állana. Hangoztatja ugyan, hogy a kisebbségi sorssal megtetézett valósággal farkasszemet mer nézni, nem kerüli meg a rideg valóságot, nem fázik tőle, hanem Európa felé figyel, eközben átéli magának a valóságnak a válságát és élménye alapján ennek ábrázolására törekszik, de a valóságirodalom művelését, mint kizárólagossági elvet nem fogadja el. Hirdeti ugyan, hogy a nemzetkisebbségi helyzet fokozottabb

erkölcsi felelősségének tudatában tollával az erdélyi magyar népet kívánja szolgálni, de sehol világosan nem mondja ki, hogy ezalatt a népnek nyelvén népnek írott, népről szóló irodalmat kívánja-e szolgálni. Ezt a «Vásárhelyi Találkozó» határozataiból következteti az ember, de ennek világos, körülhatárolt programját sehol sem találni meg. Hangoztatja ugyan, hogy az öncélú valóságimádattal szemben az egyéniség, a személyiség, a lélek elsőbbségéért kíván küzdeni, de ebből egyáltalán nem tűnik ki, hogy tulajdonképpen mit is akar, mert senki sem tudja, hogy ez a nemzedék mit ért ma egyéniség, személyiség és lelki elsőbbség alatt.

Programja tehát egyelőre: a programtalanság, illetve tagadása mindenféle izmusnak — a transzilvánizmustól egészen az új realizmusig — és az anyaország irodalma felé való orientáció. Ez utóbbit azzal magyarázzák, hogy induláskor indítást és döntő lökést mindig csak a törzsirodalom adhat. Ezzel szemben le kell szögeznünk azt, hogy a valódi tehetség sohasem megy a szomszédba eszméért, hanem önmagából termel ki eszmét. Éppen ez adja meg eredetiségét és nagyságát. Ha tehát a második erdélyi magyar írónemzedék a mai magyarországi irodalom szerint kíván igazodni, könnyen bekövetkezhet az erdélyi magyar irodalom dekadenciája, mert elveszti eredetiségét, szellemi ségét, zamatos nyelvezetét és a pesti irodalom sűrke függvénye lesz. Hogy ez mikor következik be, azt egyelőre még nem lehet pontosan kiszámítani. Tény az, hogy Erdély második magyar írónemzedéke az anyaország irodalmától vár mentőötletet, sőt egyes jelek arra is mutatnak, hogy ez a nemzedék bizonyos pesti irodalmi kör eszmei befolyása alá került és amit Erdélyben hirdetnek nem más, mint bizonyos pesti írók felfogása az erdélyi fiatalok ajkán. A transzilvánizmus hirtelen aktualizálódása, illetve minden ok nélküli tagadása is erre enged következtetni. Hiszen ez a nemzedék éppen akkor kezdett irogatni, amikor a transzilvánizmus létezése vagy nemlétezése a leghevesebb irodalmi vitákat idézte elő határon innen és határon túl, mégsem szólt ellene akkor, pedig abban az időben ez a téma aktuális volt. Nyilvánvaló tehát, hogy a szél Budapest felől fúj és bizonyos budapesti írói kör befolyásának tudható be az első erdélyi és a második erdélyi magyar írónemzedék között bekövetkezett szakadás.

Ez a szakadás azonban nemcsak irodalomszemléletben nyilvánul meg, hanem már fellépésében is és minden jel arra vall, hogy a második erdélyi magyar írónemzedék már várja a pillanatot, amelyben végrehajtsa az irodalmi nemzedékváltást. Erre már most készíti elő a talajt bemutatkozó irodalmi estékkel, külföldi irodalmi turnékkal és a most nemrég megjelent «Új erdélyi antológiával».

Irodalmi bemutatkozó estjét a második erdélyi magyar írónemzedék a Cenk alján meghúzódó erdélyi városban, Brassóban október 24-én az Unitárius Nőszövetség templomi estjének keretében tartotta meg. Ez volt az első lépés a nagyközönség felé. Azután kezdte szűknek érezni az erdélyi birodalmat és elindult Magyarország felé, hogy az anyaország közönsége is tudomásul vegye, hogy Erdélyben ugyan még nem került sor a nemzedékváltásra, de az első irodalmi nemzedéknek már van utánpótlása, mert felsorakozik mögötte egy újabb nemzedék.

A magyarországi irodalmi turnét a «Láthatár» című nemzetkisebbségi kultúrszemle szerkesztői tették lehetővé és segítségükkel irodalmi estéket rendeztek Békéscsabán, Nyiregyházán, Debrecenben, Budapesten, Kecskeméten, Szegeden és Hódmezővásárhelyen. Kollektív irodalmi fellépésüket Magyar-

országon mindenütt megértéssel fogadták, sőt a magyar fővárosban tartott irodalmi estjüket a magyar rádió is közvetítette.

Magukkal hozták munkásságuk reprezentatív dokumentumát, a «Lát-határ» közreműködésével megjelentetett «Új erdélyi antológiát». Ebben tizenöt fiatal erdélyi magyar író szerepel. Névszerint: Abafáy Gusztáv, Bözödi György, Dsida Jenő, Flórián Tibor, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Kolozsvári G. Emil, Kováts József, Nagy István, Szabédi László, I. Szemlér Ferenc, Szenci László, Varró Dezső, Vásárhelyi Z. Emil és Wass Albert. Az antológiában — amelyet Abafáy Gusztáv, Jancsó Elemér dr., I. Szemlér Ferenc — tehát hat fiatal erdélyi magyar költő, hét elbeszélő és egy tanulmányíró arca tűnik fel és az olvasóban önkéntelenül is felvetődik a kérdés, vajjon tökéletes-e ez a nemzedéki arc, amelyet ez az új antológia tár elénk.

A nemzedéki mennyiség szempontjából nem mondható egészen tökéletesnek, mert azt a látszatot igyekezik kelteni, mintha Erdély reprezentatív fiatal magyar költői számszerint csak hatan lennének, holott Transzszilvánia fiatal költőnemzedéke ma legkevesebb tizenkét fiatal tagból áll. Hatan természetesen kimaradtak. Ezek Ormos Iván, Illésné-Sass Jolán, Mérei Viktor, Eröss Aldfréd dr., Széfeddin Sefket bey, Méliusz József. Pedig születésüknél fogva ők is ehhez az irodalmi korosztályhoz tartoznak és úgyszólván valamennyiük mögött van olyan irodalmi múlt — ha nem régibb — mint az antológiában szereplő költők mögött. Antológia szerkesztésénél nem szabad egy írói klikk kizárólagos szerepeltetésére törekedni, hanem minden igyekvésnek arra kell irányulnia, hogy az antológia minél tökéletesebb legyen úgy mennyiségileg, mint minőségileg.

Azonban a nemzedéki minőség szempontjából sem mondható tökéletesnek az antológia. Vonatkozik ez elsősorban a fiatal elbeszélőkre — akik közül szintén kimaradt a nemrég elhunyt Koós-Kovács István — mert írásaiból kiérezni, hogy ez az első erdélyi magyar írónemzedék, amely már nem teljesen magyar milliőben és nem teljesen magyar kultúrán nőtt fel. Az impériumváltozás utáni erdélyi iskola érthető okokból magyar kultúralapot már nem nyújthatott számára. Erről azonban ez a nemzedék nem tehet, mert bele született a nemzetkisebbségi sorsba.

De éppen azért, mert ez az első erdélyi magyar írónemzedék, amelyben gyermekkorra óta élménnyé vált a nemzetkisebbségi sors és a társadalmi igazságtalanság, azt remélné az ember, hogy egy ilyen antológiában, úgy a nemzetkisebbségi problémának, mint a szociális kérdésnek művészi visszatükröződését, illetve megörökítését találja meg. Annál is inkább, mivel ennek a nemzedéknek minden egyes tagja a mezítelen kisebbségi valóságábrázolást hirdeti.

E helyett azonban az antológia prózai részében érthetetlen témaszegénységgel találkozunk. A megírott témákban pedig cselekményhiánnyal és fecsegéssel. A novellák olvasása közben az ember hirtelen nem is tudja, hogy tulajdonképpen még elbeszélést olvas-e, vagy már valamilyen csevegésbe kezdett. A novellairók bőbeszédűek. Sokat akarnak mondani — bár lényeges mondanivalójuk kevés — és mondókájukat nem tudják keretbe szorítani.

Érthetetlen, hogy az elbeszélések szereplői úgyszólván valamennyien lelkileg kiegyensúlyozatlan beteg emberek. Nagyon természetes, hogy a nemzetkisebbségi életsors, a kisebbség érzése, a napi izgalom, a bizonytalanság, s a túlfeszített idegállapot következtében sokan akadnak olyanok, akiknek lelki egyensúlya felborul, de kétségbevonjuk azt, hogy az az egyetlen témakör,

amellyel érdemes egy a fejlődése kezdetén lévő fiatal erdélyi magyar író-nemzedéknek foglalkozni.

Az antológia összeállítása tehát nem a legszerencsésebb, ami még korántsem jelenti azt, hogy a benne szereplő írók értékét és tehetségét kétségbevonnánk. Sőt tudomásunk van arról, hogy ezeknek a fiatal íróknak megjelentek már az antológiában leközölt írásaikon kívül is olyan elbeszélések és költeményeik is, amelyek tehetségüket és értékességüket igazolták. Kiemelkedő író azonban csak kettőt találunk közöttük. Ezek: a lírában Kiss Jenő; a prózában pedig: Wass Albert. A többi még kiforratlan egyéniség.

A második erdélyi magyar írónemzedék antológiája fogyatékoságai ellenére is érdekes kisebbségi dokumentum, amelyből az utódok megtudják majd, hogy Transzszilvániában az Úrnak 1937-ik és a nemzetkisebbségi élet 18-ik évében így írt egy magát antitranszilvánistának és második írói nemzedéknek valló zárt írói csoport.

NEM SZIN A SZÜRKE.

*Jönnek az éjek, múlnak az éjek.
Kék karikákat vés rám a hajnal.
Szemeim gödrök. Rútak és mélyek.
Hogy mosolyogjak kiásott arccal?*

*Nem vagyok rossz se, nem vagyok jó se.
Haragom nincsen, mosolyom sincsen.
Nincs rajtam szép se, nincs rajtam folt se.
Érzem hiába, hiába minden.*

*Ide fehéren, oda sötéten
kellene menni. Nem szín a szürke.
Feketém: rőtes. Fehérem: ében.
Színemet angyal és ördög szülte.*

*Azt se tudom már, most merre tartsak.
Patás a lábam, galamb a szívem.
Kék szemem gödrén: fekete varjak —
tudom hiába, hiába minden.*

*Nem vagyok ébren, el sose alszom.
Élőn halódok, halottan élek.
Kárhozott lélek most már az arcom.
S arcom helyére kiült a Lélek.*

*Telnek a percek, múlnak az évek.
Engemet nem áld s nem ver az Isten.
Földig se érek, éig se érek.
Hiába minden, hiába minden.*

Ifj. Gyökössy Endre.

KITOVRAS.

Irta: *Alexei Remizov.*

Salamon és Kitovras legendája a Paleiából való, ez az Ótestamentumhoz fűződő hagyományok kéziratgyűjteménye a XVI. század végéről. Maga a történet orosz változata Asmodái talmudi legendájának, amely a Hagaadában van följegyezve. Mire Byzáncba ért, szárnyas kentaurrá változott át Asmodái alakja, ebben a formájában került a bolgárokhoz, akik Kitovrasnak nevezték el; ezen a néven jutott el Oroszországba egészen a Volkov és a Velikája partjaira.

A XVI. századbeli bolgár *Nomocanon* óva inti tőle a híveket és apokrifnak jelenti ki Salamon és Kitovras meséit és istentelenségeit. Az orosz Index közli a bolgár szöveget és hozzáteszi: «Mindez hazugság, Kitovras sohasem volt a világon, csak a görög bölcselek találták ki».

Kitovras mindeme figyelmeztetések ellenére meghonosodott Oroszországban. Képe 1336-ban megjelent a novgorodi Szent Sofia-templom érckapuján; ez a kép szárnyas kentaurt ábrázol, amely kezében tartja Salamon királyt. Rettenetes Iván a XVI. században átvitette ezt az érckaput Alexandrov városába, amely akkor Moszkva külvárosa volt; ma is látható ott a Feltámadás kolostorában.

A GONOSZ lelkek közölték Salamonnal, hogy látták Kitovrast a pusztaságban a három kút közelében. És Salamon módot talált rá, hogy hatalmába kerítse Kitovrast. Hiram vasláncot kovácsolt és vasból való érmet és az érembe belevéste az ördögűző szavakat: «Isten nevében». Ezzel a lánc széttéphetetlenné vált, alkalmassá arra, hogy rabul ejtsen minden emberi és nem emberi lényt. Salamon addig törte a fejét, míg kitalálta, miképen használja a láncot. Elküldötte a pusztaságba a három kúthoz Vifonij palotanagyot a falkamesterek kíséretében, megparancsolta nekik, hogy vigyenek magukkal bort és mézvizet és lássák el magukat egy báránnyal. Vifonij beharangozta a pusztaságot, ráakadt a három kútra is, de Kitovras nem volt ott. Erre Salamon parancsa szerint fenékgig kimerték a vizet a kútakból, báránnyal darabokkal betöltték a réseket, amelyekből a víz csörgedezett és két kutat megtöltöttek borral, a harmadikat pedig színig öntötték mézvízzel. Mikor ez megvolt, elrejtözték egy kő mögé. És fényes délben patkócsattogás verte föl a pusztaság csöndjét és perzselő szél forrósága csapott az arcukba. És észrevették, hogy két hatalmas szárny úszik a pusztaságban, s a két szárny mind nagyobb és nagyobb lesz, s egyre közelebb és közelebb jön. És már láhatták a patáit is. Bizonyosan ő az izmos szárnyával és nagyerejű lólábaival. Az arca azonban emberi arc. Odamegy a kutakhoz. Az emberek résen állnak, kezük erősen tartja a vasláncot, csak el ne árulják magukat! De Kitovras nagyon magasra emelte

fejét és felrepedezett szájaszéléről egy csöpp sűrű vér csordult le az állára.

— A bor nem növeli a józanságot — kiáltotta először Kitovras. De a szomjúsága tűrhetetlen volt. És szárnyait leeresztve így szólt: «A bor megörvendezteti az ember szívét».

Mohón ivott egy kortyot az egyik kútból, azután egyik kúttól a másikhoz ment és nem tudta abbahagyni. És csakhamar fenéki kiitta mind a három kutat, kinyalta és felszüröcsölte; nem volt már azokban egyetlen egy csöpp bor, egyetlen egy csöpp mézvíz sem. És Kitovras egyszerre mélységes megvetést érzett a valóság iránt. Mire jó a beszéd? Hogyis csak? «Mindennek, aminek kezdete van, vége is van.» — Milyen ostobaság! Ami pedig a «semmit illeti, nem látja-e nagyon is jól tulajdon magán az egész lényegét. Vagy csakugyan komolyan hiszed, hogy az egész valóban nagyobb, mint egy része?» Tessék micsoda jó tréfa! Ez itt nem Kitovras, hanem egy fürge lábú kis madár és minden látszat ellenére, ő benne van ebben a kis madárban és a végtelenbe vágyik vele; de Kitovras szárnyai megkövültek, patáiról leestek a patkók és az álom homokszemeivel van tele a szeme, — és mint valami kő, úgy süllyed le Kitovras olyan feneketlen mélységbe, ahol semmit nem lehet már érteni, de hiábavaló volna érteni akármit is. Csupa gyönyörűség volt hallani azt a hortyogást, amely most kezdődött; visszhangzott tőle az egész pusztaság. Vifonij most előbujt a kő mögül, láncot tett Kitovras nyakára és jó erősen ráhurkolta. Kitovras föleszmélt. — Mit jelent ez? lánc a nyakán! de elég-e ahhoz egy szál lánc, hogy őt rabul ejtse? — egyet akart magán rázni.

— Isten neve van rajtad! — mondotta Vifonij.

Látva, hogy Isten neve van rajta, Kitovras alázatosan és szelíden követte Vifonijt.

* * *

Olyan volt a természete, hogy csak egyenesen előre tudott menni kanyarodás nélkül. És mikor Jeruzsálembé érkezett, utat kellett neki törni s lerombolni néhány házat, amely útjába esett. Így jutott el egy özvegy házáig, amely az egyik utca szögletén állt és a szerencsétlen látva, hogy el akarják tőle venni utolsó vagyionkáját és irgalmat nem remélve, így kiáltott:

— Szegény özvegy vagyok, nincs senkim ezen a világon!

Kitovras megállt, összeszedte minden erejét, de nem tudott elkanyarodni útjából. A ház sértetlen maradt, de Kitovras összetörte fél oldalát.

— A szelíd szó összetöri a csontokat, de a kemény szó kihívja a haragot — mondta Kitovras és folytatta útját.

Amint a piactéren vezették keresztül, egy ember éppen javában alkudozott a csizmákra. — Az árával nem törődöm, de olyan csizmát adj nekem, amely hét évig tart és nem vásik el — mondotta. Kitovras

a szemébe nézett a vásárlónak és keserűn mosolygott. Odébb furcsán öltözött ember üldögélt a földön, nagy csoport szájtátó, kíváncsi naplopó vette körül, egyesek a kezüket tartották oda elébe, mások cédulákat nyújtottak át neki, Kitovras kitalálta szavaiból, hogy jós és előre megmondja a jövőndőt. Megállt egy pillanatra és elkacagta magát. Majd nászmenet jött vele szemben, a hegedűs, aki a menet élén haladt, olyan vidám nótákat csalt ki vonójával, és olyan nagy buzgalommal fintorgatta az arcát, hogy a legbölcsebb emberek is hangosan röhögtek, akár az utca suhancok; az új házasok boldogok voltak, a menet résztvevői részegek és elégedettek. Kitovras elfordult — jól látta mindenki — és könny szökött szemébe. Egy részeg ember, aki ügyet sem vetett a Kitovras előtt járó utászcsapatra, sem a nagybotos palotanagyra, elvágódott a semmibe és tehetetlenül kalimpált a földön. Kitovras, mikor odaért hozzá, megragadta a karját, — az ember egy szempillantás alatt kijózanodott, — és szépen visszatette útjára.

Igy tette meg útját Kitovras talányoktól szegve a három pusztaí kúttól Jeruzsálemig.

* * *

A palotában a palotanagnál kapott Kitovras lakást. A kíváncsiak tömegben sereglettek oda. De nem tudtak a közelébe menni, különben is erősebb volt a félelmük. A zenészek, akiket Kitovras szórakoztatására rendeltek oda, ugyancsak rosszul érezték magukat és a karmester maga sem tudta, mit művel a karmesteri pálcájával. De Kitovras semmit sem törődött ezzel, az volt a fő, hogy szóljon a zene. Fölösleges volt öröket állítani a terembe; Zerkon satrapa és Dardan kapitány, aki sürgős ügyekből jött, végig haladt ott olykor-olykor, a nagy újságok epitomátorai többízben is oda futottak hírekért, de annyit fecsegték össze-vissza, hogy a palotanagy megtiltotta fogadásukat. Egyébként senki nem mert belépni Kitovrashoz; csak Hiram, az építőmester, az özvegy fia jelentkezett, mikor munkáját elhagyta, az udvarnagnál, hogy megismerhesse ezt a rendkívüli természetcsodát, Kitovrast, aki ló, ember és madár egy személyben. Mindenki tudta már, mi történt Kitovrasszal útközben, de ki mert volna kérdezősködni tőle. Vifonij maga és csatlósai ott sürgölődtek Kitovras körül, de azt egyik se merte megkockáztatni, hogy kérdést intézzen hozzá, még arra is vigyáztak, hogy a szemébe ne nézzenek és egyre csak a patkóját keresték tekintetükkel.

— Mi van azon nevetni való, hogy egy ember tartós lábbelit választ magának, amely hét évig is kiszolgálja? — kérdezte tőle Hiram.

— Hét évig! — mondta Kitovras — hiszen annak az embernek csak hét napja van még hátra az életből.

— Hát a jóson miért neveltél?

— Szép kis jós! — mondta Kitorvas. — Titkokat akart fölfedezni az embereknek, de arra nem jött rá, hogy lába alatt nagy kincs van elásva a földben.

— Hát a könnyeid?

— Nagyon megsajnáltam a vőlegényt — mondta Kitorvas — egy hónapon belül meghal.

— És miért bántál olyan kíméletesen a részeggel?

— Mert derék és húséges ember.

Mintegy kővé dermedve, félig lecsüggesztett szárnyakkal, lábait maga alá húzva, békésen szemlélte Kitorvas Hiramot.

Mikor Kitorvastól távozott, egyenesen Salamonhoz ment Hiram és közölte vele Kitorvas feleleteit.

És Salamon így szólt:

— Akár ezt az igét is leírhatta volna: az ember olyan, mint a fű, reggel kivirít és zöldel, de ha jön az est, lehervad és elszárad, minden csak hívság, — azzal megparancsolta, hogy vizsgálják meg az utat, amelyen Kitorvas haladt és igazolják szavainak jó erejét.

Alkonyat borult a városra. És éjszálltával fehér, zöld és vörös tüzek fénylettek a messzeségben keleten. És démonoktól hajtva fával megrakott súlyos szekerek érkeztek a Moria hegyére, amelyen Salamon templomának kellett emelkednie s amelynek különböznie kellett minden más templomtól, melyet az emberiség eddig épített. Szél fújt, szétborzolta a tüzeket és tajtékot turatott velök; a kénés fáklyák fellobogtak egy pillanatra, azután tompa szercsegéssel kialudtak.

* * *

— Mért nem hivat Salamon király? — kérdezte Kitorvas.

És Vifonij Kitorvas patkójára meredve, kénytelen volt kerületés nélkül elmondani, hányadán is állt a dolog.

— Nem jól érzi magát, tegnap sokat ivott, majd széthasad a feje.

Kitorvas felállt. Fogott egy követ s azt rátette egy másik kőre. Megvitték a hírt Salomonnak: egyik kő a másikon.

— Azt tanácsolja nekem, hogy igyam erős italt — mondta Salamon. Azzal hozatott egy palack édes bort, ivott egy pohárával és mindjárt el is aludt anélkül, hogy csöpp főfájást is érzett volna.

Másnap Kitorvas egész nap várt. És mikor Vifonij, aki különböző ürügyek alatt egész nap nem jött be hozzá, mégis bedugta egy percre az orrát, hogy lássa mi történik, Kitorvas megkérdezte tőle:

— Miért nem vezetsz hát a király elé?

— Megint baj van — mondta Vifonij egyre Kitorvas patkójára szögezve tekintetét — a király ma perzsa ebédet adott, és nagyon sok borsot talált enni.

Kitorvas felállt és levette a követ a kőről. Erről éppen úgy értesítették Salamon királyt: Levette a követ a kőről.

— Azt ajánlja, hogy koplaljak — mondta Salamon és estére zablevest készítettek neki kétszersülttel, amelyen egy csöpp bors sem volt.

* * *

Vifonij kora reggel, fehér díszruhában lépett be Kitovrashoz uszályhordozóival, s azokon is ünnepi öltözék volt. Egész sereg sokszínű ruhába öltözött lakáj követte égő gyertyát tartva, énekesekkel, színészekkel és zenészekkel együtt. És Vifonij ünnepélyesen tudomására hozta Kitovrasnak, még egyre patáit szemlélve, hogy a király maga elé kéri. Kitovras felállt és kiválasztva három vesszőt, amely mind három méter hosszú volt, fogta azokat és alázatosan és szelíden követte Vifonijt.

Salamon király számos fogadást adott, de még sohasem volt nála ilyen fényes fogadás. A csillagos terem zsúfolásig megtelt, pedig nem is voltak ám ott holmi közrendű vendégek, csupa király és herceg, arab, perzsa, örmény, indus és kínai főemberek, mind szövetségesek vagy foglyok. Sok csodát láttak már Salamon király fogadásain, de soha még ehhez fogható tüneményt nem.

Kitovras egyenesen maga elé nézve letette a három vesszőt a király elé hegygel egymásnak T betű formájában. Salamon megfejtette a jelet. Megértette, hogy ez a titok, amelynek Kitovras birtokában van és környezetéhez fordulva így szólt:

— Ime ezt mondja nekem: nem elég, hogy Isten neked adta a világegyetemet, el kellett vened még engem is.

Mint aki kövé vált, félig lecsüggedt szárnyal, lábait maga alá húzva, nyugodtan nézett Kitovras.

— Nem magam miatt hivattalak — mondta Salamon Kitovrasra pillantva — azért vezettek elém, hogy megkérdezzem, mivel messem el a szentek szentjének köveit, mert vassal nem szabad vágnom és te tudod az okát.

Mély csend következett. Hallgattak ezek a tündöklő hadvezérek, az arab, örmény, perzsa, indus és kínai hercegek; csak a drágakövek tüze csillogott és permetezett. És íme kristályos forrás fakadt fel, zengőn, mint a zene és olyan volt, mintha egy sugár kezdett volna ragyogni, vagy mintha kiderült volna a csillagos ég.

— A csodamadárnak, amelyet Nogirnak hívnak, van egy köve, amelynek samir a neve — mondta Kitovras — ennek a madárnak a fészke ott van egy sziklán a pusztaság mélyén — azzal felállt.

Zene hangjai mellett, égő gyertyákkal ugyanazok közt a szertartások közt kísérték vissza Vifonij, az uszályhordozók, a tarkaruhás lakájok, a zenészek, az énekesek és színészek Kitovrast a palotában az udvarnagyhoz.

* * *

Néhány nap elteltével Vifonij visszazökken a rendes kerék-

vágásba. Kitovrasnak nincs semmi kívánsága, iszik, de nem vesz magához semmiféle táplálékot, még a legapróbb kagylót sem és kenyeret sem eszik. Olyan, mint aki megkövült, belekiálthatnának a fülébe és csak úgy nézne az emberre, mintha süket volna. A zenészeknek annyira megjön a bátorságuk, hogy még az orrukat is kifújják, ha szükségük van rá, holott eddig csak szipákolni mertek és egyszerre egy-egy fölösleges hang vegyül a zenébe, nem éppen a legalkalmasabb pillanatban; az énekesek is egészen megszokták Kitovrast és egyszer táncdallamra lépkedtek oda. A csatlósok már minden félelem nélkül tisztogatták meg reggelenként Kitovras patáit, kifényesítették és szarvasbőrrel dörzsölték, mintha a tulajdon csizmájuk lett volna. Vifonijnak azonban nehezebb dolga akadt. A király megparancsolta neki, hogy menjen ki a pusztaságba, csípje el a madarat és kerítse hatalmába a csodálatos követ. Vifonij pedig Kitovras utasítására fehér üveget fuvatott, ezzel az üveggel le kellett takarnia a fészket, amikor a madár elszállt róla, visszatérve látja majd a madár, mi történik a fészkeben, de nem tud visszaülni rá; ez a dolog lényege.

A föld titkai tárva vannak Kitovras előtt.

Mikor megérkeztek a pusztaságban álló sziklához, megpillantották rajta a fészket és lesbe álltak. És amint a madár elszállott fészkeről, Vifonij tüstént szólította a legserényebbeket kíséretéből. Megparancsolta nekik, hogy másszanak fel a szikla tetejére, itt volt a fészek a madárfiókákkal. Kötéllétrát eresztettek le és Vifonij felmászott rajta. Sajátkezüleg takarta le az üveggel a fészket és gyorsan visszatért. Azután már el nem rejtőzködve várták a madár visszatértét a szikla lábánál. A madár visszatér, hallja, hogy csipognak a fiókái és látja, hogy nyujtogatják feléje a nyakukat, észrevették, de ő nem tud bemenni a fészkebe. Ott hagyja az eleséget és elrepül. Mindenkinek eláll a lélekezete. A madár tüstént visszatér és hogy elvágja az üveget és megszabadítsa kicsinyeit, magával hozza a csodálatos követ. Csak el ne szalasszák. Nyomban levetették a ruhájukat és leterítették a földre, a legszebb nyári idő volt éppen, és olyan szorosan feküdtek egymás mellé, hogy lehetetlen volt megkülönböztetni az udvarnagyt az utolsó csatlóستól.

A madár pedig nem váratott soká magára, kis idő múlva visszatért és valamit tartott a csőrében. Alig érkezett azonban fészkehez, Vifonij és kísérete nagy kiáltozásban törtek ki. A madár megriadt, kiejtette szájából a követ, amely majdnem a palotanagy kopasz fejére esett. Vifonij felragadta, a markába szorította és felkapott a tevéjére. Hasonlóképen cselekedtek a csatlósok is és elvágattak a város felé.

* * *

Harminc nap telt már el azóta, hogy Kitovras Jeruzsálembe jött és a város felismerhetetlenné vált. A Moria hegyén megkezdték az építkezést és az oda vezető utakat hatalmas, fűszeresen illatozó fák

szegélyezték ; ez volt az eljövendő Templom anyaga. A samir kő segítségével zajtalanul vágták a köveket a Templom alapjaihoz ; három négyszögletes kötömb jelképezte a három világot, a három titkot, a testét, a lélekét és a szellemét. Felrakták az állványozást, amely napkeltétől napnyugtáig körülvette a jövendő Bejáratot, a jövendő Szentéjt és a jövendő Szentek Szentjét. A kémények füstöltek Hiram öntőműhelyében, éjjel tűzvész bíbora öntötte el az eget és falta mohón a sötétséget és szertefoszlatta a sátáni árnyakat. Két óriás oszlophoz öntötték az ércet, amelynek ott kellett állnia a Templom kapupitvaránál, az egyik a sugaras és könnyed Jakint ábrázolta, a születés lelkének jelképét, a másik a komor és nehéz Boazt, a halál lelkének jelképét. Vízet és tüzet kevertek, hogy kiöntsék az «éرتengert», amelyet a Templom déli hajójában akartak elhelyezni, ahol a hétágú gyertyatartó állott. A tenger jelképét liliumvirág ábrázolta, amelyet tizenkét ökör tartott, körben elhelyezve, mint a világrózsza tizenkét szirma, mint az égi kör tizenkét állatjegye.

Mikor a műhelyből kitódultak, a kihívó arcú idegen emberek, munkától feketén, akik semmiben nem hasonlítottak az ország lakóihoz s akiket Hiram, minden ércszerszám kovácsa Tyrusból hozott magával más munkásokkal, rémítő énekeket daloltak a sátáni tüzek fényénél.

Hogy a munka megkezdését megünnepelje, nagy lakomát adott a király. Két névtől visszhangzott Jeruzsálem, az egyik Hirámé volt, az építőmesteré, aki megvalósította Salamon terveit s aki a két oszlopot és az éرتengert készítette, a másik a titokzatos Kitovrasé.

A harminc nap folyamán Kitovras jóslatai teljesezésbe mentek, Spinik, a fűtő, aki hét évre szóló csizmát akart vásárolni, hét nap múlva meghalt, ahogy Kitovras előre megmondta ; mikor felásták a földet a tenyérjós helyén, rejtett kincsre akadtak, ahogy Kitovras megmondta. Askoli, a fiatal férj, akit Kitovras úgy megsajnál, csakugyan meghalt harminc nap elteltével, de Pastila, az a részeg ember, akit Kitovras visszasegített útjára és akit Dardan rendőrfőnök a várkapitányságra vitetett, a próbán jó és hűséges embernek mutatta magát, már pedig köztudomású, hogy Dardan nem szeret tréfálni. És mivel Kitovras jövendőmondó tehetsége nem bizonyult haszontalanak és hálából a samir-kőnek Kitovras segítségével történt fölfedezéséért, ami nélkül nem is lehetett volna vállalkozni a Templom építésére, a király megparancsolta, hogy fessék oda Kitovras képmását a Templom bejáratára. Hát hogy is folyhatott volna le a lakoma Kitovras nélkül. Bevezették hát Kitovrast a király elé és úgy helyezték el a trón előtt, hogy mindenki láthassa.

Mintegy kövé meredve, félig lecsüggedt szárnyal, lábait behajtva békésen nézett maga elé Kitovras.

— Kitovras, testvérem — mondta Salamon — jól látom már, hogy a te erőd más, mint az emberi erő, az erőd mégsem nagyobb, mint a mienk, hiszen foglyul ejtettelek.

— Salamon testvérem — mondta Kitovras — a hatalmat mindenkinek ereje szerint osztották ki, ha látni akarsz az én erőmet, vedd le rólam ezt a láncot és add ide nekem a pálcát, mely a kezeden van, akkor majd meglátod.

Ekkor Salamon intésére Zerkon satrapa levette a láncot Kitovrasról. Kitovras felállt, lecsüggedt szárnyai remegtek. És a király — az összes jelenlevők láthatták — felemelte kezében a kormánypálcát és Kitovrasnak nyújtotta. És ami most következett, úgy jött, mint a villám, amely fenyegetéssel tele hasít keresztül a szélcsenden: Kitovras mindenek szemeláttára fogta a kormánypálcát, szájához emelte és elnyelte. Azután kiterjesztve szárnyát, megsuhintotta vele Salamont és az Igéret Földjének legszélére taszította.

— Én vagyok, aki makulátlan földből, levegőből, tűzből és vízből születtem, én vagyok Salamon király — kiáltotta Kitovras és egyszerre bíborlila fényfátyol burkolta be.

És az egész gyülekezett látta, hogy Salamon király ott ül a trónon és a királyné almát nyújt neki.

— Szeretsz? — kérdezte Kitovras.

És mindnyájan egy szóval feleltek ugyanabból az érzelemtől ragadtatva:

— Határtalanul!

— Meg is hálnátok értem?

— Teljesen készen állunk rá. Te vagy a királyunk Salamon.

Erre Kitovras nevetésben tört ki, sohasem nevetett még így, még azelőtt a jós előtt sem, aki kincseket ígért a hiszékeny járókelőknek, de nem látta meg azt, amely a lába alatt rejtőzködött.

És Kitovras nevetésére szemtelen dallal felelt a visszhang a szélesre tárt ablakon át; az idegen emberek, akiket Hiram Tyrusból hozott, kihívó arccal vonultak az utcákon és a végső harc dalát énekeltek.

És ebben a pillanatban Hiram hirtelen magához tért. Szeme találkozott Kitovraséval. Kitovras hirtelen abbahagyta a nevetést és keserűn mosolygott. És ez a mosoly felkavarta Hiram lelkében a sors minden keserűségét. És a szeme megpillantotta a kemény lópatákat, amelyeknek patkója kicsillogot a királyi palást széle alól.

Éjjel vihar csapott le a városra; a mennydörgések robajából tátozó vasálkapcsok zaját és csattogását lehetett kihallani. A villámok mint tűzmadarak vágták bele csőrüket a földbe és rázták kigyófarkukat, a zápor kavargott és úgy suhogott le, mint ostorok szíjja. És messze az Igéret Földjének határán, elhagyatott puszta parton a zúgó tengerrel szemben a szelíden ringatozó csillagok alatt feleszmélt Salamon király:

— Én, a Prédikátor, király voltam Izrael fölött, Jeruzsálemben.

IRODALMI KRITIKA ÉS EMBERMÉLTÓSÁG.

Az irodalmi kritikával baj van. Ha valaki nem is olvashatna bírálatokat, már abból is észrevehetné, hogy egyik legkomolyabb irodalmi egyesületünk, a Kisfaludy-Társaság, díjat tűzött ki a legelfogulatlanabb bírálatokat közlő folyóirat számára. Ezt a díjat folyóiratunk is megkapta s ez kötelez bennünket, hogy vigyázzunk a tiszta és magas színvonalú irodalmi kritika megtartására.

Legtöbb támadás a pajtáskodó és megfizetett kritika miatt éri az irodalmat. Vannak írók, akik elvként hirdetik, hogy soha senkiről rosszat nem írnak. Vannak, akik ezt az elvet nem hirdetik, de szívesen túloznak a kellemesebb irányban. Ha egy könyv nem rossz, még nem kell róla úgy vélekedni, mintha fordulatot jelentene a magyar, sőt európai irodalomban. Valahogyan elveszett az írók és a közönség érzéke az árnyalatok iránt. A rekordok és 120-as tempók felszínes napjaiban erősen hódít a felhőkarcoló külsőséges fenségének amerikanizmusa. Elfelejtettük, hogy a «nagy művet» a legnagyobbak is életükben egyszer-kétszer közelítik meg, a nagy többség pedig olvasható könyveket ír, amelyek szereznek néhány kellemes órát az olvasónak. De ez elég is. Sajnos, semmi okunk sincs feltételezni, hogy Magyarországon, vagy csak Budapesten a zsenialitás arányszáma olyan rohamosan szökött volna fel, mint a kisszakasz-utasoké. A megfizetett kritikáról kár beszélni, mert illata úgyszólamint elárulja — ha valakinek egy kicsit is érzékeny az orra.

A túlzottan elismerő kritikának szoros következménye a «levágás». A gondolatmenet világos: ha nem dícsérem meg könyvét, biztos ellenségem lesz. Ha már ellenségem lesz, úgy támadom meg, hogy tönkremenjen tőle. Vagy egekig magasztalni, vagy sárbatiporni; átmenet nincs. Pedig a valóságban legtöbbször csak átmenet van. Vannak rossz könyvek ma is, sajnos ez a műfaj kipusztíthatatlan. Eltekintve a sokat emlegetett és jól ismert verseskötetektől, amelyeket a szerző arcképe díszít, jó-

nevű kiadók is tévedhetnek. De ritkán. Ha az irodalom színvonaláért nem is szokott túlságosan fájni a fejük, azt meg szokták nézni, hogy mibe fektetik pénzüket.

Az eszeveszett, féktelen támadások ugyanolyan megbízhatatlan és az irodalomnak ártó bírálatok, mint a baráti ömlengések. Hiszen voltak régebben is ilyenfajta kítőrések, de jobb író nem engedte elcsábítani magát. Rendszerint felbéreltek valamilyen ügyesebb tollforgatót, aki aztán kiöntötte lelkének szennyesebb részét oda, ahová a megrendelő célozta. Mostanában mintha rosszabbodnék a helyzet. Előfordul, hogy művelt és nagytehetségű író neki áll piszkolódni és jobb ügyhöz méltó buzgalommal leleplez.

A régi és mai «levágások» között csak az a különbség, hogy a gazdasági viszonyok romlása következtében az íróknak maguknak kell — úgy látszik — vállalniuk ezt a felbérelt tollforgatókhoz illő feladatot. A forrás azonban ugyanaz: a gyűlölködés.

Egyet azonban nem szabad felejtenuünk. A gyűlölet — bármennyire indokolt lenne is — mégis csak szenvedély, tehát semmiképpen sem egyeztethető össze a bírálattal, amely tisztán értelmi funkció. Aki nem érez magában elég erőt ahhoz, hogy személyes rokon- vagy ellenszenvét legyőzze, annak nem szabad bírálatot írnia, mert vétkezik a tiszta irodalom ellen. Ki becsülje az irodalmat valamire, ha az írók maguk is sutbadobják a legegyszerűbb alapelvet? Ha valamire való társaságba megyünk, igyekszünk fegyelmetten viselkedni. Az irodalmat legalább annyira kell becsülnünk, ha nem többre, mint a legjobb társaságot. Aki belép az irodalomba, annak nem szabad ellefelenie egy percig sem, hogy a lehető legjobb magyar társaságba jutott, amelynek a Karthauzi Névtelentől és Sylvester Jánostól kezdve a legutóbb meghalt Kosztolányi Dezsőtől és Tormay Ceciliától a legkiválóbb magyar szellemek a tagjai. Ha a mai magyar írók úgy viselkednek, mintha nem törődnének azzal, hogy ez a nagy múlt mire kötelezi őket, nem szabad cso-

dálkozniok, hogy a magyar közvélemény értékesebb része sem becsüli majd őket annyira, mint a múlt nagy íróit.

Csak még egyet befejezésül. Az elemi iskolai földrajz könyvek azt tanítják, hogy Magyarország Európában van. Ezt soha sem szabad elfelejtenünk, de különösen állandóan rá kell gondolnunk ma, amikor a történelem véletlenül folytán fizikailag védtelenebbek vagyunk a Balkán felé! Ha szellemileg is beeresztjük határaink közé a Balkánt, a magyar népek alig marad joga az élethez. Európa az önfegyelem, az értelem uralma, egymás emberi méltóságának kölcsönös tisztelete, Balkán a gyűlölködés, a pszichológus és a gorombaság. Ez a szabály mindenkire kötelező, de kétszeresen köti azt, akit magasabb műveltsége Európához csatol. *Rábán.*

A szent és sérthetetlen galíciai.

A világ tele van érdekesebbnél érdekesebb eseménnyel. Nagy dolgok történnek egymásra s a magyarság legközelebbi jövője múlik a helyes út felismerésén: megmaradunk-e, nővünk-e? Magyar nyelven írt ujságok azonban nem ezt a helyes utat keresik. Lehet a magyarság sorsa felőlük akármi, csak a szent és sérthetetlen galíciai elé ne merjen senki keresztbe tenni valamit. Nem gerendát, nem drótkötelet, még csak nem is papírszalagot! Az idegenrendészetnek nevezett közigazgatás szalmazsálát se! A magyarul nem tudó, magyar munkán élősködő galíciai igazoltatása a «magyar ujságrás» közéletének állandósuló sérelme. A judeo-centrikus életszemlélet ránkénzve tragikomikus fejtegetéseit kell olvasnunk napi- és hetilapban, ezt halljuk szónoklatokban rendíthetetlen következetességgel, míg vérünkkel nem válik.

Érted, te Magyarországon született keresztény magyar apa? Nem az a fontos, hogy diplomás fiad nem jut kenyérhez! Nem az a magyar kérdés, hogy férjhez tudod-e adni a lányod? Nem az, hogy egyre drágul az élet! Nem az, hogy idegenné vált az irodalom, a művészet, a sajtó, a gazdasági

élet körülötted! Nem az, hogy temérdek valódi magyar küszködik a téllal, az inséggel, a reménytelenséggel! Értsd meg, igazoltatták a Teleki-tér és környéke lakóit! Igazoltatták a nyíregyházi gyors nem magyart formázó utasait! Értsd meg, te keresztény nemzeti magyar, hogy a Polgárt igazoltatták szörnyű rendőrközegek, a Magyar Polgárt, a Munka, a Vállalkozás, a Szorgalom, az Ész hőseit! Nem érted még mindig azzal a begyepesedett, hatóságban bizó maradi eszeddel?! Hogy nincs magyar állampolgárságuk? Hogy a magyarsághoz semmi közük? Ki merheti ezt mondani, ha a mi életeredményeinket ismeri?! Az ösmencede nemes követeiről van szó, te boldogtalan, melyből mi is származunk! Mi, akik kultúrát, gazdasági életet teremtettünk nektek és a nevetekben visszük magasra a magyarságotokat. Nem érzitek, hogy a mi utánpótlásunkról van szó, a jövő nagy magyarjainak honfoglaló ösztömléiről?! Ezek ellen mertek rendőröket állítani?

Megmételtyezett benneteket a fajelmélet. Vegyétek tudomásul, hogy csak egyetlen emberi nagyszempontok vannak. Fajról ne merjen még csak gondolkozni sem senki közületek, még kevésbé fajt igazoltatni.

Igenis: a galíciai szent és sérthetetlen Magyarországon. Igy akarjuk és így parancsoljuk, — nem a faji együttérzés alapján, ó nem, mi ilyesmit nem ismerünk! Az embert védjük a galíciaiban. Ha benneteket igazolnak és rendészeteznek, az más.

Furcsák vagytok, hogy az európai műveltségnek, a humanista szellemnek ilyen alapvető tényeit nem tudjátok magatokévá tenni. Pedig, hogy oktatunk, mennyire nevelünk ujságjaink, filmjeink, színműveink halmazataival benneteket!

Égszakadás! Földindulás! Igazoltatni mertek a Teleki-téren! Otthonaikban zavarták őket, mintha csak keresztény magyarok lettek volna!

*Vigyázzatok! Ti túrtök, de mi nem!
A minőség mindig uralkodott a menny-
nyiség fölött! Jaj nektek, ha nem érez-
tek együtt velünk!*

Csörsz.

A KÖLTŐ ÉS A BAUMGARTEN-DIJ.

A kritikus élvezhetné azt a való-
ságos költői dalnok-versenyt, amely
az öngyilkos József Attila koporsója
körül keletkezett. A boldogtalan költő,
ha a gondviselés akaratából valaho-
gyan feltámadna, csodálkozva álla-
pítaná meg, hogy mennyi barátja
van; elsősorban költőtársai, de má-
sok között is, akik nem győzik most
könnyeiket hullatni és magasztalni
azt, aki már — nincs és nem bánt-
hatja, meg nem zavarhatja senkinek
sem a köreit.

A József Attila-émlékversekkel
nem kívánok foglalkozni, ellenben
annál érdekesebb az a másik verseny,
amely — hogy stílusos legyek —
nem a Helikon, hanem a publicisztika
berkeiben dül. A baloldal két ismert
harcos tollú publicistája szintén ve-
zércikkében siratta el a hozzájuk
tartozó kiváló fiatal költő, József
Attila emberi és írói kvalitásait.
A közírói penna nem állhat meg
pusztán a lamentálásnál és dicséret-
nél, hanem mindig keres valami nagy
vadat, amelyet megsebezessen a
hegyes végű szerszámmal. Ez a vad
most a Baumgarten-díj.

Minderről hosszas lenne vitázni,
fordítsuk azonban figyelmünket a
két baloldali közíró polemikus cikke
elé. Máskor naptári időrendben a
díj kiosztása után parázlottak fel
a viták, az idén azonban már a nagy
nap, január 18. előtt hangzott fel
ez a nem éppen kellemes zenei elő-
játék. A két cikkíró nagyjából le-
szögezi azokat az igazságokat, ame-
lyeket mi vázlatosan érintettünk, s
olyan vádakot fűz hozzá, hogy forró-
vá teszi a talajt a Baumgarten-díj

alatt. Az egyik azt állítja, hogyha
«Ady Endre ma élne, vonat elé vet-
hetné magát a részvétlenség miatt».
Ez mindenesetre túlzás, de jellemző.
A másíknak a véleménye azonban
súlyosabb: Szórul-szóra így hang-
zik: «Kit érdekel ezekután, hogy
kiknek adják az idén a Baumgarten-
díjat, amely alól József Attila halála
végekép kihúzta az erkölcsi alapot?»

Ennél a mondatnál kissé meg kell
állani, mert ennél keményebb vádat
nem dobtak el a jobboldal összes
támadásaiban a Baumgarten-díj ellen.
Mi József Attilát, a *költőt* sokra érté-
keltük és értékeljük — ha a verseiben
megnyilatkozó szélsőséges politikai
világnézettel nem is értettünk egyet
s részvétellel haladtunk el tragikus
emberi sorsa mellett. Ez a vád azon-
ban minket is fölláztat, mert ha igaz,
akkor itt a csalhatatlan bizonyosság,
hogy azok, akik a Baumgarten-díj
kiosztását intézik, nemhogy a «mi»
embereinket honorálnák anyagi és
erkölcsi elismeréssel, hanem még az
övéiket sem, sőt éppen azokat nem,
akik arra igazán érdemesek. Nem
mi mondjuk, a baloldal publicistája
mondja, hogy «a hagyományozó
Baumgarten Ferencz, amikor elkép-
zelte és meghatározta a költőtípust,
akinek segítségét szánta, modelül
választhatta volna József Attilát,
akiben minden együtt volt: a hal-
hatatlansággal kecspeztető tehetség,
művészethez és az eszményekhez való
tántoríthatatlan hűség és az izo-
nyatos szegénység. De ez a nagy
költő és nagy éhező egyszer sem
kapta meg a Baumgarten-díjat,
illetve egyetlenegyszer csurrantottak
neki ezer pengőnyi kegydíjat, de ezt
is már későn, mert a hosszú nél-
külözés és küzdelem kikezdté tüdejét,
felborította idegrendszerét. Mialatt
mások, jó és kevésbé jó költők,
írók és tudósok négyszer-ötször ré-
szesültek a maecénás posthumus tá-
mogatásában — köztük az *alaplívány*

„Gyűlölet, ami a költővel szemben van, az a legrosszabb, amit a társadalom elkövet.”

intencióival ellentétben szép számmal olyanok is, akik polgári állások tekintélyes jövedelmét élvezték. Nem lehet fölmenteni azokat, akik féltékenyen, hiúan vagy opportunuson nem adták meg neki a jussát, ami elsősorban neki járt, s akit még az egymás között felosztott babért is megtagadták tőle.

Ezt megint nem mi mondjuk, hanem a baloldal neves publicistája, aki járatosabb azon a tájékon és a kuliszák mögé láthat, s lerántja a leplet a kegyes látszatokról. Ime, a magyar irodalom Nobel-díjává hirlapilag felmagasztosított Baumgarten-díj a valóság ridegségében. Ismételjük: József Attila világszemléletétől egész világ választott el minket, de mindig tisztakezü embernek, értékes költőnek tartottuk és becsültük oly módon, ahogy és ahol nem becsülték meg amennyire kellett volna. A részvétlenségben elpusztult József Attila véres arca örök «J'accuse» és *mento*!

S ezek után feltehetjük a kérdést: Ha így van, mire való a Baumgarten-díj? A vádakra felelni kell, a tényállást tisztázni, mert különben a vádolónak van igaza. A hallgatás mindig beismerés. De a magyar irodalmi közvélemény és közönség szeretné, ha még egy másik kérdést is rendeznénk, ha már József Attila tragikus halálával kapcsolatosan aktuálissá lett a Baumgarten-díj ügye. Nevezetesen: Szeretnénk végre tudni, *micsoda* tulajdonképpen a Baumgarten-díj? Írói jutalombdíj, segély, mindakettő, vagy egyik sem. Ezt azért kérdezzük, mert amióta a Baumgarten alapítvány fennáll és a nyertesek átveszik a csekkel bélelt borítékot ama számukra örvendetes

januárvégi délutánon, nagyonis misztikus ködbe burkolva van ez a lényeg és ez a jelleg. Az ilyen fellegek pedig köztudomásúlag megzavarják a tiszta látást és holmi alaptalan mendedmondákra, gyansúításokra adnak alkalmat. Mindezek egy csapásra megszűnnének, ha szétoszlatnák azokat a jótékonyan misztifikációs ködburkokat. Mert ha a díj a legjobb és a leghetesegebb magyar költők és írók érdemes munkáinak jutalmazására hivatott, akkor juttassák azoknak, akiket valóban megillet. Ha pedig a nyomorgó költőket, írókat akarják segíteni, a fűtetlen szoba és az éhség gyötrelmein segíteni — ez is igen dicséretes cél —, akkor részesítsék ebben azokat, akik erre az istápolásra valóban reászorultak. De a kettőt: a jutalmazó és a karitatív jelleget ne tessék a laikusok számára összezavarni. Vagy a leghetesegebbek, vagy a legszegényebbek — harmadik eset nincs, mert esetleges néhány ezer pengős adósság nem jogosít fel senkit sem arra, hogy annak a díjból kapott törlesztésén felül a közönség előtt a társai rovására a dicsőség verőfényében tetszelegjék. József Attila, aki igen tehetséges és igen szegény volt és aki a Baumgarten alapítvány mind a két feltételezett jellegének megfelelt, nem kapott díjat. . . Ehhez nem kell sokat hozzátenni. Magában is beszél. Mindenesetre érdemes lenne a vezetőségnek még a díjkiosztás eldöntése előtt figyelembe vennie ezeket a szempontokat, ha csak nem akarják azt, hogy a Baumgarten-alapítvány elveszítse a megmaradt erkölcsi tekintélyének roncsait is.

Pasquino.

HORVÁTH JÁNOS EGYETEMI ELŐADÁSAI.

Csokonai (1933/34), Kisfaludy Sándor (1934/35), Katona József (1934/35), Kisfaludy Károly — Kisfaludy Károly évtizede (1935/36). 5 kötet, Kókai-kiadás, 1936.

Horváth János irodalomtörténet fejlődése a nagyközönség számára írói főbb állomásaiban vált megfigyelhetővé. Feladatokat vállalt, közben maga is egyre tovább fejlődött, egyre összetettebbé és kiegyensúlyozottabbá vált. Egyben az állomások különösképen feledtették az utast. A mű elfedte az alkotót. A Petőfi-könyv, sőt némileg az «Irodalomelmélet» Horváth Jánosát elfeledteti velünk a Magyar Szemle összefoglaló köteteié. Ha hozánk, megvalljuk, mindmáig legközelebb a Magyar irodalmi népiesség és a verselmélet analitikusa maradt is. Talán, mert ezekben van legtöbb a műhely emberéből és végeredményben az igazi tudós a műhelyében legjelentősebb. Horváth János azok számára volt mindenkor legelőbb, akiket tudós munkájának szerves egységébe avatott be, hallgatói, tanítványai számára. Másoknak, a távolabb állóknak nem annyira a művek, mint inkább ez a hit és tisztelet közvetítették azt a fedezetet, amely nélkül az írott szó holt betű marad. Ezt a hitet a legfényesebb szellemi teljesítmények sem tudják megadni. Sőt minél fényesebb szellemi teljesítménnyel állunk szemben, annál tartózkodóbbakká válunk. — Egyetemi előadásainak közreadásával most azok is megismerhetik a maga közvetlenségében az irodalomtudomány nevelő módszerességű művelőjét, akik eddig csupán pompás elemzéseiben és finom összefoglalásaiban gyönyörködhettek. Könyvben az elemzés nem egyszer túlzottnak érzik és az összefoglalás is ilyen jellegűnek. A tudományos munkában, a műhelyben eleven egységbe forr össze elmélet és gyakorlat, egymást táplálják, egyik a másikat erősíti. Még a stílusra is üdvösen hat ez. Nagy áldozatnak tűnt fel a gondos stilizátor előadásainak közreadása jegyzetszerű formában — s a meglepő: sehol olyan tömören, találóan, annyira a maga nyelvén nem beszél, mint ezekben a kötetekben. Nem szólva arról, hogy a kedély és vérmérséklet, amely az apparátus és az elemzés emberétől oly aligvárt mértékben színezi Horváth Jánosnak, az egyetemi professzornak, előadói közlésmódját, az előadásszöveg átsimítása után is elevenen ütközik ki lépten-nyomon, egészséges, élő szellem elevensége hatja át a tudományos szöveget.

Pedig a szó legszorosabb értelmében súlyos, tömör szövegek ezek. Nincs egyetlen szavuk, mondatszakaszuk, amelynek ne lenne tudományos jelentése, amely ne jelentene új szintézist. Nem törekszik eredetiségre, hanem igenis tárgyi igazságra. Megbecsüléssel idézi tanítványai, a fiatal irodalomtörténetíró nemzedék eredményeit. A tudós, a legnemesebb értelemben vett magyar tudós úri ethosza szab törvényt minden sorának.

Csak egy-egy árnyalatnyi eltérés kellene a hangban és megvillanna az az él, amelyet tanítványainál sokan már bántónak találnak. Ilyes mondat: Katonát «a történethez nem a patriotizmus vezette, mint Kisfaludy Sándort, hanem maga a drámai és tragikus érdek, igazi drámaköltő módjára». Hogy azután másutt annál bensőségesebben állapíthassa meg Kisfaludy Károly-

ról, hogy az élet neveltjeként lépve az irodalomba, a közönség tagjaként, egészséges érzékkel az élet dolgai iránt, természetes ösztönből sikerre vágyva, «abból a legjobb magyar fajtából való, melyet hanyatlás idején gentrynek neveztek el, de amely a maga ősi véreben sok életrevalóságot, a könnyelmű látszat alatt kedély és művelődés hajlamát, talpraesett, sőt bravúros gyakorlatiasságot örökölt». Vidéki nemes ifjú lett a németes fővárosban az első magyar városi író. — Nem csoda, hogy a hangsúlyoknak, az árnyalatoknak ezzel az ösztönös biztonságával olyan bizalmat ébreszt maga iránt, olyan bensőséges tiszteletet a keze alól kikerülő fiatal, csupakritika irodalomtörténetirő nemzedéknél. Értékről, nemzetről, irodalmi problémákról valóban csak hangsúlyokban, árnyalatokban lehet találozni beszélni.

Árnyalatok és mégse egybemosódó körvonalak, ez adja Horváth János tömörségét. Mint minden tudományban, az irodalomtörténetírásban is a módszertani biztonság a lényeg. Kivételes tehetségéről akkor győz meg, amikor az életrajz, szellemtörténet, stílustörténet, eszmetörténet különböző fonalait mesteri érzékeléssel tartja ujjai között. Szövődik, vagy bomlik, de ott alakul előttünk a történelem szötte. Irodalomelmélete élő gyakorlatból sarjadottnak és a gyakorlatban igen használhatónak, termékenynek bizonyul. Igaz, Kisfaludy Károly és Sándor, Katona József, Csokonai mind jó anyag az írói tehetség és irodalmi tudatosság kölcsönhatásainak feltűntetésére. Kisfaludy Károly kész, ünneplé drámaíró korában igyekszik irodalmi nyelvet, műveltséget szerezni. — Az életrajzi adatok irodalmi jelentőségűvé válnak Horváth kezében: Kisfaludy Károly talán sohasem lesz íróvá, ha bátyja nem írja meg a Himfyt. Közben folytonosan rajta van a keze a szellemtörténeti fejlődés fonálán is: kitűnően követi, figyeli a «művelődéseszmény» hatását. Érdekes és új a rokokó-kultúra nyomon követése a «preromantika» és a romantika évtizedeiben egész Kisfaludy Károly vígjátékaiig. A motívumkutatást sem ejti el (a jó szellemtörténész szövege csupa pozitívum!). Kisfaludy Károly a Betegek-ben saját élete mozzanatait dolgozza fel, mint később Szigligeti a Liliomfi-ban s egyező elem mindkét darabban a kettős szoba is a színen. Az «Elbeszélés» egy mondata: «él még Tamás, áll még a kályha» az él magyar, áll Buda még paródiájaként csendül az irodalomkutató fülébe. Szinte hajlandók lennénk az irodalomtörténetirő legfontosabb, nélkülözhetetlen képességének ezt a sokrétegűséget tartani. Mint művész teremt szükségképi törvényszerű kapcsolatokat a történet végtelenül gazdag anyagából. Megtalálja a szellem bonyolult világában oly nehezen kitapintható törvényszerűséget.

Horváth János látásmódja ízig-vérig irodalomtörténeti. Életrajzi adat, szellemtörténet, műfaj történet, műelemzés, mind az irodalom «történetének» szolgálatában. Négyesy Pintér-bírálatában vetődtek fel a modern irodalomtörténetírás módszeres problémái, a hangsúlyok, az értékelés és a történetiség egyensúlyának problémája. Horváth János probléma-felfogásának Négyesy a legközvetlenebb elődje, természetesen a keresés jellegével. Ami pedig ezeket az előadásokat Beöthy és Riedlével szemben jellemzi, az éppen az irodalomtörténetirő módszerezés. Az irodalomtudomány és a főiskolai módszer egyaránt sokat fejlődött azóta. Beöthy és Riedl elemzései, korfestő hátterei egyaránt irodalomdidaktikaiak, propedeutikusak, bevezető jellegűek. Horváth Jánosnál a biztonság és a módszeres tudatosság áll a maga rendszerező erejével a mű mögött.

Nem vész-e el így a művek esztétikai méltatása? Tagadhatatlan, Hor-

vátnak az esztétikai megállapításai is elsősorban történetiek. Megállapítja a mű keletkezését, mindazt, ami tanulás, örökség, fejlődés. Az esztétikusnak készséggel kell elismernie, hogy minden olyan strukturális szemlélet erőltetett, önkényes, amelyet nem előz meg lehető gondos történeti elemzés. Igaz, hogy mint azt maga Horváth is állandóan hangsúlyozza, alakjai még csupán az irodalmi fejlődés előkészítő-munkásai, az előfeltételeket teremtik meg a nagy íróegyéniségek kialakulásához. Maga Katona sem írotípus és nem is akart az lenni. Örömmel ment vissza Kecskemétre és szülővárosától kapja az egyetlen méltánylást is. Finoman érezteti, hogy a tehetség miként használja fel az adottságokat, a korstlust, például Csokonai a rokokó korlátozottságát is, zsenije kibontakoztatására. «Zseni», «tehetség», ezek a szavak azok, amikkel Horváth János illő óvatossággal bánik. Kisfaludy Károly *«nem tudni, mi ösztönlől vezettetve, de úgy látszik, leginkább tehetsége sugallatától* (mert akkor Pesten magyar színház nem volt) nyomorgása utolsó éveiben is irogatott drámákat». Az irodalomtörténetíró nem érzi hivatásának, hogy az irodalmi műalkotást a maga strukturális egészében elemezze, tárja fel. Feltűnő, hogy míg Beöthy és Riedl irodalomtörténeti jegyzeteinek majd a fele versidézet, elemzett szöveg, Horváthnál szinte egyáltalán nem szakítják meg ilyenek előadása szövegét. Mint történeti mozzanatok jutnak mindezek az elemek szóhoz. Így például az 1821. év a fordulat éve Kisfaludy Károlynál: «ekkor jelentkezik verseiben a metrum». A Bánk bán-probléma mesteri elemzését adja, amely nem szükségtelen részletezéssel, keresett problémahajszával, hanem élességével és találó voltával kitűnő. Pompásan elemzi, hogy ez a remek, kiegyensúlyozott jellem mint döbben meg, amikor felfedezi önmagában «a szerelemföltő Bánk bánt». Megjelöli a tragikum lélektani forrását, de tüstént hozzáteszi, hogy Bánkot egymásután érik külső csapások is s ez a dráma a sorsszerűség drámája, «enélkül azonban nincsen tragikum». S itt kapcsolhatja az esztétikai elemzést újra a történeti fejlődés menetébe: Katona a lovagdráma világából indult s a Bánk bánnal is ebben a körben maradt, Bánk a sértett lovagi becsület betege. A Bánk-elemzés mesteri példája annak, hogyan kell esztétikai megfigyeléseket történetileg feldolgozni.

Az irodalomtörténeti módszeresség mintapéldái kerültek ezekkel az egyetemi előadásokkal a nagyközönség s elsősorban az egyetem padjairól régebben kikerült középiskolai irodalomtanárok elé. Különösen a középiskolai irodalomtanítás szempontjából nagyjelentőségű, hogy így közkinccsé lettek. Az anyag történeti jellegű feldolgozása összefüggések felismerésére tanít. Kétségtelen, a középiskolai irodalomdidaktikának egészen mások a módszertani problémái, mint az egyetemi irodalomtörténettanításnak. S Beöthy, Riedl előadásai még hamarabb vihetők át az egyetemi tanszékről a középiskolai katedrara; azért is áraszhatták el egyidőben a középiskolákat Beöthy- és Riedl-másolatok. Horváth János előadói módszerét lehetetlen és hiba lenne átvinni a középiskolába. Az elemzésnek ezt a fokát nem tűri a középiskola. A történeti, értelmi elemzés van olyan veszedelmes, mint az életrajz és az esztétizálás. Ez a példás módszerességű történeti képzés olyan esztétikait kíván ellensúlyul, amely ugyanúgy az élő művészet körében marad s a maga nemében hasonlóképpen tiszta módszerességű. Az irodalom nem merül ki történetiségben, mint a politikai, vagy gazdaságtörténet. Az irodalomból az az érdekes, az a jelentős, ami nem tekinthető multnak. Az irodalomtanítás főtárgya, igazi anyaga maga a műalkotás, s nem a történelmi folyamat. Félő, hogy a középiskolai tanár mestere történeti folyamatot elemző módszerét

viszi át magukra a műalkotásokra, vagy az esztétikai elemzés üresen hagyott helyére maga költ szubjektíven; műveltségi iránya szerint esztétizál, pszichologizál, vagy éppen filozofál. Kétségtelen azonban, hogy Horváth módszere a történeti összefüggések finomabb és biztosabb kibontakoztatását teszi lehetővé s így jelentős eszközként használható fel a magyar irodalmi tudat alakításában, ez ugyanis történeti megalapozottságú lehet csupán.

Baránszky Jób László.

EMLEKKÖNYV DOMANOVSZKY SÁNDOR SZÜLETÉSE HATVANADIK ÉVFORDULÓJÁNAK ÜNNEPÉRE.

A tudós és a professzor pályájának harmonikus egybefonódását ünnepelhette a magyar történettudomány Domanovszky Sándor hatvanadik születése napján. Valóban, ritka szerencsés ötvözetű egyéniségnek kell lenni annak, aki életútjának mindkét oldalán olyan maradandó, mert szolidan és szilárdan megalapozott alkotásokat hagyhatott hátra, amint tovább halad. Szaktudománya területén néhány kérdésben a szó legszorosabb értelmében alapvető munkát végzett. Akár krónikáink forráskritikájára, akár József nádor működésének kérdésére gondolunk, kutatásai döntő jelentőségűek. Ami pedig professzori működését illeti, kétségtelenül a legnagyobb hatású tanárok között van a helye közoktatásunk történelmében. Jelenkori historikusaink különböző évfáradatú hosszútávú és díszes sora került ki a keze alól, akik mind büszkén és hálással vallják magukat tanítványainak. De tevékenysége nem merül ki az egyetemi oktatásban, hanem egy nagyvonalú szervező munkába torkol. Második évtizede áll az élén a modern magyar történetkutatás szervezett irányításának, mely máris oly jelentős eredményekkel dicsekedhetik a mostoha körülmények között is. És amikor ezt mondjuk, nemcsak a Történelmi Társulat tevékenységére gondolunk, hanem elsősorban arra, ami Domanovszky Sándor egészen személyes alkotása, a modern magyar gazdaságtörténelem megteremtésére. Az Emlékkönyv egyik értéke, *Wellmann Imre* tanulmánya — Mezőgazdaságtörténetünk új útjai — vázolja rendkívüli jelentőségét. «Agrártörténetünk elmaradottságát — írja — mások is, korábban is megállapították már, a hiányérzet nem volt új; de a bajok gyökerét Domanovszky Sándor fedte fel elsőnek s ez alapvető felismerésből kiindulva, ő szabott a kutatásnak új utakat... De hogy a kezdeményezés igazán gyümölcsözővé legyen, ahhoz alkalmas munkaszervezetre volt szükség; s Domanovszky Sándor egyetemi tanári működésének bizonyára egyik legszebb eredménye, hogy a pontosan körvonalazott posztulátumokat megfelelő munkaszervezet megteremtésével tettekre is váltotta. Biztos pillantással látta meg, hogy a kitűzött cél másképp nem valósítható meg, mint a fiatal történetész-generáció érdeklődésének felkeltésével, hogy fáradságtól vissza nem riadva, magának kell kezébe vennie az egyetem padjain felnövő ifjúságnak tervszerű és módszeres agrártörténeti részletkutatásra való nevelését. Így jutott el addig a lépésig, mely kétségtelenül fordulópontot jelent mezőgazdaságtörténeti irodalmunk fejlődésében»: egyetemi szemináriumát állította e munka szolgálatába, doktorjelöltjeinek érdeklődését e kérdések felé terelte, s munkásságukat a legnagyobb odaadással támogatta és irányította, úgyhogy tíz év alatt ezideig tizenkét értékes dolgozat került ki a termékeny műhelyből.

E professzori és szervezői eredményeket ugyanazok a képességek és jellemvonások tették lehetővé, melyek pl. forráskritikai kutatásait is oly gyümölcsözővé tették. Odaadó elmélyedés, az igazság erosza, kitartó és szorgos türelem, megértő és gyengéd tapintat, mélységes lelkiismereti komolyság, s talán legfőképen a tárgyagnak és személyeknek az a végtelen objektív tiszteletbentartása, mely a leggondosabban tartózkodik minden szubjektív erőszakoskodástól és a maga személyét tökéletesen elkülöníti az ügytől, melynek szolgálata egyedüli célja. A tudományos problémák tárgyilagos és türelmes megmunkálása Domanovszky Sándornak éppen úgy a legbensőbb lényéből fakad, mint az az ugyancsak tárgyilagos és minden erőszak nélküli szelíd hatás, mely tanítványait szinte észrvevétel nélkül alakítja önmaguk igazi lényé felé. *Wallmann* dolgozatából mesterének nevelői arcképe is élénk rajzolódik: «Az első akadályokon még a szerkesztő segítette át tanítványait, azontúl azonban meghagyta önállóságukat, engedte, hogy a feldolgozás módját, tekintettel a forrásanyag és a tárgyalt viszonyok különbözőségére, mindegyik maga dolgozza ki magának. Alig vitatható, hogy tanítványok nevelésének ez a leghelyesebb módja s talán egyik magyarázata annak, hogy Domanovszky Sándor egyetemi tanári működése folyamán a tudósképzés terén oly nagy eredményeket ért el, hogy keze alól oly szépszámú gárdája került ki számottevő historikusainknak. Amint az intenzív nevelő munka eljutott addig a fokig, hogy a tanítványt szárnyára lehetett bocsátani, szabad röptét többé nem gátolta túlságos gyámkodással; a behatód érdeklődésbe nem fáradt bele azután sem, jótanácsal sohasem maradt adós, de az egyéniség kibontakozásának nem szabott szűk korlátokat. Ezzel elmélyedésre készítette a fiatal kutatókat, s fokozta munkájuk intenzitását, ami nélkül nincs igazi mélység, nincsenek értékes eredmények». Domanovszky Sándor tanítványait tehát nem külsőségekről, nem azonos skémák ismétlődéséről lehet megismerni. A Domanovszky-disszertációk nem egy kaptafára készülnek. Tanítványai egyéniségüket, ha van, már első zsenéikben is megmutathatják, de kifejtett tudós korukban is magukon hordják a közös bélyeg: a tudományos kutatás lelkiismereti komolyságát.

E tekintélyes kötet, melyben harminchat tanítvány egy-egy dolgozata foglal helyet, híven igazolja mindezt. A tárgy és a feldolgozás módjában egyaránt igen különböző tanulmányok tanuskodnak igen különböző tudós egyéniségekről, kik azonban mind titokzatos rokonságban vannak egymással. Mint minden gyűjteményes munka esetében, jelentőség dolgában sem állanak mind egy színvonalon, de a könyv egészében nyilván egyike leg-egyenletesebb értékű és maradandó eredményekben leggazdagabb hasonló kötetünknek. Részletes kritikát sem szakismeretünk, sem a rendelkezésre álló hely nem enged, ezért éppen csak jelezzük a témákat. Középkori történelmünk kérdéseivel foglalkozik *Bartoniék* Emma Szocialis problémák az Árpád-korban, *Fekete-Nagy* Antal az országos és particularis nemesség tagozódása a középkorban, *Huszi* Dénes A szabad földbirtok kérdéséhez az Árpád-korban, *Kumorovitz* B. Lajos A speciális praesentia regia pecsét használatára Zsigmond korában, *Paulinyi* Oszkár A magyar aranymonopólium jövedelme a középkorban, *Tóth* László Magyarországi Boldog Ilona legendájáról, *Váczy* Péter A magyar királyság központi igazgatása a XI—XII. században; nemzetiségtörténelmi adaklékokat szolgáltatnak *Belitzky* János A nyugatdunántúli és felvidéki besenyő-telepek, *Kniezsa* István A nyugatmagyarországi besenyők kérdéséhez és *Kossányi* Béla A kalizok vallása; újkori történelmi kérdésekkel

foglalkozik *Bakács István János* Vármegyei javaslatok az 1791. évi urbáriális bizottság előtt, *Csapodi Csaba* Az államtanács közigazgatási felfogása II. József korában, *Farkas László Széchényi és Kossuth* Fiumében, *Guillemot Katalin* Javaslatok a Monarchia pénzügyeinek rendbehozására 1800 és 1811 között, *Léderer Emma* A korai kapitalizmus kérdéséhez, *Mályusz Elemér* II. József tolerancia-gondolatának eredete, *Sinkovics István* Az erdélyi kamarajövedelmek a Habsburg-uralom kezdetén, *ijj. Szentpétery Imre* A pozsonyi és a szepesi kamara viszonya a XVI. században, *Szilágyi Loránd* A királyi secretariuskor intézménye és az újkori magyar állam, *Taborsky Ottó* Művelődéstörténeti adatok Ferenc király 1817-iki erdélyi utazásához, *H. Pálffy Ilona* A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken, *Varga Endre* A hivatásos ügyvédi osztály kialakulása; helytörténelmi dolgozatokkal szerepelnek *M. Császár Edit* A budai Népszínház megalakulása, *Eperjessy Kálmán* Várostörténet az utcanevekben, *Gerendás Ernő* Az esztergomi káptalan visszaköltözése Esztergomba 1820-ban, *Ila Bálint* Gömör megye iskolázási viszonyai az 1770—76. években, *Kovács Lajos* Buda főváros pénzügyei a Rákóczi-szabadságharc idején, *Kring Miklós* A tatai csapómesterek, *Vác Elemér* Nógrád vára történetéhez; két művész-történelmi tanulmányt olvashatunk *Kampis Antaltól* A Szent Anna-oltárok mestere és *ijj. Vayer Lajostól* Szelepcsényi György, a művész; *Komoróczy György és Wellmann Imre* a lengyel és a magyar modern gazdaságtörténelem fejlődését mutatja be. Általános elvi, történetfilozófiai természetű *Hajnal István* rendkívül érdekes és úttörő tanulmánya a technika fejlődéséről, melyet ő eredeti módon mély erkölcsi és szociális alapokhoz köt és kiemel a merő utilizmus szemléletéből. Hasonló természetű s nem kevésbé érdekes kisebb körben *Baráth Tibor* tanulmánya Kelet-Európa fogalmáról a modern történetírásban. Elméleti bevezetése azonban nincs eléggé megalapozva logikailag. Emellett szeretnők tudni, hogy utolsó évtizedeink történettudománya vajjon csakugyan olyan fejletlen, sőt — Baráth egy másik dolgozatából vett kifejezéssel — olyan «ijesztő elhanyaglást» mutat, mint ahogy e kritikuszemű párisi szemlélője állítja. A kötetet az ünnepeelt műveinek jegyzéke egészíti ki.

Joó Tibor.

Egy államdíjas kisebbségi író.

Első esetben történik, hogy kisebbségi író irodalmi államdíjat kap. Az utódállamok hivatalos szervei mindenkor megtúrték a kisebbségi irodalmi életet, de anyagi vagy erkölcsi támogatással sohasem siettek a segítségére. Isteni csoda, hogy ennek ellenére mindhárom utódállamban olyan virágzó irodalmi élet folyik, mint az anyaországban. A magyar szellemiség kimeríthetetlen erejét bizonyítja az a bő termés, amelyet hús esztendeje hord asztalunkra a pósta.

Darkó István, aki a csehszlovák

állami díjat kapta, székely családból származik. Szentendrén született 1902-ben s Losoncon diákoskodott. Jelenleg a legnagyobb szlovenszkói kultúregyesület SZMKE lévai titkára. Darkó sorsa sajátságosan magyar sors. Székely szülők gyermeke, magyar vidéken lát napvilágot s szlovenszkói tájra sodorja végzete. Mindennek ellenére annyira megőrizte székelységét, mintha Erdélyből soha egy pillanatra sem szakadt volna el. Szülei magukkal hozták mindazt, ami Erdéllyel örök időkre összekötötte őket. Beszédük, világszemléletük, tehetségük hamisíthatatlan székely volt. A palóc Losonc és környéke csak

idegen élmény volt az író számára, ami azonban sohasem vált valóban ízzé és vérré benne, regényeiben, hosszabb novelláiban visszatért az elhagyott kedves országba, székelyek között érezte jól magát s az értük való mérhetetlen szeretet izzította át történéseit.

Regénye, amellyel az irodalmi államdíjat elnyerte, Égő csipkebokor címmel jelent meg a mult esztendőben a Franklin szlovenszkói sorozatában. Különös regény ez. Bódi Gyuri virtuosus palóc gyerek elkerül tüdőcsúcshurttal a Tátrába. Csizmásan, jó tiszta parasztfővel érkezik, van valamelyes pénze, akad kalandja, miniszterrel vacsorázik s mindez elegendő ahhoz, hogy megszédítse és életét régi kereteiből kizökkentse. Segít valamelyest a szerencse is s pillanatnyilag úgy látszik, hogy Bódi Gyuri nem parasztnak született, neki hivatása van s ezt a hivatást be kell fejeznie. Természetes, hogy mindez pillanatnyi sikert jelenthet csak számára, Bódi Gyurinak vissza kell térnie oda, ahonnan elindult. E visszatérés szánalmas és lealázó. Vonatra nem telik, napokig jön haza gyalogosan. Hugát is vezeti, Erzsókot, aki teherbe esett. Hazatér oda, ahonnan holondosan elindult s itt újra a régi kerékvágásba kerül.

Ennyi a száraz kivonata ennek az ízes és lüktető regénynek, Székely író palócregénye s ez máris többet mond, mint az előbb felvázolt laza keret. Érdekességét csak fokozza az, hogy ez a regény tiszta szlovenszkói regény. Nemcsak miliójében az, hanem lelkiségben is. Szlovenszkó az új államfordulattal a lehetőségek hazája lett. Az új berendezkedés karriereket indított el és sorsokat ölt meg. Ez a forrongás kapta hullámainra Bódi Gyurit, ez sodorta őt egy bizonytalan politikai megmozdulás kellős közepébe s csillantotta meg előtte a korlátlan lehetőségek

délibábját. Bódi Gyurinak rövid sikere volt, mert az ingó talajon nem tudta megvetni elég erősen a lábát. Nem ismerte azokat a fortélyokat, melyekkel a városi ember védi életét és földi javait. Csalódnia kellett, mert eszközei tiszták voltak, szándékai megváltoók s akarata töretlen.

Ez a regény nyerte az 5000 koronás államdíjat. Bódi Gyuri kedvelt polgára az új utódállamnak. Dolgos és becsületes. Kötelességtudó és izmos. Katonaságnál nélkülözhetetlen. Darkó regényes rajzában különösen megszépül pirosposzsgás arca s szánalmas vergődései dacára, az író jószántából teljes szeretetünket kiérdemelte.

Vannak regények, amiket elolvasása után úgy elfelejtünk, mintha sohasem olvastuk volna. Az Égő csipkebokor friss története felejthetetlenül él bennünk. Most, hogy leemeltém a könyvespolcra s nézegetni akartam, egyszerre élni kezdett bennem a regény, Bódi Gyuri elindult emlékezetemben s végigvezetett újra szánalmas históriáján. Az író szemléltető és megjelenítő eszközökkel tökéletes művészi készséggel dolgozott, nem csoda hát, ha mondanivalóit felejthetetlen formában sikerült továbbadnia. Bódi Gyuri históriája ezzel valósággá lett, értéke pedig az állami díjjal történt kiüntetés után megnövekedett.

Darkó István regénye az Égő csipkebokor nem egyetlen műve a szerzőnek. Szép ötvöslegény, Ferde torony, Zuzmara, A legnagyobb úr, Két ember egy árnyék köteteinek címe. Lendületes elindulás állomásai ezek a művek. Az utóbbi évek terméketlenségét az Égő csipkebokor enyhítette némileg. Úgy látszott, hogy az író fiatalos lendülete a hétköznapok szürkeségébe fulladt. Úgy látszott, hogy a kilátástalan küzdelem s a kisebbségi írói sors éjszakája kizökkentette az írói munka egyen-

letes folytonosságából s szótlanná csendesítette. Ilyen körülmények között érte az író ezt a kitüntetés, néhány hónap gondtalansága s a bizakodás előretörése. Valószínűbb tehetőséget nem is választhattak volna azok, akik a díj sorsa felett itélkeztek. Darkó vérbeli epikus, aki nagy és komoly elmélyedést követelő írásokra gyürkőzik, aki nem tudja felváltani tehetségét rövid írások aprópénzeire. De a hosszabblélegzetű írásokhoz idő kell és gondtalan elmélyedés. Kisebbségi író, aki nem akar divatos szövegek uszályhordozója lenni, aki sohasem törődött irodalmi divattal és mindig és minden időben csak önmagát adta, az megérdemli, hogy az állam feléje forduljon s egy ritka gesztussal megadja neki, ha rövid időre is az alkotás lehetőségét, a gondtalan életet. Elvi ellentétet választanak el bennünket attól az országtól, amelynek kormánya a díjat az író számára megszavaztatta, de ebben a mozdulatában megbecsülést és barátságos gesztust látunk a magyarság felé. A szellem nemzetközi méretekkel mért értékét honorálták azok, akik kisebbségi író jutalmazására gondoltak. A kisebbségi író feladata pedig továbbra is ugyanaz, ami az államdíj odaítélése előtt volt: magyar írónak lenni. A politikai által lezárt határokat az ő szellemi termésük teszi szabaddá, hogy annak, aki az irodalom csodálatos tájaira akar elérkezni, ne kelljen gyalog járnia s a kilátástalan utak egyikére lépnie. A kisebbségi író önjelentéséből s az önfegyelmzéséből képviseli kisebbségi népe előtt Európát s az európai szellemet. Ez a hivatás nagy kötelezettséggel jár, erő kell hozzá és kitartás, kisebbségi íróink a semmiből teremtettek irodalmat, aránylag rövid időn belül elértek az anyaország kedvelt írói közé. De mindehhez energia kellett. S hit. Mindkettő megvolt a kisebbségi írókban. Poli-

tikai felfogására való tekintet nélkül megbíztattak egy író, anyagilag is megsegítették, most már az írón a sor, hogy új alkotásával újabb megbecsülést szerezzen önmagának s önmagán keresztül a magyar szellemiségnek. Darkó Istvánban megvan a tehetség ahhoz, hogy a szlovenszkói magyar regény sorsát tágasabb horizontok felé előbbrevigye. A feladat nagy és nemes, a magyar regény imbolygó görbéje szempontjából sem közömbös annak jó vagy rossz elvégzése.

Marék Antal.

Just Béla: Hajnali kettő. (Révai, 1937.) — Szeretünk önellátásunkkal büszkélkedni. Magyar autógyártás, magyar rizs, magyar katolikus regény... csakhogy a magyar gyártmányú autót angol alkatrészekből állítják össze, a magyar katolikus regény pedig Just Béla laboratóriumában készül, mintha francia anyagokból itthon párolt francia parfüm lenne. Parancsolják a receptjét? Végy ötven lap Huysmanst, legyen benne trappista kolostor a hegyek között, legyenek benne komor szertartások és gregorián énekek, sápadt szerzetesarcok, idegizgató vezelekések, szóval a kolostori élet romantikus színei. Végy továbbá ötven lap Mauriacot, legyen benne egy bájos fiatal leány, aki «nem olyan mint a többi», «vagyódik az ismeretlen felé», imádja az autót, legyen benne néhány erős, tájhangulatot keltő leírás, legyen benne egy rövid elmélkedés a nagyvilági élet ürességéről. Végy továbbá ötven lap Bernanost, legyen benne egy jó adag misztika, két-három csoda s vedd át lehető teljesen annak a nagyszerű jelenetnek a hangulatát, mikor a Sátán találkozik a szentéletű plébánossal, legyenek benne szentéletű és aposztata papok, beszélgetések a szentségről, az aposztaziáról. Most hintsd meg az egészet Claudellel, hogy stílusodnak finom

illata legyen s várd meg, míg a különböző elemek egyensúlyba kerülnek s megállapodnak, azután tállhatod.

Igy készül a magyar katolikus regény.

De miért *kell* a magyar katolikus regénynek ennyire szolgain franciásnak lennie? Miért nem szabad a magunk bajaiba belenyúlnunk, miért nem szabad húsból és vérből való embereink problémáit katolikus szempontból megvilágítani? Nem tudjuk elrejteni azt a gyanúkat, hogy ebben az esetben a katolicizmus és a franciáság csak máz, mely a mondanivaló hiányát vagy megtagadását akarja palástolni. Az ember, az író csak misztikus megnyilvánulásaiban érdekl. A misztika kultuszának luxusát talán megengedheti magának a francia irodalom, de a magyar katolikus irodalom nem *kezdheti* ezzel. Tőlünk végtelenül távol állnak ezek a gondosan kiforrázott, kidesztílt, sterilizált lelkek. Közismert, hogy könnyebb gonosztevőket, mint szenteket teremteni: érthető, hogy ezek a szentek s a körülöttük dongó emberkéek sápadtra sikerültek. Just kissé egyoldalúan francia katolikus műveltségű író, a francia irodalom, mint az őriáskigyó a madarat, teljesen megbabonázta, egészen a hatalmába kerítette. Görcsösen ragaszkodik az ismert tájakhoz, helyzetekhez, hangulatokhoz, problémákhoz. Magyar katolikus regény nincs, Just Béla tehát, mint a magyar katolikus irodalom Bessenyeije, magára vállalta, mint szerkesztő, esztétikus és regényíró a műfaj megteremtését. A katolikus regény hát egy kicsit alkalomra készül — már ez is arra figyelmeztet, hogy rendkívüli alkotásokat nem várhatunk. Kísérletezés ez, hogy vajjon az átültetett palánta erőre tud-e kapni a magyar talajban. Nem baj hát, ha idegenből vesszük a mintát, de ha már mintát választottunk, legyünk méltók hozzá. Lát-

szólag az arányosság, a tiszta szerkesztés franciásan finom remeke. Sőt már túlkecse, túlfinomult. Pontosan kiegyensúlyozott mérleg: az egyik serpenyőjében tartja a kolostort, a másikban a tengerpartot, de az egyik serpenyőben sincs több vér, mint a másikban. Még az egyes részek szerkezete is kiegyensúlyozott. A kolostorba néha felhallatszik a világ lármája, de a tengerparton is kísért a kolostor emléke. Sőt még a külsőségekben is látszik ez az egyensúlyra való törekvés, mondatszerkesztése, stílusa korrekt, de idegenszerű, kimért, szenvedélytelenül nyugodt s ezért gyakran csaknem unalmas. Egészen véve könnyű olvasmány, nem fekszi meg az ember agyát — s ez valahogy elgondolkodtat. Vajjon valóban mély-e ez a francia szellem, vagy csak máz, csak a francia regény néhány felületes vonását sikerült átoperálnia? Ha a nagy franciákat, a mintákat, tetemre hívjuk, aligha fogják vállalni ezt a koraszülöttet vérbeli rokonnak. Amit a francia regénytől tanulnia kellett volna, azt nem tanulta meg, amit utánoz, az legtöbbször gyengén sikerül. Meséje például hihetetlenül sovány. Az idegen felfelé megy a lelki élet lépcsőjén, Claret abbé lefelé jön ezen a lépcsőn. Az idegen egyre közelebb kerül Istenhez, csodák történnek útján. Ő azonban ingatag lélek, kirándul a világba, szerelmes lesz Róbert atya hűgába. Hogy mi van olyan veszélyes egy világi férfiú tisztességes szerelmében, azt nem sikerült az írónak megértetnie. De higyük el, hogy ez a szerelem eltértené az idegent a hit útjáról s ezért Anselm atya megjelenése a biaritzi kaszinóban s Róbert atya hirtelen halála «megmentik». Ez lenne a regény dogmai alapja, ezt azonban az író roppant bátor-talanul vázolja; az idegen felfelé vezető útját, lelki fejlődését nincs ereje megírni. Az idegen nem is az

igazi hőse a regénynek, csak kirakatabábú. Az igazi hős a háttérben marad: ez Victor Claret abbé, a hitét veszített pap. Tagadhatatlanul ő is romantikus jelenség, de mennél lejjebb jut a lépcsőn, annál színesebb lesz a lélekrajza. Just Béla lépcsője alulról kapja a világitást, nem felülről. Az író egyénisége menekül s ezt csak sajnálhatjuk. A tetemrehívott franciák közül Mauriac méltán hibáztatná az emberek élettelenységét, vértelenségét. Mauriac azért nagy katolikus író, mert a szenvedélyeket és a keresztényi alázatot összhangba tudta állítani. Bernanos hiába keresné papjainak lázas hitét ezekben a langyos emberekben s nem vállalná Just közhelyszerűen ható eszméit. Huysmans kifogásolná azt, amit Just kifogásol Huysmansnál. Amit Just a trappistákról ír, az is csak egy ügyes író riportja: katolikus riportregény. Bizonyos elevenséget nem lehet elvitatni a két tablótól. A tengerpartot a maga már-már művészi emelt naivitásával mintha a finác Rousseau festette volna. Az egész színpadi, rikító, kiabáló, annak az embernek a műve, aki csak bekukkantott ebbe a világba s inkább Mauriacon meg az Illustrationon keresztül képzeli el magának. A vonások valószínűtlenül élesek, nincsenek árnyékok, nincsenek átmenetek. A kolostori tabló inkább Magnascora emlékeztet, mint Ribérára; Magnasco is a kolostorok mindennapi életét mutatja be, melyből nem hiányzik a világiasabb derű sem. Just regényében vannak ilyen betétek: a noviciusok kirándulása. Mi az egész kirándulás leírását az adomázó trappistákkal együtt izléstelennek és stílustalannak tartjuk: sok minden elmaradhatott volna, ha Just fel tudta volna áldozni a riportanyagot — igen, de nem áldozhatta volna fel, mert akkor nem tudott volna 228 lapot teleírni. Just Béla azonban ügyes író: van néhány

remekbe készült lapja, riportok ezek is, hiszen alig vannak szerves összefüggésben a mesével. Az egyik sikerült betét Róbert atya esti víziója: az alkonyi Párizs, harangzúgásával, lüktetésével, tiszta esti égével. A másik fénypontja a regénynek Bernard atya halála. Művészi, mély és egyszerű Claret abbé levele is.

Just regényének éppen kellemes középszerűsége folytán nagy sikere lehet. Izlésesen, szépen megírt, finom alkotás. Az olvasó abban a hitben élvezheti, hogy magas irodalommal szórakozik. Ez a fajta katolikus irodalom azonban sem a franciákat nem tudja pótolni, sem művészi tekintélyt nem tud nálunk a műfajnak szerezni.

Sárkány Oszkár.

Szentmihályiné Szabó Mária: Lorántfy Zsuzsánna. (*Singer és Wolfner Irod. Int.*) A történelmi regények mai áradatában talán a legelszomorítóbb tünet írók és közönség egyformán szenvedélyes érdeklődése a hősök szerelmi élete és hálószoatitkai iránt. A zseni, a nagy ember «karrierje» a divatos fölszínes és olcsó szemlélet szerint a szerelmen és viszonyokon fordul meg, s maga a pálya hovatovább inkább lesz füzetes ponyvába illő botránykrónika, mint a kiváló egyéniségek történelmi, erkölcsi és művészi jelentőségéhez méltó alkotás. A sokkötetes munkák lankadatlanul gyarapodó özönében ritka kivétel az olyan, amelyik az egyéneken át meg tudja mutatni egy nemzet, egy eszme sorsát is, vagy az egyénben a szenvedés, a felelősségtudat, az elhivatottságérzés, a lélek alacsonyabb hajlamaival harcra kelés formáló erejét, azt a metafizikus tartalmat, amely a művészt végeredményben művésszé, az embert hőssé, s azt, ami történik, esetlegességén fölüli jelentőségűvé teszi. Tormay Cecile, Surányi, Makkai művei után ezek

közé a jóleső kivételek közé sorolható *Szentmihályiné Szabó Mária* regénye is, de míg azokra szerencsésen hatott a szellemtörténet újfajta, objektív történet szemlélete s a realizmus irodalmi gyakorlatának örökértékű hagyománya, addig Szabó Mária a magyar hagyomány egy másik, közkeletűbb és könnyedebb árnyalatát képviseli, azt, amelyik, bizonyára nem tudatosan, de egész szemlélete, egész írói magatartása szerint félreismerhetetlenül, Jókai nyomán halad. Legszembetűnőbb ez a történelmi regényben leglényegesebb jellemábrázolás területén, hiszen a műfaj mai újjászületésének egyik jogsultsága éppen ez: új színben, «emberien» mutatni meg a «hóst». Lorántfy Zsuzsánna s végig a regény többi főalakjai is mind a romantika és főképp Jókai sokat megrótt angyalördög ellentétének modern fölújításai, az író szándékai ellenére is egysíkú, csakilyen vagy csakolyan alakok, angyalian jók és ördögien rosszak, jóságukban, jellemességükben, életszentségükben emberfelettiék és gonoszságukban emberfelettiék és naivan elvetemültek. S jellemzően ennek a jellemzésmodornak egész «esztétikájához», az író szívesebben látja helyzetekben, mint tettekben őket, s ha tetteikben mutatja meg hőseit, e tettekben is több a helyzet, a tablószerű, mint a valódi akció, melyet bizonyos motívumok indítanak meg, indokolnak, határoznak meg és juttatnak célhoz. Nyoma sincs nála annak a páratlan sokrétűségnek, annak az illuziótlanul igaz és őszinte emberlátásnak, ami a történelmi regények sajnosan elfelejtett és soha meg nem fakuló fényű példáját, Tolsztoj Háború és békéjét jellemzi. Alakjai ideálok, melyek nem önön szenvedéseik tüzeiben érnek azzá, amik, hanem mintegy azért vállalják a kívülről adódó szenvedéseket, hogy megmutassák bennük eleve meglévő

nemességüket. Készek az első pillanattól, s a regény folyamán már nem szereznek meglepetést, legfőleg azzal, hogy milyen valószínűtlen magasságba tudják fölfokozni heroizmusukat, illetőleg mennyire fáradhatatlan az író heroizmusuk illusztrálásában. Mintha az események csak azért történetek volna úgy, amint történetek, hogy megvilágítsák Rákóczi György és Lorántfy Zsuzsánna lelki nemességét, csapások alatt soha meg nem ingó istenhitét. A jellemeknek ebből az eleve-adottságából származik aztán az alakok távlatlansága, sokszor túlrájzolttsága a jó felé, ebből az egysíkúságból következik, hogy mihelyt hangsúlyozottan nemes jellemvonásaik köréből kilépnek, tértovábbá, egymással szemben pedig egy helyzetbe, egy érzelembe rekedt alakokká válnak. Így György feleségétől való függőségében minden rokonszenves férfiassága ellenére is olykor már szinte bábszerűnek hat. Mindezekhez a romantikus, Jókaira emlékeztető jellemekhez azonban már nem a Jókai-látta színpompás történelmi freskók adnak háttérrel, hanem a hadi és tábori életnek realiztikus rajzú, puritán stílussal festett képei. Szabó Mária általában az események leírásában sokkal realistább, mint alakjai jellemzésében. S regénye legigazabb értékei éppen itt vannak, ott, ahol a jóság indokolt és a jelenet megkapó báját a családi élet melege igazolja. A divat történelmi botránymeséivel szemben ő a kedély, a családiasság történelmi legendáját írta meg oly érzéssel és kedvességgel, a hitvesi hűség, a nemes asszonyi érzelmek oly áhítatos tiszteletével, amilyennel csak nagyon tiszta szívű, nagyon mély erkölcsi érzékű asszonyok tudnak ilyen dolgokról írni. A kedélynek ez a melege elfeledteti a jellemzés és konstrukció szakadozotttságát és túlzásait s teszi olyan olvasmánnyá a Lorántfy Zsuzsánát, amelyet nem

egyhamar felejt el az ember. S innét, a családi érzelmek köréből támadnak legszebb jelenetei is: ahogy apa s anya a kised bölcsője fölé hajolnak, ahogy a kis Lorántfy-lányok éjszaka beszöknek anyjuk ravatalához, ahogy egy-egy ifjú pár egymásra talál. Az író nagy tudása, tiszteletreméltó korismerete és adatgyűjtése ellenére is hiányos lehet a történelmi légkör, de a családnak, a családi életnek ez az örök légköre teljes, teljes a boldogság rajza és teljes a boldogtalanságé is: Rákócziéké és Bethlen Gáboré. A mai történeti regényirodalomban itt hozott valami rokonszenvesen újat Szabó Mária, s úgy érezzük, igazi írói föladata elé csak most fog kerülni: mikor a fejeledelemasszony Lorántfy Zsuzsannában kell megmutatnia a hitvest és az anyát.

Rónay György.

Anna tekintetes úr. (*Bibó Lajos regénye.*) Szelíd, bájos, jóillatú — ilyen jelzők jutnak eszünkbe, amikor letesszük kezünkbe a legújabb Bibó-könyvet. A dübörgő hangú, végletes és végzetes iramú belső történések írója ezúttal hamvas őszibarackot nyújt át közönségének. A romantikus lélek minden rajongásával beleszeret már az első oldalon saját hősnőjébe, Anna tekintetes «úr»-ba, akinek alakját tiszta írói eszközökkel, de egyúttal szívének egész melegségével rajzolja meg. Ez a még soha szerelmes nem volt huszonhároméves városi asszony hirtelen elveszti öreg férjét, aki jobban szereti a földet, a háromszáz holdját, mint saját asszonyát s a várostól távol, ott is ha lmege a birtokon, megnyitva ezzel az asszony új életének útját: végrendelete szerint ugyanis az asszony csak akkor örököl, ha állandóan a birtokon él s folytatja a halott művét, a föld minnél tökéletesebb megművelését. Anna (titokban bizalmasan a keresztnevéen szólítjuk) kikerül a tanyára és hősies

nekibuzdulással lát a dologhoz. Eleinte egyik csapás a másik után éri, de nem lankad. Kócsa úr, a részeges, csavargó, fantaszta gazdász segítségével pompás öntözőművet valósít meg s ezzel egyszerre megnyitja a bőséges jövő útját. Közben megismerkedünk egy tipikusan magyar kisváros, a tanyához közel eső Sárhely életével, pompásan megrajzolt figuráival. Ezek a néhány szavas mellékalakok — *élnek!* Természetesen szerelem is van a regényben s ez váltja meg a végén Annát. Ennek a nagy szenvedélynek tüzeiben lesz a tekintetes «úr»-ból tekintetes asszony. Lebilincselő, szórakoztató írás a Bibó új regénye, folyton történik benne valami, ami miatt olvasását nem lehet abbahagyni. Bibó ért hozzá, hogyan kell az érdeklődést szakadatlanul ébren tartani. Kristálytiszta nyelve minden liraisága mellett sokszor szinte már desztillált írásművészet. Kétségtelen, hogy magyarul ma nagyon kevesen tudnak úgy, mint *Bibó Lajos.* (s. m.)

Komoróczy György: A mai Lengyelország. (Magyar Szemle Kincsestára.)

A kis könyv négy fejezetre tagolódik. Az első rövid áttekintést nyújt a lengyel történelemről, a második modern anthropográfiai és geológiai szempontok tekintetbevételével a lengyel föld és ember leírását tartalmazza. A harmadik és negyedik fejezet alkotja a mű gerincét terjedelemre és jelentőségre nézve. A lengyel politikai és társadalmi viszonyokat ismereti, majd a mai irodalom és művészet rövid, de találó jellemzését kapja az olvasó. Végül — a «Kincsestár»-füzetek példamutató szokása szerint — a Lengyelországról szóló legújabb művek ismertetését találjuk. A szerző alapos műveltsége, személyes tapasztalatai tanulságossá teszik a világos, vonzó stílusban megírt füzetet. *F. I.*

Komor András: A varázsló. (*Pantheon kiadás.*) Komor András nevét néhány különös, egyéni ízű novellájából ismerjük. Ebben a regényében sűrítetten és egészében kapjuk meg mindazt, ami írásait művészi értékű olvasmányá teszi. A valóság és az azontúli világ összeolvadásából alakul ki «A Varázsló» cselekménye. Egy nagy rét a színhely. Ez a rét azonban nemcsak a nyári szöcskék és a fűszálak közt neszező gyíkok kedves tanyája, hanem regényben szereplők fantáziája szerint át-átváltozik. Hol sötét, szövevényes dzsungel, óriáskigyóval, tigrisekkel, hol a Szahara homokja a bögő oroszlánna, hol északamerikai préri, hol braziliai pampa, hol Szibéria tundrás vidéke, hol Grönland hómezei. A szereplők is eszerint alakulnak át sivatagi karavánná, tigrisvadászokká, indiánokká, amint a cselekmény, vagy a helyszín kívánja. A kicsi rét mindennap más és más, és sokszor azt érezzük, hogy végtelenné tárul vagy érzékelés nélkül való szimbolummá válik. A történet és a képzelet határán élnyi meredekségen vonul el minden, ami e regényben történik. Kamaszok a regény hősei, serdülő fiúk, a kislíuság és a férfikor mesgyéjén, amikor a gyermekkor mesevilágában, kalandéségében a másik ismeretlen világból sejtések borzongatnak benne. Tágra nyílnak a fiatal szemek, összebújnak a fejek, a megismerés vágya elsöpri a mesék hamvát. Máról-holnapra szégyenné, gyerekességgé válik az, ami tegnap még szép és kívánatos volt. Az író érzékeny ideget érint meg az olvasó lelkében, amikor ehhez a pro-

blémához nyúl, néhol Franz Wedekindet juttatva eszünkbe. Az álomvilág, a rét, amely szívárványosan változtatta arcát, s aszerint lett más és más, ahogy mi akartuk, örök időkre megfakult. És már semmiféle varázslat sem adja vissza színeit, szépségét. Mert a megismerésért, az életért árat kell fizetni.

M. Jánossy Margit.

A Minerva két kötete. Szinte könyvnek is beillik a Minervának most megjelent másfél évfolyama két füzetbe szétosztottan. Ez a — sajnos — ritkán megjelenő folyóirat, amely megjelenése idejében az újfajta tudományosság első képviselője volt nálunk és amely igyekezett az egész tudományos kutatásban érvényesíteni az új szempontokat, azóta specializálódott és néhány érdekes probléma kutatásának szenteli lapjait. A két kötet hét értekezése közül négy a külföld Magyarországról alkotott véleményének változásait kutatja akár bizonyos történelmi eseménnyel kapcsolatban (Horváth Magda: Török veszedelem a német közvéleményben), akár bizonyos adott korban (Kardos Tibor: Az Albertiek Édenkertje; Kerekes Sándor: Schopenhauer, Petőfi és Meltzl Hugo), akár egy földrajzi egységre vonatkoztatva (Dukony Mária: Az Alföld felfedezése).

A másik három értekezés egy-egy nyugat-európai gondolat magyarországi fejlődését rajzolja a multban (Zolnai Béla: Mikes eszményei; Pogány Zsuzsanna: A nőemancipáció útja), vagy egy ilyen gondolatrendszert igyekszik elterjeszteni a jelenben, mint Prohászka Lajos, kinek «Vándor és Bujdosó» című könyvéből a preldiumot közli az egyik szám. A nagytehetségű filozófus a XIX. századi német idealizmus most újra virágzó módszerével igyekszik meghatározni a magyar nemzeti jellemet. A tanulmányok színvonala magas, eredményeik tanulságosak. *Fabián István.*

Z E N E.

A SCHOLA CANTORUM SABANIENSIS

estjének már a műsora is elárulta, hogy itt nem megszokott hangversenyről van szó. A szerzők nevei — a katolikus zeneirodalom legnagyobbjai — szerényen húzódnak meg «Az Úr dicsősége», «Angyali üdvözet», «Olajfák hegyén» stb. műcímek mellett. *Werner Alajosnak* az énekkar nagyérdemű lelkes papkarmesterének és megteremtőjének még a neve sem szerepel sehol. Ehelyett a schola cantorum-ok ősi intézményéről kapunk rövid ismertetést. Csengő hangú fiúiskák énekiskolái voltak ezek, amelyeket a katakombák sötétségéből győzelemre, napfényre jutott római Egyház teremtett a bazilikák tövében. Mivel ezek az iskolák, — ahol a XVII. századig a zeneművészet minden ágát tanították — internátussal is egybe voltak kötve, elnevezték őket konzervatóriumoknak, mely elnevezést még a mai zeneiskolák is megtartották. A szombathelyi schola cantorum ősi tradíciókat követ. Az egyházi zenében még a XVIII. században sem engedtek nőket az énekkarba, hanem a szopránszólamokat fiúkkal énekellették. Az üde, tiszta, hűvös csengésű gyermekhangok teljesen megfeleltek a személyfeletti egyházi stílusnak. *Werner Alajos* fáradhatatlan munkával szervezte meg különféle szombathelyi fiúiskolákból és felnőttekből összeválogatott kórusát. Fehér-piros egyházi uniformisában szép képet nyújtott az ünnepiesen felvonuló, mintegy száztagú énekkar, de az a komoly, művészi teljesítmény, amit nyújtott,

minden várakozást felülmúlt. Biztos intonáció, finom árnyalások, igazi római stílusú pontos deklamáció, gyönyörű összhatások, a melódiavonalak plasztikus vezetése éppen olyan erősségük, mint a szigorúan fegyelmezett keretekben mély intenzitású drámai mozgalmasság, extatikus lendület. Csakis ilyen stílusos előadásban fogjuk fel teljesen a Palestrina-stílus eszményi klasszicitását. A lángész következetessége és energiája él ebben a művészetben, a legmagasabb kultúra, amely a legrövidebb úton, a legegyszerűbb eszközökkel fejezi ki a legmagasabbat, amely a lélek mély szenvedélyére is tompítót tesz az egyházi szellem a tiszta áhitat és az eszményien szép vonal javára. *Rafael Madonnáinak* átszellemült, angyali bája, az északolaszországi renaissance templomok tiszta harmoniája állnak ezekhez, a minden legkisebb részletükben kiegyensúlyozott művekhez a legközelebb. *Orlandus Lassus*, *Victoria* már szubjektívebb, sötétebb színekben gazdagabb és mozgalmasabb kórusai is teljes mértékben érvényesültek a gondosan kidolgozott előadásban.

Büszkék lehetünk erre az új magyar egyházi kórusra, amely méltó utódja a régi híres scholáknak. De ilyen énekkar is csak úgy jöhetett létre, hogy talaját már előzőleg megmunkálta a Palestrina kultuszában és a magyar népzeneben felvirágozott új magyar katolikus zeneművészet. Ez a felvirágzás hozta meg gyümölcsét a régi nagy mesterek megértésében és tolmácsolásában is. *Werner Alajos* ének-kara ennek egyik legszébb tanubizonyítéka.

Korunk legnagyobb német karmestere Furtwängler először vezényelte az idén a magyar filharmonikusokat. Bármilyen magasrendű s valóban kivételes élmény volt ez a hangverseny, megértette velünk azt is, hogy Furtwängler jelentősége miért szorul háttérbe Toscanini mellett. Toscanini igazi klasszikus művész, aki a legnagyobb ellenszenvvel viseltetik minden túlzó vagy zenénkívüli felfogással szemben: hogy érzelemmel, belemagyarázásokkal itassanak át olyasmit, ami lényegében a tiszta vonal és formaszépség. A zene szent ősfarmáinak a leghívebb őrizője ő, aki egyik legtisztább képviselője a latin szellem mai világjelentőségének és kiterjeszkedésének, tehát korunk művészi eszményeihez is közelebb áll, mint a lényegében romantikus Furtwängler. Utóbbi rögtön elárulja a német művész magatartását, akinél minden filozófiai szemléletbe megy át, aki ha nem is rendelkezik Toscanini természetadta zsenialitásával, ezt bőven pótolja nagy kultúrájával, összefogó erejével, a művek szellemi lényegének költői eszmei tartalmának kivésésével. *Brahms* Haydn variációiban, *Strauss* «Halál és megdicsőülés» c. szimfonikus költeményében, *Wagner* «Mesterdalnok-nyitány»-ában és *Beethoven* V. szimfoniájában bőven nyílt alkalma ezeknek a romantikus tulajdonságoknak az érvényesítésére, ahol a vitális erők helyett mindenkor az idealizálás, a művek benső tartalmának végső átszellemesítése játssza a főszerepet. Dinamikájának csodálatos gazdagsága, fokozatos emelkedések magával ragadó ereje és a pianissimók földöntúli anyagtalansága mind ezt a célt szolgálják. Furtwängler dirigálásában különösen feltűnik, hogy mennyire elősegíti a zene megértését a tolmácsoláshoz hozzátartozó mozdulatok, gesztusok látása. Ahogy balkezének lágyan hul-

lámzó mozdulatával egy diminuendót kirajzol a levegőben, ahogy finom ujjainak egy-egy rezdülése nyomán a messze távolba hangzik ki a végső akkord, ahogy minden csepp vérével, idegszálával együttmúzsikál a zenekarával ez látványnak is külön esztétikai gyönyörűség. Furtwängler híres műsorszámában, az V. szimfóniában a romantikus Beethovennek teljesebb interpretálását el sem képzelhetjük. Nem a nagy építőt látja benne, hanem az egetostromló titáni vonásokat, ahol metafizikai víziók mossák el a formák körvonalait. Milyen érdekes volna ilyen nagy karmester tolmácsolásában hazájának mai zeneszerzőitől is hallani valamit. Miért nem lehetett volna ezekből legálább egyet műsorára tűzni? A múlt század nagy karmesterei (Bülow, Liszt, majd Weingartner stb.) ugyan csak propagálták kortársaikat. Csak éppen ma nem volna kit propagálni a nagy német zenekultúrában?

*

A magyar Operabarátok Egyesülete is kivette részét *Dohnányi Ernő* ünneplésében. Az 1922-ben bemutatott romantikus operája «A vajda tornya» került új betanulásban és díszletezésben és rendezésben színre. Ma már világosan tűnnek ki a mű igazi értékei, már maga a drámai szöveg, az ősi ballada-téma, így, székellyföldre való átplántálásában, a szép stílusos, külső keretekben sem tévesztheti hatását. Iva, a szép székelly asszony tragikus sorsa, amely oly megkapó ellentétben áll napsugaras, szeretettől túlaradó lényével, Emelka, akinek Tarját minden áron elnyerni akaró titkos, féltékeny szerelme indítja el Ivát végzetes útján, az ősz vajda, aki népéért kénytelen vállalni a borzalmas feladatot, hogy sajátkezüleg falazza be szeretett menyét, a szerelméért esküt szegő Kund, mind kitűnő drámai alakok.

Iva utolsó kívánsága a vajdától, hogy hagyjon a könnyei számára csatornát — «hisz az asszony könnyen sír s az vagyok én is: asszony.» — Az asszonyi könnyekből, az asszonyi önfeláldozásból üdítő, kristálytisztá forrás fakad, amely megmenti a halódó székely népet és meghozza számukra a felszabadítást.

Dohnányi zenéje ezt a szöveget legmélyebben a lírai részeiben ragadja meg. A wagneri zenedrámái deklamálás ilyen helyeknél, mint Iva áriái, a Tarjánnal énekelt búcsú szárnyaló énekké, meleg szívek tolmácsolójává emelkedik. Emelka keményszívű, gögös lényét viszont az élesen kivésett drámai énekbeszéd hozza jobban érvényre, amely csak a szép szövődésben és akkor ível föl melegebb melódiába, midőn végre bevállhatja Tarjának szerelmét. Még a befalazás drámai jelenetét is átszővi valami lágy líraiság, mintha Iva költői, bájos alakja elhaló búcsújában átragyogná, enyhítené a körülvevő sötétséget. Ilyen helyeken érvényesül legjobban Dohnányi melódikus invenciója, zenekarának romantikus színessége, amely kárpótol bennünket a sötét tragédia elementáris erejű és szenvedélyű ábrázolásáért.

Formában és stílusban sok érdekes kísérletet mutat a mű zenéje, de mindez nem rontja le értékét és jellegzetességét arra az átmeneti stílusra, amelyet Dohnányi művészete, mint összekötő kapocs képvisel a színmagyar ősi talajból sarjadt új magyar zenedrámái úttörései és a múlt század romantikája felé orientálódó törekvések között.

A művet, amely befejezésében sokat nyert az újonnan hozzákomponált nagy zárókórossal, kitűnő előadásban hallottuk. Különösen jó a két női szereplő. *Rigó Magda* Iva szerepében pompásan megállta a helyét a régi előadás egyik főerőssége, a kiérett művészettel alakító Budanovits Mária (Emelka) mellett. *Rössler* egyéniségéhez jól illett Tarján szerepe, Losonczy (Kund), Székely (a vajda), Halmos (a kobzos) is kivették részüket a felújítás sikeréből. — A zenekart *Ferencsik János* mindig jobban elmélyülő és helyenként meglepően finom kidolgozással vezette. *Oláh Gusztáv* és *Nádasdy Kálmán* együttes munkája a díszletezés és rendezés terén hiánytalanul sikerült.

Prahács Margit.

KÉPZŐMŰVÉSZET.

RIPPL-RÓNAI.

Az Ernst-Múzeum termeiben, mint valami mesebeli, dús illatú kert, bontakozott ki egy halott magyar festőzseni világa. Számra csak nagyon kis része annak, ami utána maradt, mint művészi kultúránknak ma már történeti értékanyaga, de minden égtája elővillant, minden fejezete szóhoz jutott benne az útnak, amely a szelíd hajlatú somogyi domboktól, a kaposi tanítóházból Páris forgatagába és onnan vissza vezetett.

Tíz éve, hogy Kaposvár főterén a novemberi borulatban ott állt *Rippl-Rónai* József ravatala s testét átvette a föld, amely szülte s amelyhez túl minden messzirevaló kanyarodáson, lényének alapszerkezetével, tempós nyugalomával, a dunántúli lélek derült életszemléletével tartozott. E dátum alkalmából, amely csak az élők számára tíz elrohant és nyomot hagyó év *Rippl-Rónai* művei fölött az álló idő rejtelmét mutatja: rendezte a kiállítást *Petrovics Elek*.

A közgyűjtemények mindennap hozzáférhető darabjait figyelmen

kívül hagyva, az anyag magántulajdonból előkerült képek és rajzok gyülekezete volt. Elsősorban, a művek többségét tekintve, igen helyesen annak az időnek hangsúlyozásával, amely a kevéssé ismert párisi éveket s a hazatelepedés első szakaszát jelenti. Évszám dolgában «A pontaveni kocsmában» című, nehéz és sötét festékmasszákat hordozó, még a Munkácsy melletti tanonckodásról beszélő genre volt az anyag egyik szélső pontja. A másik a fehérhajú Rippl-Rónai hattyúdala, a megrázó, rembrandti lirájú fekete-sapkás önarckép. Ami közbül van, az egy őseréjű tehetség kibontakozása és gazdag aratása, Rippl-Rónai oeuvre-jének a festői előadás sokféleségével szélesen elterülő látványa, amelyre a kiállítás végig jellemző módon utalt. A fejlődés, helyesebben a változás menetében idézte azt a művészt, aki a «degranciásabb» magyar mester, akinek képein azonban a párisi szellem és kellem, halkság és finomság sajátos hangsúlyokat kap, új izekkel telik meg a somogyi naptól, a népművészet keleti élénkségű színeitől s legfőképpen persze az ő magyarul rezonáló egyéniségétől.

Aki ily átfogó gyűjteményben még nem találkozott Rippl-Rónai művészetével, az egyéb vonások mellett a tudás könnyed biztonságát figyelhette meg, mint közös vonását a különböző időből való és különböző technikai eszközökkel készült képeknek. A tuss- és ceruzarajznak, az olajfestékbe mártott ecsetnek és pasztellkrétának ez a fölényes biztonsága azonban nem üres bravúr fitogtatott, hanem más-más művészi élményből, megfigyelésből, érzésállapotból fakadó közléseket szolgáltat. Oly nyelven, amely a festőműhelyekben uralkodó előadásmódoktól fölötte eltérően kezdett alakulni a múlt század végén Párisban, közvetlenül bekapcsolódva a Manet, Monet, Renoir, Degas, Pissaro-féle nemzedék, a nagy impresszionisták eredményeibe s egyszersmind újabb lépést jelentve. Ez a nyelv, amelynek alakulásánál Rippl-Rónai nem néző volt, hanem közreműködő, a látáskultúra számára ma természetes és közérthető. Akkor azonban, amikor a hazalátogató Rippl-Rónai újra és újra bemutatkozott vele, makacs és heves ellenállásra talált. Nem lenne hihető, ha feljegyzések, kortársak nem tanúsítanák, hogy részben viccnek tartották, részben blöffnek és értelmetlenségnek. Nemcsak a közönség köreiből, hanem «szakmai» oldalról is, a festők túlnyomó táborában.

Rippl-Rónai az intimitások művésze, a festői oldalról megragadott, de nem mindig csupán optikai érdekességeket nyújtó életjelenségek lírikusa. Képei abból a világból születtek, amely körülvette. Ha műveit hiánytalanul lehetne összegyűjteni, azoknak alapján, kezdve a nehéz küzdelmekről, a felderült éveken, a növekvő hírnéven át az elmúlásig, pontosan, szinte lépésről-lépésre lehetne megírni életrajzát. Az ily gyűjtemény rengeteg számú képein és rajzlapjain ott vannak mindazok a színterek, ahol Rippl-Rónai hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott, tisztán művészi érdeklődését foglalkoztató motívumokkal, aztán azoknak alakjaival, akikhez a festői érdeklődésen túl emberi kapcsolatok is fűzték. Ott van a párisi boulevard nyüzsgése és a somogyi mezők nyári színessége, párisi barátai, a szobrász Maillol, a festő Vuillard, az angol Knowles-házaspár, Sima Ferenc képviselő, akinek lakásán első pesti kiállítását rendezte. Ott vannak a meghitt szobasarkok, virágcsendéletek, egyre visszatérő témaként anyja, apja és Lazarine, a mintafeleség, a bölcs nyugalmú Piacek bácsi, a különböző ékköves, fátýolos, fedett nyakú, meztelen vállú, érdekes, finom és izgató szépségek sora, a francia internáltság alakjai, az önképmások galériája és még sok minden, töméntelen változatban.

Az a kérdés aztán bő tanulmányra ad alkalmat, hogy a sokarcú és hullámzó valóságból, a természetből vett jelenségek miként alakulnak képpé, mikor mit hangsúlyoz rajtuk Rippl-Rónai. Vannak képek, amelyeknek nincs egyéb céljuk, mint hatni raffináltan összehangolt, vagy erős ellentétbe állított színek érzékletességével. Máskor az érzékletes hatás mellett, amely, vérbeli festő lévén, nála sohasem hiányozhat, a kép bensőséges hangulathordozója, amire somogyi interieurjei, alakkal és alak nélkül is, a legbeszéde-sebb példák. Aztán a karakter, a lélek sugárzását árasztó fejtanulmányok, az arcképek, amelyeknek anyaga kezdetben is gyakran, utolsó korszakában pedig kizárólag a pasztellkréta. Ez a bársonyos, légies finomságok éreztetésére alkalmas anyag, amelynek művészi kiaknázásával Rippl-Rónai a pasztelltechnika magyar úttörője s egyben klasszikusa. Amint letelepszik Kaposváron (1904) s minél jobban távolodnak a párisi évek és élmények, a színskálája is annál szembeötlőbben változik. A szürke tónusfátyol, a letompított harmóniák, bizonyos képeinek barna foltjai, fekete kontúrjai, amelyek nyilván küzdelmes életkörülményeivel is összefüggenek, elmaradnak s helyüket élénken világító, telt és meleg színakkordok foglalják el. A szín intenzív erejét hangsúlyozva, művészetben ekkor áll elő az a fordulat, amelynek következménye egyben francia kultúrájának magyar ötvöződése.

Felfogást, stílust tekintve impresszionista volt Rippl-Rónai? Vannak nézetek, főleg újabban, amelyek szerint nem az volt. Mások viszont, ha Rippl-Rónairól van szó, rögtön és mindent megmagyarázóan, a problémát elintézettnek minősítve, impresszionizmust emlegetnek. A dolog kétségkívül nem oly egyszerű, ahogyan ezt a merev rendszerezések barátai, a terminológiákra esküdők gondolják. Az tény, hogy Rippl-Rónai egykor impresszionistának nevezte magát. Oly festőnek, aki a világ, a természet valamely jelenségét nem a tárgyi jellemzés hűségével, a pozitív leírás részletességével adja, hanem azt összefoglaló egységben látja, az általa keltett benyomást adja vissza a lényeges jegyekre szorítókozó, leegyszerűsítő előadás eszközével.

A kritika számára a művészekről nyert elméleti magyarázatok esetében is persze a döntő az, hogy mit mondanak a művei. Ezeket vizsgálva, a kérdés, vagyis Rippl-Rónai festészetének és grafikájának viszonya az impresszionizmushoz, szerintünk aszerint módosul, hogy melyik korszakáról, illetve melyik korszakának mily alkotásairól van szó. Ezek alapján érdekes, hogy munkásságának a háború alatt kezdődő fejezete, utolsó tíz éve a «degimpresszionistább», s éppen párisi korszaka az, amelyet nem lehet, helyesebben csak igen kevéssé lehet ilyennek nevezni. Ekkor oly képek egész sorozatait alkotja, amelyekről a valóságszeletnek, a jelenségnek a körvonal, a termélységet is éreztető dekoratív folt nyelvén történő határozott átkomponáltsága olvasható le. A kiállításon e stílus jellemző darabja volt például a «Karcsú nő vázával» (1891), vagy az «Apám és anyám negyvenéves házasság után» (1897). Ugyancsak a párisi időkből való azonban a Renoir-öszöntést mutató «Pettyesruhás francia nő», vagy az appartfinomságú, a kartonlapra szinte odalehelt «Cleo de Merode rokona» (1901), amelyeket ha valaki nem soroz az impresszionista festés területére, akkor őszintén szólva, nem tudom, mit tart annak.

Maradva Cleo de Merode rokonánál, ez a kép is, sok más társával együtt, arról tanuskodik, hogy az impresszionista stílus Rippl-Rónainál természetesen egyéni formát ölt. Mindenesetre tévedés lenne azt hinni, amit e valamikor forradalmi levegőjű korstílusról hisznek a doktrinér félre-

magyarázók és tájékozatlanok, hogy az élő vagy tárgyi modell egyszerűen csak afféle pillanatnyi gyorsfelvételnélkül kerül vászonra, hogy benyomásokat adva a festő, mint valami hibátlan gépezet, csak visszaadja, «reprodukálja» a létezőt s a természet és a kép között úgy áll, oly közömbösen, mint két utca között az átjáróház kapuja. Az igazság az, hogy minden látszólagos könnyedség, s az «egyszerre festés» frissessége mögött ott van a modell problémáját, a forma- és színjelenséget tanulmányozó pillanatok feszültsége, a művészi mérlegelés és válogatás. Ott van a festő ízlése, vérmérséklete, életérzése és képzelete. Mindez együttvéve játszik közre, tudatosan és ösztönösen a képkalkoló folyamatban s a reális jelenségnek bizonyos átszűrtségét idézi elő. Miután Rippl-Rónai képzelete dekoratív természetű, annak jelenléte, szerepe hol többé, hol kevésbé, de mindig beleszól képeinek jellemébe. Az eredmény a Rippl-Rónai-féle áthangszerelt valóság. Az eredmény, hogy Cleo de Merode rokona a hajába tűzött rózsával, egész bizonyosan az életben is lefegyverző fin de siècle - szépség volt, de úgy, ahogyan Rippl-Rónai képén él, még szebb. Piacek bácsi a maga kisvárosi jellegzetességével, a kaposi utcán is föltétlenül kedves, eredeti adottság volt, de egyenesen csodálatos öreg, a regék kortalan nagyapója, ahogyan Rippl-Rónai képén ül és pöfékel.

Volt egy rövid korszak, közvetlenül a háború előtt, amikor a dekoratív íz nemcsak fűszerezte a művész mondanivalóit, hanem az ily hatás öncélú lett. Apró színfoltokat rakott ekkor egymás mellé s a kép sikyszerű felfogásával, mozaikra, szőnyegre emlékeztető kompozícióival jó messzire távolodott a természettől. Munkásságának ez a festői tartalomban tagadhatatlanul felhigult fejezete azonban csak páréves intermezzo, amelynek megszűnésében nyilván a háborúval, a francia internáltsággal, a felkavart és égő világgal rázúduló élményeknek is részük volt. Az eltávolodást, a meglazult kapcsolatokat újra a valósággal, a természettel való benső, közvetlen viszony váltja fel. Ismét az innen kapott benyomásokból táplálkozik művészete, főleg somogyi tájak, balatoni ragyogások színélményeit festve s női fejeket, a pasztellkréta árnyalatgazdag, szellemes kezelésével, őszülő fejjel, de trubadúri szívvvel.

Rippl-Rónai művészetének impresszionista s egyszersmind a post-impresszionizmusra tartozó törekvésével és értékeivel nemcsak a magyar festészetben mutatott új utakra. Nemzetközi viszonylatban is oly valaki, aki a századforduló idején Párisban, a Bonnard, Vuillard, Maurice Denis, Roussel-féle festővonal tagjaként az élen járó művészek egyike. Emberi alakja az idő filmszalagján minden évvel messzebbre távolodik. Műveinek szépségét, jelentőségét azonban ez a távolodás nemhogy tompítaná, hanem egyre nemesebbé és teljesebbé érleli. Egyre tisztább vonalakkal, biztosabb és szélesebb alapon rajzolódik ki róla az, ami valamikor csak kevesek sejtése, felismerése volt, hogy helye ott van a magyar festés legnagyobbjai közt.

Dömötör István.

TORMAY CÉCILE-SZOBA A „MANSZ” SZÉKHÁZÁBAN.

SOKSZOR a tárgyakban is lelket sejtenek, mozdulatlan, néma mélyükön rejtelmes rezdüléseket fürkésznek túlérzékeny lelkék. Lehet, hogy csak a maguk túlhabzó érzelmességét árasztják át rájuk, de az tagadhatlan, hogy a környezet sokszor átvesz valamit azoknak a lelkéből, akikkel tartósan együtt él. Ha ez a lélek kivételes erejű, magasabbrendű lélek, állandó érintése föltétlenül nyomot hagy a tárgyakon is. Megnemesíti, átfinomítja, fellelkesíti őket és mikor végleg eltávozik közülök, közöttük hagyja élő szellemének egy darabját, régi önmagának visszfényét tükrözteti bennük. Kedves használati tárgyain sose hül ki kezének melege. A tükrökből az arcéle néz ki. A lámpák sugara szeme fényében törik meg. A könyvek lapjai rajtuk felejtett álmait őrzik. Minden kis zúgnak, szögletnek megvan a maga kísértő árnya, amelyekből lassan az elköltözött élő alakja tevődik össze. Több ez, mint emlék. Ez már csaknem az életnek bennünk újra testet öltő szuggesztíója.

Csaknem a személyes jelenlétnek ezt a lenyügöző szuggesztivitását érezzük, ha belépünk a MANSz székházában az immár készen álló Tormay Cécile-szobába. Szinte nem akarunk hinni a szemünknek. Mintha valóban itt járnánk a régi Kőfaragó-utcai lakás meghitt dolgozószobájában, amely nélkül szinte elképzelhetetlen volt Tormay Cécile. A megszólalásig olyan minden, mint volt úgy, hogy most ezt a szobát nem tudjuk elképzelni Tormay Cécile nélkül. Nem tudjuk elhinni, hogy üres a szék az íróasztalánál. Szinte látjuk cigarettája kék füstjét. Nem is merünk rá gondolni, hogy a hátsó falra hulló kárpit mögött nincs is ott az alkov s hogy azon túl egy néma sír és a síron túl az örökkévaló végtelenség táru.

Nem, minderre nem merünk, nem is tudunk gondolni. Tormay Cécile nagyszerű lénye titokzatosan itt van ebben a szobában. Itt tartja a lelkéhez nőtt, keze érintését, pillantásának simogatását hordó tárgyak varázsa. És erről a varázslatról, hűséges kísérője, gróf Ambrózy Migazzi Lajosné gondoskodott a Tormay-család és a MANSz Tormay Cécile emlékét hervadatlanul őrző hölgyei segítségével. Az ő lelkében született meg a gondolat, ő váltotta valóra szeretettel, odaadással, energiával. Ő gondoskodott arról, hogy minden az utolsó hajszálig őrizze a Kőfaragó-utcai szoba színét, levegőjét és hangulatát. És csakugyan csodát tudott művelni az eredeti, tökéletes másának megteremtésében.

Különben maga a szoba is nagyon hasonló nagyságra és alakra, és ablakainak elhelyezésére is. Falait ugyanarra a színre festették, mint a Kőfaragó-utcai lakásé volt. A sarokba beépítették Tormay

Cécile régi szép Zsolnay-kályháját. A hátsó falra felkerült az alkovot takaró sötétvörös kárpit. A megszakítatlan belső oldalfalnál Tormay Cecile szép könyvespolca és szekrénye helyezkedett el. A szekrény egyik szárnyának oldalán most is ott az egyszerű vasfeszület és előtte a hólyagos miniatűr lámpácskában — a leghibátlanabb kovácsoltvas az olasz reneszánszból — állandóan ott ég az apró gyertyácska gyöngéd lángja. Minden úgy van, ahogyan Tormay Cécile életében volt, csak a polcok egy részéről hiányzanak a könyvek.

Az íróasztal ott áll a belső ablaknál egészen úgy, mint a régi lakásban. Előtte Tormay Cécile megszokott karosszéke. Rajta két családi arckép, édesapjának és dédapjának arcma, aztán a kedves, vándor állólámpa, amely lefekvéskor az éjjeli szekrényre költözött, a meghitt kis bijouk, amelyeket annyiszor emleget az írónő, a finom művű kis kínai bronzkutya s a két régi terrakotta angyalfej, amelyeket Firnezből hozott, írószerei úgy, mintha megint asztalához ülve dolgozna.

Az íróasztal mellett a brokáttal leterített asztalka, rajta a két elmaradhatatlan régi imakönyv. Az íróasztal másik végénél a falnál ott van most is a karosszék, amelyre a látogatókat ültette, akiket meghitt beszélgetésre vagy tárgyalásra íróasztalánál fogadott. A karosszék fölött a falon a két ablak között arcképe függ nemesmívű keretben és alatta az aranyozott könyvespolc.

Az ajtó mellett a falnál a magas empire-tükör, előtte asztalkával. Az asztalon plüss-tartóban az a finomívű miniatűr, amelyet Jaschik Álmos készített az Ősi Küldött fedelének díszítésére. A kályha és az alkov közt kis fiókos secretaire áll. Erről is hiányoznak a könyvek. Fölötte gróf Batthyányi Gyula egyik képe, a Régi házhoz készült illusztráció eredetije. A mennyezetről a régi olasz lámpa lóg le. Alatta asztalka, rajta fotografiák között Horthy Miklós kormányzó dedikált arcképe. Az asztal mögött a kis paravan, amelyet régi francia rococo metszetek díszítenek.

A kép teljes. Benne van a hűség az eredetihez. De nem is lehet másképp, hiszen odaadó hűségből fakadt. Rajta van a szeretet, amellyel készült s amelynek melege az élő valóság varázslatával tudja megtölteni ezt a teret és nem engedi, hogy a Tormay Cécile-szoba valaha is holt múzeummá váljék.

— y —

SZIV ÉS LÉLEK.

*Nekem nem mindegy, az én fülemnek,
ha kéj liheg vagy kín hörög,
vér csurran vagy arany csörög.*

*Most úr s a világ miatta lázas:
rothaszt a pénz, rothad a vér, —
de nincs baj, míg a lélek él.*

*Nem és nem igaz, hogy ez: a Minden
s hogy minden egyéb hasztalan,
mert úr most a vér és arany.*

*Költők is halnak s új költők kelnek
s százszor szentebb, kibén éled.
szív és lélek, szív és lélek.*

Zalai Fodor Gyula.

ÖRÖK SZOLGASÁG.

W. Somerset Maugham regénye.

Az új, a modern angol írógeneráció, az angol regényt, a jelenkor egyik legmagasabb színvonalú irodalmának rangjára emelte s egyben világszerte előljár — a kifejezés választékos értelmében — népszerűségben, olvasottságban. Maugham *időben* korántsem e generáció egyike, ez a másodrangú szempont inkább a Galsworthy-nemzedékhez sorozza őt, mint Huxley-hez és társaihoz; első regénye, még a századfordulót megelőzve, 1897-ben jelent meg. Az «Örök szolgaság»-ot 1915-ben, tehát pályájának mintegy derekán írta. A napjainkban tébolyultan meggyorsult időszámításhoz viszonyítva: aránylag régen...

De ez a regény, mint ahogy írója sem: nem évült el. Az író, Maugham számára, pályájának értékes ága talán éppen ezzel a regénnyel kezdődött. Ahogy ma ismerjük őt, művészi értékelésében már azt a tehertételt is elbírja, amit egykor gyakran a szemére vetettek: színdarabjait... A megalkuvás, a kényszerű harc a sikerért, ha talán nem is mindig érdemes eszközökkel, de ebben az esetben feltétlenül érdemes célért történt.

Önkéntelen kritikai ösztön: az író övrjét mintegy központosítani, — az egyetlen, a reprezentatív alkotás köré csoportosítani. Ez a módszer, bár Maugham és az «Örök szolgaság» esetében erősen hiányos megállapításokra vezet, végső fokon itt sem terméketlen. Mint írásmű, az «Örök szolgaság», ha talán nem is a legtökéletesebb, de feltétlenül legjelentősebb alkotása az írónak. S egy másik indok, ugyancsak e módszer alkalmazására ösztönző: az «Örök szolgaság» burkolt önéletrajz, vagy legalábbis feltétlenül *a legszemélyesebb* műve az írónak. S e második indokból adódik egy harmadik, az *emlék sugallata*: annak a regénynek emléke, mely az «Örök szolgaság» háttérében a kritikus számára tüstént jelentkezik, — az *Éducation Sentimentale*. (Nem vitatható, hogy a mai szemlélet elsősorban ennek a regénynek sugárkörében szemléli Flaubert teljes életművét s nem is hamisan.)

S mégis, — itt hibázik, vagy legalábbis kétségtelenül itt eredményezi a legnagyobb hiányosságokat a módszer — az *Education* és az «Örök szolgaság» bármennyire is azonos tárgy, anyag, keret: mindez inkább külsőség, — lényegében a két mű döntően különbözik. A tárgy, anyag, keret, — igen, hasonló: az ifjúkor, a lélek hajnala, találkozása az élettel, a világgal, az összeütközés, a nagy csalódás... De milyen szembeütő rögtön a különbség, ha először csupán a két regény befejezését, majd ezt követőleg a két regényhős sorsát összevetjük. Az *Education*, mint tengely körül, valóban — hogy kifejezésünkhöz ragaszkodjunk — *központosíthatjuk* a flauberti életművet. Az «Örök szolgaság» körül — nem. Helyesebben: ugyanabban az értelemben, mint az *Education*-nál semmiesetre sem. Az *egyezésből* kiindulva nem, de talán annál inkább, ha éppen ellenkezőleg, a különbséget igyekszünk felismerni.

Flaubert regénye nem áll meg az ifjúkor peremén. A két utolsó fejezet — e sokat támadott s még többet magasztalt fejezetek — kicsengést, kihangzást,

mintegy végső summázást adnak a regénynek: a tökéletes céltalanság, a megmásíthatatlan, az eleve elrendelt és végzetesen beteljesülő kudarc hangulatával zárul a mű. Az idő, — melynek Proust legteljesebb megzenésítését érzi e műben — *megszabott* pályával lép ki e regényből, — e pálya már csupán az agónia s a halál állomásait tartalmazza.

Ami az «Örök szolgaság»-ból hiányzik, elsősorban: az Educationban jelenlévő végső kicsengés. Flaubertnél az élet: végzet. Maugham számára: esetlegesség, véletlenek... Finom eltérés, de annál jellemzőbb. Flaubertnél az életben megnyilatkozó végzet: kín, gyötrelem, a végső értelmetlenség szüntelen tudata. Maugham számára: az élet értelmetlen, de *változó*, a kín és gyötrelem nyomán megenyhülés, vigasz is jöhet. Sőt: az élet értelmetlen, de ez a tudat szükségszerűen nem pokol — ellenkezőleg — szinte boldogság...

Csak így érthető, hogy Maugham, miután az «Örök szolgaság» hőst, Philip-et, az Education Frédéric-jéhez hasonlóan, végigvezeti a fiatalkori csalódások összes állomásán, végül — nem mondható kifejezőbben — csaknem a legszabályosabb hepienddel fejezi be a regényt. Másként fogalmazva: Frédéric sohasem *szakíthat* Arnouxnéval, aki számára nem csak élőlény, személy volt, sőt kevésbé ez: az élet felé irányuló szenvedély egésze volt ő, a nagy szenvedély, mely megcsalta... Philip szakíthat Milreddel, mert szenvedélyei, melyek a lányhoz hajszolták, elparázslottak, — a lélek feltámad s megkeresi önnön útját. Az ember egyszerre rab és szabad.

Művészi sikon: Flaubert réalizmusa lázadás a romantika ellen, fanatikus realizmus, a maga módján hitvallás. Maugham annak a későbbi korak gyermeke, mely a realizmust már mint természetes létérzést érzékelt, sőt — végső fokon a kettő ugyanaz, — amely kor számára már nem volt *ihlet* a valóság felfedezését nyomon követő megdöbbenés. A fin de siècle irodalmi közhangulata ismeretes. Az elposványosodott naturalizmus s a kéjes s egyben kétségbeesett nihilista-artistikum közt ténfergett. Ebben a légkörben kezdődött Maugham írói pályája. A lázadáshoz nélkülözhetetlen szenvedély hiányzik ebből az íróból, sőt, eltökélten a hagyományokból indul ki. De az ösztönei bámulatosan egészségesek. Sajátságos szintézis valósul itt meg. Maugham formai törekvéseiben megrogzótten a nagy elődök nyomain jár, ebben konzervatívabb, mint bármely kortársa. S amit az elődöktől átörökít: nemes, választékos, előkelő realizmus, — összehasonlíthatatlanul művészebb módszer, mint amellyel a kor sugallata megtéveszthette volna. Annál kevésbé konzervatív más vonatkozásban, elődjeitől annál hatalmasabban eltér: tartalomban, szemléletben, magatartásban. S ez az *eltérés* az, amellyel Maugham az utódokhoz, helyesebben a későbbi kortársakhoz, a modernekekhez, a háborúutáni nemzedékhez kapcsolódik.

Realizmusa nem csupán szándék szerint nem a valóság hű tükre, a feltétlen életszerűség — ebben minden művészi realizmus egyetért: *szelektál*, — de szellemben sem az. Az «Örök szolgaság» hőse, Philip, a regény során ráeszmél arra a magasabbrendű realizmusra, mely ugyan tudomásul veszi a létezés minden nyomorát s mégsem tagadja az életet. Ez a magatartás már minden ízében az új és legújabb irodalom ösztöne, sőt öntudata.

S ugyanezzel a ráeszméléssel, illetve ugyanazzal a lélekkel, mely erre ráeszmélt, — törvényszerűen társul egy másik hajlam is. A Flaubert realizmusa előtti romantika, mintegy *innen* volt a realizmuson, de bizonyára van egy másik, egy magasabbrendű, mely talán *túl* van rajta... Maugham

semmiesetre sem minősíthető a kifejezés közvetlen értelmében romantikus írónak. S mégis, — ez az író egyik legfinomabb változata az olyan realistának, aki nem önkéntelenül, de tudatosan is, a realizmuson felüli, új romantikát keresi. Exotikus tárgyú elbeszéléseiben, bármennyire *részletesen* rajzolja is a környezetet, végső fokon csak színpadként alkalmazza. — viszont az exotikus milióval oly színpadot teremt magának, ahol a leghatalmasabb gesztusok is elhihetők... S vajjon mire gyanakodhatunk a Maugham írásaiban ismételten visszatérő Gauguin-motívummal kapcsolatban? («Az ördög sarkantyúja», a «Kenyérkereső» ebből a motívumból származtak, de utalás történik rá az «Örök szolgaság»-ban is.) Az elgépiesedett, tartalmatlan civilizáció tagadása... — felelhetné valaki. Lehet, talán ez is, de bizonyára sokkal inkább: különös ember, *regényes* tárgy... S az «Örök szolgaság»-ban mily megrendítő hatásokat tud kiváltani, ez a csodálatosan mértéktartó romantikus-realizmus, például a süllyedő Montmartre-sorsok ábrázolásában! S mily hatásos másutt is, — nem egyszer a sűrített-hétköznap levegőjébe belevillantva. De ne feszítsük túl a megállapítást! Annyi kétségtelen, hogy ami napjainkbanoly kevés írónak sikerült — éppen a hétköznap, a tömérdek, a rengeteg polgári, sőt kispolgári hétköznap *átregényesítése* — ez a legművészibb módon valósul meg az «Örök szolgaság»-ban. Milyen ez a regény? A legkövetlenebb benyomásunk: lebilincselően érdekes. S ez az érdekesség korántsem valami könnyűsúlyú varázslat itt. Maugham — ebből a regényéből erőteljesebben derül ki, mint másutt — intellektuális fegyverzetében is teljes író. Kétségtelenül más természetű intellektuális felkészültség ez, mint a legmodernebbeké, — tartózkodó, nemesen elegáns, hűvös, a bravúrt szándékosan kerüli, — sohasem öncélú, inkább alárendelt. Itt is, mint annyi más vonatkozásban, Maugham a magasabbrendű egyensúly művészetével hat. Nem úgy intellektuális, mint a maiak közül azok, akikben ez az elem túlteng s már-már a regény csaknem egyedüli tartalmát képezi. De még kevésbé jellemző rá az az anti-intellektuális magatartás, melynek divata ugyancsak jellegzetes a maiak egy másik csoportjára. Ez a könyv, ahogy említettük: tud mesélni, — de mer, sőt tud gondolkozni is. Sohasem retteg a közhelytől s hősei párbeszédek során is kibeszélik azt, ami gondolataikat foglalkoztatja. Ritka merészség ez manapság...

S milyen gazdag írás! — helyzetekben, alakokban, eseményekben, mesteri jelenetekben mily áradóan gazdag, bőséges, nagyszerűen mozgalmas! S milyen költői is egyben! Szívetsímgatóan forró jelenetei vannak, — csodálatosan finom epizódjai. S az egész együtt, szerkezetében, anyagának, művészetének telejsségében szemlélve: bizonyára a jelenkor egyik legkülömb alkotása regényben.

Örley István.

Yggdrasill.

Ez a furcsa név egy folyóirat élén áll és Leconte de Lisle különlegességeket kereső költészetéből vándorolt oda. Különös a cím, de különös a szemle rendeltetése is: a költészetet akarja feltámasztani ma, amikor annyian hirdetik halálát. A folyóirat már második évfolyamába

lépett, az első évforduló megünneplésére rendezett vacsorán az egyik szerkesztő *Raymond Schwab* társának, *Guy Lavaud*-nak nevében is öntudatosan vállalta ezt a célkitűzést és elmondta az Yggdrasill keletkezésének történetét: «Két író, aki szereti a költészetet és akiből már hiányzik a fiatalág sietsége egyszerűen találko-

zott abban a gondolatban, hogy van egy dolog, amit még nem kíséreltek meg... és hogy épp a mai korban kell ezt megvalósítanunk, amikor a szellemet minden oldalról fenyegetik, amikor a materializmus egyszerre olyan érthetetlen hitelt szerzett; előfordul az is, hogy akik hivatásuknál vagy mesterségükénél fogva az értelem és az anyagtalan világnak szolgálói, azok a legzajosabb propagandistái. Azt gondoltuk, ez a pillanat, amelyben sok elszigetelt és sértett lélek várt valamit: a lehetőségét annak, hogy egyesítsenek minden elrejtett és megosztott szomjúságot és ki is elégítsék!»

Kedves és öntudatos nagyzzalással a «költészet pártjának» hirdetik magukat, lelkesedésüket igyekeznek átvinni olvasóikba és barátaikba. Úgy érzik, hogy — bár rejtetten és némán — a mai ember is kívánja a költészet édes erőszakát, mert megcsömörlött a tettek erőszakától. A goethei közhelyet, mely szerint a költészet felszabadulást jelent a költőknek, kitágítják — jelentsen felszabadulást a mai nehéz napok emberének is.

A szerkesztők csak egy megkötöttséget vállaltak, de ezt önként: a folyóirat minden sora a költészet szolgálatában áll. Csak vers jelenik meg az Yggdrasil hasábjain. A prózát csak versekre vonatkozó tanulmányok és a költők életét ismertető adatok képviselik. Az adott keretek között a szerkesztés határozottan ügyes és mozgékony.

A lap címlapján, tartalomjegyzék fölött mindig valamilyen idézet áll, amely a költészetet dicsóítja. A franciák és angolok mellett Goethe is, Novalis is szerepelnek itt. A költészet nemes értelemben vett nemzetek fölöttiségét nemcsak ez hirdeti. Öntudatosan vallják, hogy minden kor és minden nemzet költészetét fel akarják vonultatni.

A Rig-Véda és a manichaeusok himnuszai mellett megemlékeznek Laforgue, Leopardi, Rilke évfordulójáról, a régi francia irodalom kiadatlan szövegeit közlik. Sorra veszik a kis nemzetek költészetét: szerepelnek a svédek, finnek, csehek. A mai ismeretebb nevű francia költőknek egy-egy nagyobb verse díszíti a füzeteket.

Meg kell emlékeznünk arról a különleges bánásmódról, amelyben a magyar költészetet részesítik. A prázisi magyar tanulmányi központ igazgatóját, dr. Molnos-Müller Lipótot, állandó munkatársuknak tekintik. Ennek lehet a következménye, hogy a két évfolyamban már kétszer kaptunk helyet. Egyszer Mécs László költészetét ismertették és közölték verseinek fordítását, máskor klasszikus (Petőfi, Vörösmarty, Arany) és modern (Ady, Babits, Kosztolányi) költőinkből mutattak be egy kis anthológiát. *Fábián István.*

Francis Jammes: Sourees. (Paris, *Le Divan 1937.*)

Jammes, akárcsak Paul Fort, még ma is fiatalos kedvvel tartja az élet ütőerén a kezét s érzékeny szeizmográf módjára rögzíti le az érzéseit. Legújabb kötetének a «Sources» címet adta s ez a cím sokat mond már önmagában is: kifejező, pontos, mély és tiszta, mint Jammes egész művésze. Az ő forrása az Isten mindig világosan hallható sugallata, a szűzek mosolya, az örök újjászületés bizonyítéka, a földi és az égi élet egyszerű és felséges örömei.

Mint a «Six sonnets» (1891) és a «Clara d'Ellebeuse» idejében, amelyet a «Mercure de France» publikált 1899-ben, amikor még Jammes fiatal és szomorú volt, most is szeretettel és bánattal van tele a szíve. Az útja egyenes és felfelé visz; kitérőket nem ismer még ma sem. Versei nyomán ma is gyengédséget és jószágot lehel a papír.

Ez a nagy költő mindig «vidéki» költő maradt; nyugodt és békés, mint a falusi alkonyok. A nagyváros fényei iránt nem fogékony, az örömben is az egyszerűt szereti. A kilométereket faló gépszellem idegen neki, az ő útja nem sietős, ballagni is ráér, hiszen lassú séta közben jobban látni a rét kicsiny virágait és a csillagos eget. De azért nincsen benne semmi anakronizmus és modernebb, mint azok, akik a betont, a rádiót és a repülőgépet éneklik. Tisztán a szellem költője, idegen néki minden holt anyag. Jammes forrása nem üt zajt, csendesen csobog csupán. Jammes-ot semmi sem fűzi Párizs bérkaszárnáihoz. Amint a multban sem akart hallani sem a parnasszista kánonról, sem Herédia szonettjeiről, úgy ma sem hallgat sem a taylorista költészetre, sem az «ízmusok» csábos szirénmuzsikájára, hanem a maga dalát énekli. Nem akart és nem akar sosem több és más lenni, mint költő, költő az utolsó lehelletéig; a meghitt család, a szeretet, a madarak, a fák, a felhők költője, aki hátat fordít minden manifesztumnak és minden elméleti megkötöttségnek. A dolgozószoba

csendjében éppen úgy, mint a szabad természetben minden dologban az Istent keresi és versein keresztül lehelletfinom érzésekkel ajándékozza meg a vele rokon szíveket. A szavak jóbarátjai, mert megszabadítják belső terhétől és kételyeitől, pedig ezek a szavak csak féligkimondott sóhajokhoz hasonlítanak. Verseinek az egyszerűsége már csodálatos; Jammes egyszerű, mély és őszinte lelke nyilatkozik meg rajtuk keresztül.

Tökéletesek és csodálatosak Jammes ölelkező rímei is, amelyekben benne zeng a francia nyelv minden muzsikája. Nincs bennük semmi meszterkélttség és erőszakoltság, ebben is hű az egyszerűséghez; önkénytelenül zuhognak ki gazdag és szomorú szívéből a szavaö :

«Et si je veux lorsque l'épreuve arrive

Calmer mon mal, je recours à la rive.»

Jammes legnagyobb művészi értéke a spontánság, az a mód, ahogy a szavak kivirágoznak a lelkén. Jammes témája örök: az Isten s amit mond, azt is az örökkévalóságnak mondja.

Galambos Ferenc.

A MAGYAR SZELLEM VILÁGFORGALMA

Imre Lukinich: A History of Hungary.

Lukinich Imre, a jeles magyar történettudós megírta angol nyelven a magyar nemzet rövidre fogott történetét népszerű formában, az angol ízlésnek megfelelően, történelmi életrajzok sorozatában a magyar történelem legkiemelkedőbb alakjait választva ki. Így bizonyos hézagok is vannak a könyvben. Például az Árpád-házból csak Árpád fejedelem, Szent István, Szent László, Kálmán, III. és IV. Béla, majd az utolsó árpádházbeli király, III. András életrajzát adja. András királyról egyenesen Nagy Lajosra ugrik. A mohácsi vést követő korszaknak nem uralkodóit, hanem nagy magyar egyéniségeit rajzolja meg; Bocskay Istvánt, Bethlen Gábort, Pázmány Pétert, Zrínyi Miklóst és Rákóczi Ferencet, majd Széchenyit, Kossuthot és Deákot. Az újabb kor uralkodói közül csak Mária Terézia kap külön életrajzot. Lukinich azonban az egyes életrajzok keretében ügyesen áthidalja ezeket a hézagokat. Szent László király életrajzának bevezetésében ismerteti a Szent István halálát követő egész nyugtalan korszakot. Nagy Lajos életrajzában kapjuk az Árpád-ház kihaltával megnyílt szabadkirályválasztás balfogásainak rajzát, míg a központi hatalom és ezzel az ország az Anjouk alatt újra megerősödik. Látszólag nagy hiány volna Zsigmond uralkodásának mellőzése. De ez a korszak is megfelelő ismertetéshez jut Hunyadi János életrajzában. A Ferencjózsefi korszakot pedig Deák életrajzának keretében kapjuk e korszak végső kicsengéseként egészen napjainkig. Érdekes, világosan áttekinthető s egyben a jelentős

eseményeket és a vezető egyéniségek súlyát is kellőképpen kihangsúlyozó munka Lukinich könyve, amely kellő tájékoztatást ad a külföldieknek a magyar történelem fő vonalairól, mégpedig elejétől végig lebilincselő olvasmány keretében. A szép kiállítású kötetet, amely a londoni Simpkin Marshall Ltd, és Vajna György közös kiadásában jelent meg, egykorú rajzok és fényképfelvételek egész sora díszít.

Hungarian Dances. Viski Károly könyve a magyar táncokról.

A folklór szépségei manapság a világerdeklődés középpontjába kerültek. De talán legnépszerűbbek az egyes népek táncai, amelyek a népviselet, a zene és a mozdulatművészet erdetiségét és festői gazdagságát együtt mutatják be. Így bizonyára nagy sikere lesz Viski Károly új könyvének is, amely a magyar népi táncokat ismerteti meg a külföldi érdeklődővel írásban és képben. Viski kizárólag a népi eredetű, tehát idegen befolyástól menten létrejött, ritmusban, zenében, mozdulatokban hamisítatlan magyar táncokkal foglalkozik. Az úriéletben kialakult táncokkal, melyek a népi motívumokat alakították át a külföldi divatok mintájára szalontáncokká, szóval a palotással vagy az úgynevezett körmagyarral nem foglalkozik. Annál behatóbban ismerteti a régi magyar katonatáncokat: a hajdutáncot, a toborzókat és verbunkosokat s a verbunkosnak egy külön fajtáját, a híres «székely legényest». Majd a különböző pásztor- és juhásztáncokkal ismerteti meg. Külön fejezet jut a csárdásnak, a kállai ketősnek, a vánkostáncoknak és a meszterlegények táncainak. Foglalkozik természetesen a táncok ritmusát adó

zenével is. Az egyes táncok tipikus zenéjének kottáit is mindig közli. Ismerteti a magyar cigányt, aki a táncokhoz a zenét szolgáltatja s amelynek eredeti ritmusaiból és mozdulataiból is beszivárgott valami a magyar táncokba. A magyar nép nemcsak józú, vidám kurjantásokkal, hanem szavakkal is kíséri táncait. Józú verseket énekel hozzá. Viski érdekes illusztrációkat ad könyvében ezekből a józú kísérő versekből is. Nem hiányzanak az érdekes könyvből a magyar tánc irodalmi vonatkozásai sem. Az izléses kiállítású kötetet egész sereg sikerült felvétel illusztrálja.

Bouquet de Perles. Paulini Béla a Gyöngyösbokrétáról.

Viski könyvének úgyszólván folytatása és kiegészítése Paulini Béla könyve a Gyöngyösbokrétáról. Viski Károly könyve az elmélet, a Gyöngyösbokréta pedig az élő illusztráció hozzá. Különbön megjárta már a külföldet is a Gyöngyösbokréta, ahol páratlan népszerűséget szerzett a paraszttáncoknak.

Paulini Béla könyve bevezetésben röviden elmondja a Gyöngyösbokréta történetét. Azután sikerült felvételek remek mélynyomású reprodukcióval mutatja be a legjellegzetesebb népi táncokat. Mindehütt közli azt a népdalt is, amelyre a tánc történik. Ezeket a dalokat Bartók Béla, Kodály Zoltán, Lajtha László és Volly István eredeti gyűjtése alapján adja mindig a megfelelő zongorakisérettel és szövegálírással. Csak az a kár, hogy az eredeti dalszövegeknek idegennyelvü fordítása hiányzik. Pedig ezek a szövegek tartalmaznak is mindig igen érdekesek. Különbzen az egész díszes kiállítású kötet nagyon szép, valóságos kis népies táncalbum és Viski könyvével együtt egyik legkapósabb darabja lesz a magyar folklórt népszerűsítő gazdag idegennyelvü irodalomnak.

Angol könyv Trianonról. Igen ér-

dekes Frank Darwall nemrég megjelent könyve: *The Price of European Peace* (Az európai béke ára), amely Európának a békeszerzödések után előállott helyzetével foglalkozik. A szerző külön fejezetet szentel könyvében a trianoni béke sérelmeinek s a Monarchia feldarabolása folytán előállott bonyodalmaknak A kötethez Lord Allen of Hurtwood írt előszót és kritikai megjegyzésekkel kísérte gróf Bethlen István, Magyarország volt miniszterelnöke és J. C. Smuts tábornok, a Délafrikai Unió igazságügyminisztere.

A Keletközépeurópai Könyvtár új füzetei. Középkelet-Európa tudományos, kulturális és gazdasági kérdéseivel foglalkoznak ennek a Lukinich Imre szerkesztésében megjelenő értékes sorozatnak füzetei, amelyek közül néhányat már folyóiratunk is ismertetett. Újabban ismét két érdekes füzet jelent meg. Tamás Lajos az ALR-ről, a román nyelvi atlaszról adott ki igen érdekes tanulmányt *Sur la méthode d'interprétation des cartes de l'Atlas Linguistique Roumain* címen, francia nyelven. A füzet igen eredeti új szempontokat vet fel a balkáni latin leány nyelv egymástól elszigetelt csoportokban történt fejlődésének vizsgálatát illetőleg.

A másik füzet angolnyelvü, Jánossy A. Dénes beható történelempolitikai tanulmánya *Great Britain and Kossuth* címen. A terjedelmes és gondos kutatásra támaszkodó tanulmány nemcsak arról a szerepről szól, amelyet Kossuth a szabadságharc levezetése után személyesen játszott Angliában, hanem kiterjed előzetes angol összeköttetéseire is. Általában teljes fényt vet arra a kapcsolatra, és diplomáciai összeköttetésre is, amely az angol és a magyar kormány között a szabadságharc alatt fennállott. A kötet, amelynek függelékében érdekes okmánytárt is találunk, fontos adalék a magyar szabadság-

harc és az abszolutizmus korának történetében.

A lengyel-magyar kapcsolatok legújabb alakulását tárgyalja Wilnóban megjelent tanulmányaiban Marjon Zdziechowski, Wegry i Polska na przelomic historji (Magyarország és Lengyelország a történelem fordulóján) címen.

Az újjáalakított Anglo-Hungarian Society a múlt hónap végén tartotta első bankettjét a Dorchester-szálló dísztermében. A banketten igen előkelő közönség jelent meg. Ott volt a többi közt Oliver Stanley kereskedelmi miniszter, Sir Frederik Leith-Roost feleségével. Az első köszöntőt az angol királyra és Magyarország kormányzójára mondták. Azután Masirevich magyar követ mondott beszédet, amelyre Oliver Stanley válaszolt. Báró Frankenstein osztrák követ köszöntötte a Societyt s erre a beszédre Lord Londonderry, a Society elnöke felelt. Engel Iván zongoraművész működött közre előadásával, majd magyar cigányzene szó-
rakoztatta a közönséget, amely sokáig fesztelen hangulatban maradt együtt. Az estélyről, amelyen mintegy százötvenen vettek részt, az angol sajtó is elismeréssel emlékezett meg.

Rokonnépek napja Suomiban. Nagy lelkesedéssel ülték meg a múlt évben is a finn-ugor rokonnemzetek napját Suomiban. Erre az alkalomra a várost fellobogózták s a magyar zászló három színe is mindenütt ott díszlett a finn és észtl obogók mellett. Az elemi és középiskolák, a társadalmi egyesületek és a hadsereg is mind külön-külön ünnepélyeket rendeztek ezen a napon. Kimagaslott a Suomalaisunden Liitto (Finnség Szövetsége) ünnepsége, amelyen résztvett a köztársasági elnök s a kormány számos tagja. Az ünnepséget a finn konzervatórium hangversenytermében tartották meg.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: KÁLLAY MIKLÓS.

Stephaneum nyomda r. t. — A nyomdáért felelős: IFJ. KOHL FERENC.
